

KAVRAMSAL METAFOR VE METONİMİ ÜZERİNE UYGULAMALAR

Yayına Hazırlayanlar

Yeşim Aksan
Elif Arıca Akkök
Mustafa Aksan

2023

Toros Üniversitesi Yayınları
Mersin

KAVRAMSAL METAFOR VE METONİMİ ÜZERİNE UYGULAMALAR

Yayına Hazırlayanlar

Yeşim Aksan – Elif Arıca Akkök – Mustafa Aksan

2023

Toros Üniversitesi Yayınları · Mersin

KAVRAMSAL METAFOR VE METONİMİ ÜZERİNE UYGULAMALAR

Yayın Hakları © Toros Üniversitesi Yayınları

Basım Tarihi: 2023

e-ISBN: 978-605-9613-17-0

Toros Üniversitesi Yönetim Kurulu'nun 18/04/2023 tarih ve 05/18 no'lu kararı ile yayınlanmıştır.
Toros Üniversitesi Dil Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından yayınlanmıştır.

*Tüm hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan hiçbir şekilde kopya edilemez,
çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.*

Bu kitapta yer alan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.

Web sayfası: <https://www.toros.edu.tr/icerik/tudam>

İletişim Adresi: Toros Üniversitesi Mezitli Kampüsü Yabancı Diller Yüksek Okulu Binası
Akdeniz Mahallesi, 39753 Sokak, No: 12, 33340 Mezitli/Mersin

Toros Üniversitesi Dil
Araştırmaları Uygulama ve
Araştırma Merkezi Yayını

İÇİNDEKİLER

Önsöz

Önsöz..... i

Giriş

Kavramsal Metafor Kuramının Temel Kavramları ve Kuramdaki Gelişmeler 1
Yeşim Aksan, Elif Arıca Akkök ve Mustafa Aksan

Bölüm I: Metafor ve Metonimide Biçimsel Görünümler: Bedenselleştirilmiş Gerçeklik, Dil ve Kültür

Türkçede *Konuşma* Organları Vasıtasıyla Dilsel Davranışa Ait Kavramlaştırmalar..... 21
Melike Baş

El Sözcüğünün Türkçedeki Metaforik ve Metonimik Dünyası 43
Yanghee Lee ve Gülsün Leylâ Uzun

Türkçe *Korku* Deyimlerinde Metafor ve Metonimi İzleri 57
M. Fatih Adıgüzel ve Yeşim Aksan

Siyah/Kara Renk Adını İçeren Türkçe Deyimlerin Kavramsal Metafor Kuramı Kapsamında İncelenmesi 79
Gökçen Hastürkoğlu ve Işıl Özyıldırım

Bölüm II: Metafor ve Metonimide İşlevsel Görünümler: Uygulama Alanları

Yabancılara Türkçe Boyut Sıfatlarının Öğretimine İlişkin Bir Öneri 95
Yanghee Lee ve Elif Arıca Akkök

Ötekileştirme Metaforları: Türkçe Sözlü ve Yazılı Söylemlere Bütüncül Bir Bakış Örneği 115
Esrannur Efeoğlu Özcan

Neye Niyet Neye Kısmet: Ödül ve Ceza Kavramlaştırmaları..... 131
Mustafa Aksan ve Umut Ufuk Demirhan

Bölüm III: Metafor İşleme: Bilişsel Gelişim ve Edinim

Kavramsal Metaforların İşlenmesi 151
İpek Pınar Uzun ve Elif Arıca Akkök

Eğretileme ve Düzdeğişmece Temelli Türkçe Deyimlerin İlköğretim Düzeyinde Edinim ve Anlamlandırma Süreçleri 169
Abdurrahman Kara

ÖNSÖZ

Gerek gündelik dildeki tanımlarında gerekse daha teknik tanımlarında “kavram” zihinde kurulan soyut ve genel bir tasarım olarak görülür. Soyut ve genel olan “nesnelerin” ve “olayların” ortak özelliklerinin zihinsel tasarımı olan kavram, Kavramsal Metafor Kuramı, ilk önerildiği dönemlerden başlayarak bu “soyut” ve “genel” olanı, en yalın anlatımla, dildeki gerçekleştirmeleri ile betimleme çabası olarak görülebilir. Soyut ve genel olan dile getirilirken, dil kullanıcıları somut varlıkları ve somut olayları gösteren sözcüksel yapıları benimserler, bir başka deyişle, bir dizi karmaşık eşleştirme ile kavramlar ortak kullanım için dilde kurulurlar. Bu anlamıyla, metafor genellikle yazın dilinde görülen bir söz sanatı, anlatımı güçlendiren bir tür süsleme aracı olmaktan çıkar. Biraz sonra okuyacağınız araştırma yazılarının tümünde kavramsal metaforun etkili bir anlatım aracı olmasının ötesinde, en temel düşünsel araçlarımızdan birisi olduğunu göreceksiniz.

Temel metinlerin Türkçe çevirilerini de bulabileceğiniz Kavramsal Metafor Kuramı, nörolojik temellerinden, farklı dil ve kültürlerdeki kavramlaştırma örüntülerinin incelenmesine kadar uzanan geniş bir alanda çalışılmış, görece yeni bir kuram sayılabilir. Dilbilimsel çalışmaların ötesinde diğer alanların kavram çözümlemelerine de önemli ölçüde etkisi olan kuramın son dönemlerde artan eleştirel değerlendirmeleri ile daha da geliştiğini, gelecekte başka uygulama alanları bulacağını söyleyebiliriz.

Türkçede kavramsal metafor çalışmaları artarak devam etmektedir. Günümüzde imge şemalarını, iyi betimlenmiş genel kavramlaştırmaları ve kültürel farklılaşmaları da içeren önemli sayıda çalışma bulunabilir. Araştırma makalelerinin yanı sıra, özel odaklı tez çalışmaları ile oluşan Türkçede kavramsal metafor betimlemeleri gelecek çalışmalar için gelişmiş bir temel oluşturmuştur. Elinizdeki bu kitap, içerdiği yetkin çözümlemeler ile oluşan bu temel için bir diğer katkı olarak görülebilir.

Editör
Prof. Dr. Mustafa Aksan

KAVRAMSAL METAFOR KURAMININ TEMEL KAVRAMLARI VE KURAMDAKİ GELİŞMELER

Yeşim Aksan¹, Elif Arıca Akkök² ve Mustafa Aksan¹

Toros Üniversitesi¹ - Ankara Üniversitesi²

yesim.aksan@toros.edu.tr¹, eakkok@ankara.edu.tr², mustafa.aksan@toros.edu.tr¹

Özet: Çalışmanın bu bölümünde, öncelikle kitapta yer alan makalelere temel oluşturan Kavramsal Metafor Kuramının temel özelliklerine ve bu alanda öne çıkan görüşlere genel bir bakış sunulması amacıyla ilgili alanyazın tanıtılmış; ardından söz konusu makalelerin kısa bir tanıtımına yer verilmiştir.

Anahtar sözcükler: *Kavramsal Metafor Kuramı, Metafor, Metonimi, İmgesel Anlam, Derlem*

1. GİRİŞ

Kavramsal Metafor Kuramı (KMK) Lakoff ve Johnson'ın *Metaphors We Live By* (1980) adlı kitabının yayınlanması ile dikkat çekmiştir. 1980lerden günümüze kadar bu kuram çok yol kat etmiş ve birçok araştırmacının metaforu sadece dilin bir tür süsü, edebiyata özgü bir kavram olarak değil de gerçeği kurmak, yeniden oluşturmak ve hatta gerçeği yaratmak için kavramsal bir araç olarak ele almasını sağlamıştır.

Lakoff ve Johnson (1980; 1999)'ın öne sürdüğü *Kavramsal Metafor Kuramı*, soyut kavramları anlaşılabilir kılmada kullanılan metaforların dilin bir aracı olmadığını, insanın *kavramsal dizgesinin* (conceptual structure) bir ürünü olduğunu iddia etmektedir. En basit tanımı ile kavramsal metafor, soyut bir kavramsal alandaki deneyimin (örn. *hayat, duygu* vb.) çoğunlukla somut bir kavramsal alan (örn. *yolculuk, ateş* vb.) yardımıyla anlaşılmasıdır. Bu tanımlama metaforları hem süreç (process) hem de bir ürün (product) olarak göstermektedir. Bir alanı anlama sırasındaki bilişsel eylem metaforun sürecine,

bu süreç sonucu ulaşılan kavramsal örüntü ise metaforun ürününe gönderme yapmaktadır (Kövecses, 2017, s.13). Bu giriş yazısında Kövecses (2016; 2020) temelinde, alanın temel kavramları, KMK'daki gelişmeler, kurama yöneltilen eleştiriler ve bu çerçevede yeni araştırmaların doğası ya da niteliği hakkında genel bir tanıtım yapılacaktır.

2. KMK'NIN KURUCU ÖĞELERİ

En genel anlamı ile KMK'nın kurucu öğeleri üç sav temelinde özetlenebilir:

- Uzlaşımsallık
- Kavramsal yapı
- Bedenselleştirme

Uzlaşımsallık savı

Uzlaşımsallık savı, metaforların günlük dil kullanımında yaygın ve düzenli olarak ortaya çıktığını, sadece yaratıcı yazma ve konuşma ile sınırlı bir kullanım alanı olmadığını kabul etmektedir. KMK araştırmacıları yazılı, görsel ve sosyal medyadan, sözlüklerden, konuşmalardan, derlemelerden ve kendi dil sezgilerinden yararlanarak, çok farklı kaynaklardan çeşitli ve sayıca çok dilsel metafor örnekleri toplamaktadır (örn. *öfkeden kan beynine sıçramak, soğuk bir insan, söyleneni hazmetmek* gibi). Bu dilsel metaforların birçoğu anadili konuşurunun zihin sözlüğünde yer almaktadır. Söz konusu metaforlar, temel sözcük anlamlarından türemiş olup, çokanlamlılık ve imgesellik içermektedirler. Lakoff ve Johnson (1980) zihinsel sözlükte sözü edilen bu çokanlamlılık ve imgesellik süreçlerinin kanıtlarını kullanarak metaforların nasıl ortaya çıktığını açıklamış ve bu tür örnekleri *kavramsal metafor* olarak önermiştir.

Kavramsal yapı savı

Bu sav, iki kavram arasındaki düzenli eşleşmeleri açıklamaktadır. Metafor sadece dilsel bir olgu değildir. Metaforlar, zihnimizde kavramların nasıl düzenlendiğini göstermektedirler. Metaforlarla bir kavramı betimlemekle kalmaz, ayrıca bir kavramın bilgisini (kaynak alan) başka bir kavram (hedef alan) ile eşleyerek anlamlandırmaktayız. Dilin büyük bir kısmı metaforlardan oluştuğu için uzlaşımsallık savını da kullanarak, zihnimizdeki kavramsal bilginin çoğunlukla metaforlardan oluştuğunu söylemek mümkündür. Özetle, kavramsal metafor iki deneyim alanı arasındaki düzenli eşleşmeler olarak açıklanabilir. Kavramsal eşleşmeler aşağıda AŞK ATEŞTİR kavramsal metaforu ile örneklenmektedir.

Öncelikle sözcükler temelinde kavramsal metaforu belirgin kılan bir dizi dilsel metaforu ele alalım:

Aşk *alev alev* bir şey

(Aşk) *sürekli yanan* ve sürekli olarak o *yangının söndürülmesini* istediğin bir şey.

Aşk ateşi o kadar yoğun ki...

İnsanı böyle *yakan*...(aşk)

Aşkından *yandı tuttu*.

Örneklerde de görüldüğü gibi, dilsel ifadeler AŞK kavramının ATEŞ kavramıyla ilişkilendirilerek nasıl kavramlaştırıldığını göstermektedir. Öyle ki, ATEŞ kavramını oluşturan özellikler/bileşenler AŞK kavramını oluşturan bileşenlerle ilişkilendirilmektedir. Örnek tümcelerden yola çıkarak AŞK kavramı için aşağıdaki eşlemeler önerilebilir:

ATEŞ		AŞK
ateş	→	aşk
yanan şey	→	aşık
ateşin nedeni	→	aşkın nedeni
ateşin yanması	→	aşkın varlığı
ateşin yoğunluğu	→	aşkın yoğunluğu

Yukarıdaki eşlemeler ATEŞ kavram alanındaki (kaynak alan) belli öğelerin AŞK kavram alanındaki (hedef alan) öğeler ile ilişkisini göstermektedir. Bir başka deyişle, AŞK kavramını tanımlamak üzere ateşin seçilmesi; *aşkın yoğunluğu*, *ısının bedende yarattığı tepkiler* gibi belli özelliklerini öne çıkarmaktadır.

Bu örneği incelediğimizde aklımıza şöyle bir soru gelebilir: “Bir kaynak alandan hedef alana kaynak alanla ilgili her şey aktarılabilir mi?”. Bu sorunun cevabı hayır olacaktır. Bu konu KMK çerçevesinde *değişmezlik ilkesi* (invariance hypothesis), *birincil metaforlar* (primary metaphors) ve *metaforik vurgulama* (main meaning foci) kavramları altında ele alınmıştır. Değişmezlik ilkesi (Lakoff, 1990), metaforik eşlemelerin kaynak alandaki imge şeması yapılarının, hedef alanın içsel yapısıyla tutarlı bir biçimde korunduğu takdirde kaynak alandaki her bilginin hedef alan ile eşleşebileceğini öne sürmektedir. Grady (1997), kaynak alanın eşleşebileceği bölümlerin birincil metaforlara bağlı olduğunu belirtmektedir. Kövecses (2000, 2002) ise, kaynak alanın metaforik vurgulamaya ait kavramsal içeriği eşleştirebileceğini öne sürmüştür. Bu üç yaklaşım eşlemelerle ilgili kestirimlerde kavramsal içeriğin hangi yönünün kullanılmakta olduğuna göre farklılıklar göstermektedir. Değişmezlik ilkesi öncelikle hedef alana ve onun sahip olduğu kavramlara dayanmaktadır; birincil metafor kaynak ve hedef arasındaki ilişkiyi göz önüne almaktadır; metaforik vurgulama ise, kaynak alan özelliklerini dikkate almaktadır. Bu yaklaşımların

hiçbiri yukarıdaki soruyu tamamen ve tatminkâr bir biçimde cevaplayamamaktadır (Kövecses, 2020, s.5).

Bedenselleştirme savı (somut alandan soyut alana eşleme)

KMK'ya göre kaynak alana ait kavramlar, sıklıkla deneyimlerle somut ve bir tür “bedenselleştirilmiş temele” (Johnson, 1987) sahipken hedef alana ait kavramlar çoğunlukla soyuttur ve doğrudan deneyimlenecek ya da kavranacak nitelikte değildir. Örneğin, YAŞAM BİR YOLCULUKTUR kavramsal metaforunda YOLCULUK kaynak alanı YAŞAM hedef alanından çok daha somuttur. Bunun nedeni, birçok kavramsal metaforun daha fiziksel alandan kaynaklarını daha soyut alandan hedeflerini almasıdır. Bu örnekte, YAŞAM BİR YOLCULUKTUR metaforunda, YAŞAM kavramı daha karmaşık olduğundan kolay kolay açıklanamayacak bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Sonuç olarak, zihin daha az elle tutulur ve zihinsel olarak daha zor ulaşılabilir hedef kavramları, daha somut ve daha kolay ulaşılır kaynak kavramlar ile kavramsallaştırmaktadır. Bunun tersi yönde kavramsallaştırmalar özel bir biçim, estetik ya da şiirsel vurgu veya etki için elbette her zaman mümkündür.

3. METAFORLAR ZİHİNDE ORTAYA ÇIKAR

KMK'ya göre metaforlar sadece dilin değil aynı zamanda düşüncenin de bir ürünüdür. Öyle ki, dünyadaki kimi olgular hakkında konuşurken sadece metafor kullanmıyoruz, aynı zamanda metafor ile de düşünmekteyiz. KMK'daki *dilsel metafor* (dilsel ifadelerin metaforik kullanımı) ve *kavramsal metafor* (belli kavramsal örüntülerin gündelik yaşantıda karşılaşılan olgular hakkında düşünürken kullandığımız metaforlar) ayrımı bize kavramsal metaforun sadece bir benzetme değil; zihnimizde, kavramlar arası, bilinçsiz olarak ürettiğimiz eşlemeler olduğunu göstermektedir. Örneğin, YAŞAM BİR YOLCULUKTUR metaforu yaşam hakkındaki düşüncelerimizi kapsamaktadır: yaşamda ulaşmak istediğimiz hedefler belirleriz, onlara ulaşmak için elimizden gelenin en iyisini yaparız, bu yolculuk için dikkatli bir plan hazırlarız, yolda karşılaştığımız güçlükler için kendimizi hazırlarız, başka yollar da seçebileceğimiz alternatif planlar geliştiririz, bu yolculukta bir yolu diğerlerine tercih edebiliriz vb. Bu ve benzeri kavramlarla düşünmeye başladığımızda YAŞAM BİR YOLCULUKTUR kavramsal metaforu aracılığıyla yaşam hakkında düşünüyoruz demektir.

4. METAFOR VE GERÇEĞİN KURULUŞU

Metaforun doğası gereği kavramsal oluşunun en temel sonucu, sahip olduğumuz kavramsal yapının nasıl davranacağımızı belirlemesidir; yani çoğunlukla metaforik yapıya uygun davranışlar sergilemekteyiz. Zihin soyut, elle tutulamayan alanları somut alanlara ait metaforlar yardımıyla kavramsallaştırdığında, belli bir metaforik gerçeklik yaratmaktadır. Örneğin, yaşamı bir yolculuk olarak gördüğümüzde başka, bir tiyatro oyunu olarak

gördüğümüzde de başka şekilde algılarız. Yolculuk ve oyun kaynak alanları birbirinden farklı hayat görüşleri sunmakta ve bu bağlamda da çok farklı gerçeklikler yaratmaktadırlar. Metaforlar yardımı ile gerçeğin kuruluşunun en çarpıcı örneklerine reklamlarda rastlamak mümkündür (bkz. Kövecses, 2020, s.7).

5. METAFORUN ÇOK DÜZLEMLİLİĞİ

Metafor kavramsal dizgenin bir parçası olduğundan, kavramsal metaforların her türlü ifade biçiminde yerini alması kaçınılmazdır. Araştırmalar dilde belirlenen kavramsal metaforların jestler, görsel sunumlar (karikatür gibi), görsel sanatlar (resim gibi) gibi düzlemlerde de ortaya çıktığını göstermektedir. Bu alanlarda ortaya çıkan metaforlar gündelik dil ve düşüncedekilerle birebir aynı olmamakla beraber, yine de büyük bir çoğunluğu dildeki metaforlar ile uyumludur (Cienki & Müller, 2008; El Refaie, 2019; Forceville, 2008, 2016; Lakoff, 1993).

6. METAFORUN TEMELLERİ

Kavramsal metaforlar farklı biçimlerde algıladığımız deneyimlerimizden temellenmektedir. Bu deneyimler, algısal, biyolojik, kültürel, etkileşimsel ve hatta nörolojik temellere dayanmaktadır. Söz konusu deneyimler metaforları güdülemekte ve kaynak alanların nasıl ortaya çıktığını anlamamızı sağlamaktadır. Metaforları güdüleyen ve kaynak alanları belirleyen özellikler, var olan benzerliğin yanı sıra, pek çok özelliğe daha dayanmaktadır. Söz konusu özellikler şöyle sıralanabilir: *bağıntılı deneyim, algılanan yapısal benzerlik, temel metaforların neden olduğu algılanan yapısal benzerlik, hedefin kökü olarak kaynak* (Kövecses, 2010, s.24). Bu özellikler aşağıda kısaca özetlenmektedir:

Bağıntılı deneyim

Kimi metaforlar bağıntılı deneyime dayanmaktadır. Bağıntılı deneyimi benzerlikle açıklamak mümkün değildir. Öyle ki, eğer Olay1 Olay2'ye bağlı olarak gerçekleşiyorsa, bunlar arasında benzerlik değil, deneyimle ilişkilendirilen bir durum söz konusudur. Örneğin, bir kabın içine sıvı bir madde doldurduğumuzda, kabın içindeki sıvının miktarı yükselir. Bu bilgi iki olayın benzerliğinden kaynaklanmamakta, tam tersine iki olayın birbiriyle bağıntılı olduğunu göstermektedir. Verilen örnekteki olay, ÇOK YUKARIDIR kavramsal metaforuna dayanmaktadır. Miktar ve dikeylik, ÖLÇEK ve EKSENLER imge şemalarına dayalı deneyimimizle ortaya çıkmaktadır. Birbiriyle ilişkili sayısız deneyimimiz ÇOK ve AZ kavramlarını YUKARI ve AŞAĞI olarak kavramlaştırmamızı güdülemektedir. Bu güdülenme sonucunda gündelik dilde *işsizlik oranları arttı, sesini yükseltmek, ateşi düştü* gibi dilsel metaforları sıkça kullanılmaktadır. Kimi dilsel metaforlar da deneyimleri insan bedeninin işleyişine dayalı olarak temellendirmektedir. Örneğin, dilde ÖFKE ISIDIR

kavramsal metaforu çok sayıda dilsel metafora olanak sağlamaktadır: *kan beynine çıktı, öfke kaynıyor her yerde, büyük bir öfke kazanı, sinirden ateş aldı* gibi. Özetle öfke deneyimi beden ısısı deneyimiyle bağıntılıdır. ISI kavramı *öfke, aşk, arzu, istek* gibi duyguları kavramsallaştırırken, *korku, heyecan* gibi duygular da SOĞUK kavramı çerçevesinde kavramlaştırılmaktadır (*korkudan tüyleri diken diken oldu, korkudan tir tir titriyordu* örneklerinde olduğu gibi).

Algılanan yapısal benzerlik

İki olay arasında her zaman nesnel, bağıntısal, önceden var olan bir benzerlik ilişkisi kurulmak zorunda değildir. Kimi kavramsal metaforlar farklı türde ve nesnel olmayan benzerlikler temelinde algılanmaktadır. Örneğin, YAŞAM KUMARDIR/OYUNDUR kavramsal metaforu algılanan yapısal benzerlikle ortaya çıkmıştır. İnsanlar YAŞAM ve KUMAR kavramları arasında belirli bir benzerlik ilişkisi kurmaktadır; ancak bu benzerlikler iki kavram arasında var olan nesnel özellikler üzerine kurulu değildir. Bu tür örneklerde söz konusu benzerliği metaforik olarak algılamaktayız ve örneğin yaşamdaki edimleri bir kumar ve bunların sonuçlarını kazanmak ya da kaybetmek olarak görmekteyiz.

Temel metaforların yarattığı algıya dayalı yapısal benzerlik

Kimi durumlarda yapısal benzerlik varoluşsal metaforlardan yani temel metaforlardan kaynaklanır. Eğer iki kavram (biri soyut ve biri somut) aynı temel biçim ve statüye sahipse bu ikisi arasında temel metaforların yarattığı algıya dayalı belirli yapısal benzerlikler olduğundan söz etmek mümkündür. Örneğin, DÜŞÜNCE BESİNDİR kavramsal metaforunda bu iki kavram arasındaki ilişkinin; DÜŞÜNMEK PİŞİRMEKTİR (*Bu fikri birlikte pişirelim*), KABUL ETMEK YUTMAKTIR (*Söylediklerini yuttum*), BİR DURUMU DİKKATE ALMAK/DEĞERLENDİRMEK ÇİĞNEMEKTİR (*Kuralları çiğneme!*) gibi alt eşlemelerde de ortaya çıktığını görmek mümkündür.

Hedefin kökü olarak kaynak

Kimi durumlarda kavramsal metaforlardaki deneyimsel temelde kaynak alan, hedef alanın temeli ya da “kökü” işlevi görebilmektedir. Bu türde deneyimsel temel iki biçimde ortaya çıkmaktadır: *biyolojik ve kültürel kökler*.

Kavramsal metaforların yapılanmasında kaynak *biyolojik kök* olabilmektedir. Örneğin, AŞK BAĞDIR (Sevdan *bağladı* beni) ve AŞK BİRLİKTELİKTİR (Aşk *iki canın bir oluşudur*) kavramsal metaforlarında AŞK hedef alanı, kaynak alan olarak biyolojik olarak belirlenen durumlar ve olaylara gönderim yaptığından (doğumla başlayan anne-çocuk ilişkisi, doğum, cinsellik gibi) BİRLİKTELİK ve BAĞ kaynak alanlarını seçmiştir. Dolayısıyla *aşk* kavramsallaştırırken, *bağ, ilişki, yakınlık* gibi imge şemaları BAĞ, BİRLİKTELİK gibi kaynak alanların doğmasına neden olmaktadır. Kavramsal metaforların yapılanmasında kaynak, *kültürel kök* de olabilmektedir. Bu durumu örneklemek için TARTIŞMA

SAVAŞTIR kavramsal metaforuna göz atalım. *Savaş* kavramı, *tartışma* kavramını anlatmak için oldukça uygun ve doğal bir kavramdır. Çünkü tartışma kavramına ilişkin dilsel ifadeler tarihsel olarak KAVGA ETMEK fiziksel alanından gelmektedir (*yenmek, yenilmek, dövüşmek* vb). Savaş “kökü” dilde SPOR SAVAŞTIR (*futbol, boks, güreş*) kavramsal metaforunda olduğu gibi farklı alanlara da kültürel temel oluşturabilir.

Bu bilgiler ışığında metaforların bilişsel temellerini kısaca özetleyecek olursak, üç türde güdülenmeden söz etmek gerekmektedir (Grady, 1999) (1) *bağıntılı metaforlar*, (2) *benzerlik içeren metaforlar* ve (3) *genel-özeldir* metaforları. Bu sınıflandırma, yukarıda söz ettiğimiz temellerle aşağıdaki biçimde ilişkilendirilebilir:

- (a) Bağıntı metaforları = bağıntılı deneyim (ÖFKE ISIDIR)
- (b) Benzerlik metaforları = algılanan benzerlik (*Aslan oğlum, koçum benim*)
- (c) Genel-özeldir metaforu = algılanan yapısal benzerlik ve hedefin kökü olarak kaynak (YAŞAM KUMARDIR, AŞK BAĞDIR)

7. BİRİNCİL VE BİRLEŞİK METAFORLARIN TEMELLERİ

Lakoff ve Johnson (1980)'in ilk dönem çalışmalarında tanımladıkları metaforları inceleyen Grady (1997), tez çalışmasında *birincil* ve *birleşik metafor* ayrımı yaparak alana yeni bir bakış açısını tanıtmıştır. Grady, çalışmasında BENZERLİK YAKINLIKTIR, ISRAR DİK DURMAKTIR gibi kavramsal metaforların birincil metafor görevi gördüğünü; çoğu birincil metaforun birleşik metaforların temelini oluşturduğunu göstermiştir. Örneğin, AMAÇLI YAŞAM YOLCULUKTUR birleşik metaforu AMAÇLAR VARILACAK YERLERDİR ile ZORLUKLAR ENGELLEMELERDİR birincil metaforlarının üzerine kuruludur.

8. İMGE ŞEMALARI VE METAFORLAR

Çok sayıdaki kavramsal metafor (birincil ya da benzerlik-temelli) *imge şemalarına* dayanmaktadır. Soyut olan bu kavramlaştırma öncesi (preconceptual) yapılar tekrar eden deneyimlerden doğmaktadır. Bunlar arasında KAP, KAYNAK-YOL-HEDEF, GÜÇ, DİK DURUŞ imge şemaları örnek olarak verilebilir. Örneğin, DURUMLAR KAPLARDIR birincil metaforu KAP imge şemasına, YAŞAM YOLCULUKTUR metaforu KAYNAK-YOL-HEDEF şemasına, DUYGULAR GÜÇTÜR metaforu ise GÜÇ şemasına dayanır.

9. METAFOR VE DİLBİLGİSİ

Son dönemlerde, araştırmacılar metaforlar ile kavramlaşmaların yanı sıra, metaforların dil yapısıyla bağıntısına daha yakından bakmaya başlamışlardır. Öyle ki, artık dilbilgisel yapı ile kavramsal metaforların birbirlerini besledikleri kabul edilmektedir. Örneğin “Avukat bir sav *tasarladı*”, “Avukat bir *ev*

tasarladı”, “*Marangoz* bir sav tasarladı”, ve “Avukat bir sav *inşa etti/yaptı*” tümcelerinden *inşa etmek/yapmak* eylemlerini içeren son tümce bir kavramsal metafor örneğidir. Diğerleri ise, meslekler ve onlarla ilgili genel edimleri betimlemektedir. Tümcelerde BİNA kaynak alanına ait *ev, marangoz* ve *inşa etmek/yapmak* dilsel ifadeleriyle KURAMLAR BİNALARDIR kavramsal metaforunun örneklendiği düşünülebilir; ancak evin inşa edilmesiyle savın inşa edilmesi/yapılanması arasında metaforik bir ilişki varken, *marangoz* ile *savın tasarlanması* arasında metaforik bir ilişki bulunmamaktadır. Dolayısıyla, kılıcı ve etkilenen üyeye sahip olan geçişli eylem (*inşa etmek/yapmak*) yapısında kavramsal metafor okuması çıkmaktadır. Derlem temelli çalışmaların da katkısıyla, metaforların kaynak alanlarında eylemlerin adlarda daha sık kullanıldığının görülmesi, özellikle bilişsel dilbilgisi ile Kavramsal Metafor Kuramı arasında daha yakın ilişkilerin kurulabileceğini göstermektedir.

10. SİNİRSEL METAFOR KURAMI

Birincil metaforların ayrıntılı şekilde ele alınmasıyla Lakoff (2008), *sinirsel metafor kuramını* (neural theory of metaphor) önermiştir. Bu kurama göre, tekil sinir hücreleri bir araya gelerek ‘düğüm’ denen sinir hücresi grupları oluşturmaktadırlar. Bu düğümler arasında farklı türden sinir devreleri kurulmaktadır. Örneğin, “eşleşme devresi”nde kaynak ve hedef alanların iki farklı düğümü vardır. Birincil metaforlarda, bu düğümlerden birisi algısal deneyimleri taşıırken, diğeri daha soyut, öznel deneyimi içermektedir. Sinirsel metafor kuramının geçerli olduğu benimsenirse, bu bize hedef alanları yalnızca kaynak alanlarla anladığımızı ya da kavramlaştırdığımızı değil, aynı zamanda hedef alanları kaynak alanlar olarak deneyimlediğimizi de gösterecektir.

11. EVRENSELLİK VE FARKLILAŞMA

İnsan bedeni ve beyni temel olarak evrensel nitelikte yapılar oldukları için üzerlerine kurulan kavramsal metaforlar da öncelikli olarak evrensel olacaklardır. Örneğin, BİLMEK GÖRMEKTİR gibi bir kavramsal metafor birbirleri ile köken bağı bulunmayan çok sayıda dilde bulunmaktadır. Ancak bu tüm kavramsal metaforların her dil topluluğunda aynı olacağı anlamına gelmemektedir. Evrensel beden deyimlerinin yanı sıra, kavramlaştırmada belli bir kültürün kavramsal metaforu biçimlendirmesi önemlidir. Çok sayıdaki çalışma, kavramsal metaforların biçimlenmesinde diller arası olduğu kadar aynı dil topluluğunda da farklılaşmalar olduğunu göstermiştir (Kövecses, 2005).

12. BAĞLAM VE METAFOR

Yine son dönemlerdeki çalışmalar, bilişsel etkinliklerimizin metaforik boyutları ile metaforu ortaya çıkaran bağlam öğeleri arasındaki güçlü bağıntıları incelemeye başlamıştır (Kövecses, 2015; Zanutto, Cameron & Cavalcanti, 2008). Bunun sonucu olarak, artık daha zengin bir metafor açıklaması

yapabilmekteyiz. İşin içine bağlamı kattığımızda yaratıcı kavramsal metafor oluşumunu çok daha iyi açıklayabilmek mümkün hale gelmektedir. Ayrıca bağlam içinde üretilen kavramsal metaforlar, deneyim temelli birincil metaforlar ile sınırlı değildirler. Sonuç olarak, kavramsal metaforlar, bedenden, kültürel özelliklerden ve daha genel bir bağlamdan üretilmektedirler.

13. METAFOR AĞLARI

Kavramsal Metafor Kuramındaki son gelişmelerden birisi de ‘ağ’ kavramının açıklamalarda kullanılmasıdır. Tarihsel gelişim boyutları da olan bu kavramlaştırmada metaforların oluşumu ayrıntılı ağ ilişkileri ile açıklanmaktadır.

14. KMK’NIN ETKİLEDİĞİ ALANLAR

Bilişsel dilbilim çalışmaları, insanların sadece konuşmalarında değil sistematik bir biçimde akıl yürütmelerinde, yani düşünme edimini gerçekleştirmelerinde de kavramsal metaforları kullandıklarını farklı bilimsel alanlara yayılan çalışmalarla göstermiştir. Bunlar matematik (Lakoff & Núñez, 2002), felsefe tarihi (Lakoff & Johnson, 1999), psikoloji (Gentner & Grudin, 1985) gibi alanlardır. Gibbs (2011)’in vurguladığı gibi, bir çok deneysel çalışma gündelik yaşantıda kişilerin kavramsal metaforu algılama biçimlerinin problem çözme ve karar verme süreçlerinde ne derece etkin rol oynadığını (Robins & Mayer, 2000), kavramsal metaforların kişilerin çelişkili tartışmalardaki tutumunu nasıl etkilediğini (Read, Cesa, Jones, & Collins, 1990), metaforlar aracılığıyla ekonomi hakkında nasıl akıl yürüttüklerini (Boers & Littlemore, 2000), insanların reklam ve işletme bildirişiminde metaforları nasıl kullandıklarını göstermektedir (Coulter, Zaltman, & Coulter, 2001). Bu çalışmalara ek olarak, dil dışındaki alanlarda da kavramsal metaforun varlığını kanıtlayan araştırmalar yapılmaktadır. Bu araştırmalardan bazıları şunlardır: zaman ve uzama ilişkin psikofiziksel yargılar (Casasanto & Boroditsky, 2008), jestler dizgesi (Cienki & Mueller, 2008), müzik (Johnson & Larsen, 2003; Zbikowski, 2002), dans (Gibbs, 2003), mimari (Ferrari, 2006) ve materyal kültürü (Orton, 2004).

15. KMK’YA YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER VE TARTIŞMALAR

KMK’ya yöneltilen temel eleştiri bu kuramın içsel anlamda döngüsel olmasıdır; yani, dilsel metaforların kavramsal metaforların hem kanıtı hem de hem de çıktısı olarak kullanılmasıdır (McGlone, 2001). KMK’nın özünü oluşturan Deneyimci felsefenin farklı yönleriyle eleştirilmesi bir başka konudur (Haser, 2005; Rakova, 2002). Derlem dilbilimciler KMK’yı gerçekleştirmiş dil verisinden alınan metin ya da konuşmaları kullanmak yerine, içgörü ile oluşturulan örneklere yer verdiği için eleştirmektedir (Deignan, 2008; Zanutto, Cameron & Cavalcanti, 2008). Antropologlar kültürün anlaşılmasında ve inşasında kavramsal metaforların rolünün fazla abartıldığını söylerken (Howe, 2008;

Quinn, 1991); ruhdilbilimciler kavramsal metaforların psikolojik gerçekliği hakkında şüpheleri olduklarını belirtmektedir (McGlone, 2007; Murphy, 1996, 1997). KMK'nın ilkelerini çalışmalarında kullanan söylem çözümleyiciler bile, kavramsal metaforların bilişsel düzeyinin metafor kullanımında iletişimsel ve bağlamsal etmenler ile dengelenmesi gerektiğini vurgulamışlardır (Steen, 2011).

KMK eleştirileri ve bunlarla ilgili tartışmaları Kövecses (2020)'den özetleyerek ele alırsak, eleştirilerin 3 temel noktada yoğunlaştığını görürüz.

1. Kaynak ve hedef alanların açık ve yeterince tanımlanamaması;
2. Kuramın döngüsel akıl yürütmeye sahip olması;
3. Metaforları belirlerken kullanılan yöntemin yetersizliği.

KMK'nin üzerinde çalıştığı hedef ve kaynak alanların iyi tanımlanmamış kavramlar olması, hatta bunların yeterince kesin tanımlamalara sahip olmaması birinci eleştiri konusudur. Buna karşı geliştirilen tartışma; KMK'nın oldukça net bir kavramsal alan tanımı olduğu; kavramsal alan tanımlarını Fillmore (1982) tarafından geliştirilen çerçeve kuramına dayandırdığı yönündedir. Şöyle ki, bir alan ya da çerçeve insan deneyiminin tutarlı bir düzenlemesidir tanımı KMK'nın önerdiği metaforlara temel oluşturmaktadır.

KMK'nın döngüsel akıl yürütmesi eleştirisi, KMK'nın dilsel metaforları kavramsal metaforları tanımlamak için kullanmasına ve aynı zamanda dilsel metaforların hali hazırda bulunan kavramlarla gerçekleştiği savına dayanmaktadır. Kavramsal metaforun varlığını dilsel metaforlara dayandırarak açıklamak aynı zamanda dilsel metaforların varlığını kavramsal metaforlar temelinde açıklamak döngüselidir. Ancak bu eleştirinin geçerli olmadığı, kavramsal metaforların varlığı, dil ya da dilsel metaforlar içermeyen bir dizi deneylerle açık bir şekilde kanıtlanmıştır. Kavramsal metaforların psikolojik gerçekliği ruhdilbilimsel deneylerle kanıtlanmış ve böylece dilde ve diğer iletişim biçimlerinde nasıl ortaya çıktığı ve işlevleri üzerinde çalışmalar yapılmaya başlanmıştır (Gibbs, 1994, 2006; Gibbs and Colston, 2012).

KMK'nın en çok eleştirilen yönü, yöntemsel olarak metaforları bağlamda nasıl belirlediği, gerçekleşmiş dil verisinde (sözlüksel veya içgörüyeye dayalı olmayan veri) metafor çalışmalarının nasıl yapıldığı ve benzeri konularda yoğunlaşmaktadır (Charteris-Black, 2004; Deignan, 2005; Pragglejaz Group, 2007; Stefanowitsch, 2006a, 2006b). Kövecses (2020) yöntemsel bu eleştirileri KMK'nın bütüncül bir parçası olarak görmek gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, gerçekleşmiş dil verisi üzerinden yapılan metafor çözümlenmeleri KMK'nın zayıf yönünü açığa çıkarmıştır; çünkü kuramın ilk döneminde KMK araştırmacıları gerçek söylem verisinde metaforların söylemsel ve sosyal-edimbilimsel işlevlerine yeteri kadar önem vermemişlerdir. Bu açıdan yapılan eleştiriler haklı ve geçerlidir. Buna karşın, Kövecses (2020) KMK'nın sadece bir metafor dizgesi olarak görülmemesi gerektiğini öne sürmektedir. Bu bağlamda araştırmacı, kuramın metafora ilişkin pek çok özelliği açıklayabilecek kadar kapsamlı bir kuram olduğunu öne sürmektedir. Öyle ki, bu kuram

metaforlara ilişkin aşağıda sıralanan özelliklerin tümünü açıklama yeteneğine sahiptir (Kövecses, 2020, ss. 18-19). KMK;

- Bir deneyim alanından söz etmek için neden sistematik bir şekilde başka bir deneyim alanından yaralandığımızı,
- Sözcüklerin çokanlamlı görünümlerinin altında yatan örüntülerin nedenlerini,
- Sözcüklerin anlamlarının somuttan soyuta doğru uzanım kazanmasının nedenlerini,
- Çocukların metafor edinim sıralarının altında yatan nedenleri,
- Sözcüklerin anlamlarının tarihsel olarak neden bu sıralamayla ortaya çıktığını,
- Kimi kavramsal metaforların gücül olarak tamamen evrensel ya da kısmen evrensel özellikler taşımasının nedenini,
- Pek çok kavramsal metaforun kültürlerarası ve kültür-içi değişkenler göstermesinin nedenini,
- Çoğu kavramsal metaforun farklı ifade modlarına (örneğin, sözel ya da görsel) sahip olabilmesinin nedenini,
- Belirli bir konudaki çoğu halk kuramının ya da uzman kuramının sıklıkla aynı kavramsal metaforlara dayalı olmasının nedenini,
- Pek çok kavramsal metaforun günlük dilde ve edebiyatta (ve dilin diğer günlük olmayan kullanım biçimlerinde) ortaklık göstermesinin nedenini,
- Özgün metaforların neden ve nasıl ortaya çıktıklarını açıklar.

Başka hiçbir metafor kuramı yukarıda sıralanan bu özellikleri açıklayamamaktadır, buna karşın KMK'nın da geliştirilmesi gereken yönleri bulunmaktadır.

Özetle, KMK yalnızca metaforik ifadeleri toplayıp, kavramsal metaforları bu ifadeler temelinde oluşturan; kavramsal metaforların içerdiği kavramsal eşlemeleri belirleyen ve belirlediği bu kavramsal metaforların oluşturduğu daha büyük dizgesel grupları oluşturan bir kuram olmanın ötesindedir. KMK araştırmacılarından bundan sonraki çalışmalarında beklenen, yukarıda sunulan kavramlaştırmaların ötesine geçip belirli bir sözdizimi, söylem, sosyal, edimbilim, retorik ya da estetik bağlamında metaforun gerçek kullanım verisindeki işlevini ve davranışını betimlemektir.

16. KİTABIN AMACI VE YAZILARIN TANITIMI

Bu kitapta Türkçede bilişsel bakış açısıyla Kavramsal Metafor ve Metonimi Kuramı temel alınarak yapılmış çalışmaları yer almaktadır. Kitap Türkçe farklı kavramların, farklı bakış açılarıyla ele alındığı üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde bedenselleştirilmiş gerçeklik ile dil ve kültür temelinde

metaforların ve metonimilerin biçimsel görünümelerini ele alan yazılar yer almaktadır. İkinci bölümde, metaforların ve metonimilerin işlevsel görünümüne odaklanan uygulamalı çalışmalara yer verilmiştir. Üçüncü bölümde son yıllarda dil çalışmalarında öne çıkan dil işleme yaklaşımlarını temel alan psikodilbilimsel bakış açısıyla yapılmış metafor çalışmaları yer almaktadır.

Yukarıda sunulan bu üç bölüm metafor ve metonimi çalışmalarının genel yapısını ve yönelimini büyük ölçüde göstermektedir. Birinci bölümde yer alan makaleler metafora ilişkin biçimsel görünümle başlığı altında deyim yapılarını kullanarak dile ilişkin davranış, duygu gibi çeşitli soyut alanlardaki kavramsallaştırmaları betimlemektedirler. Ortak noktaları, ele aldıkları konularda insan bedeninin ve düşüncesinin birbirinden ayrı varlıklar olmadığını, düşüncenin bedenselleştirildiğini, kısaca soyut kavramların bedenleştirilmiş gerçeklik yolu ile somutlandığını vurgulamalarıdır. Yine aynı bağlamda, bu bölümdeki yazılar duyuşsal-motor ve nörolojik yapılarla birlikte kültüre özel kavramsal metaforların da varlığına işaret etmektedir. Araştırmaların bir başka ortak noktası da kavramsal metaforlarla birlikte birçok kavramsal metoniminin de beden parçalarının çalışılması sürecinde ortaya çıkması ve belirlenmesidir. Bilişsel yaklaşım kavramsal metonimi de kavramsal metaforlar gibi insan bilişinin ve dilinin merkezi bir özelliği olarak görmektedir (Kövecses ve Radden; 1998). Kavramsal bir araç olarak kabul edilen metonimi, bir varlığı göstermek ya da o varlığa zihinsel erişim sağlamak amacıyla başka bir varlığı kullanmak olarak tanımlanır. Son yıllarda yapılan metafor çalışmaları özellikle korelasyona dayalı metaforların metonimik bir aşamadan geçerek çerçeve benzeri bir zihinsel yapıyla ortaya çıktığının altını çizmekte; kavramsal sistemde var olan çerçevelerin kendi yapılarını koruyarak imgesel anlam kazanabildikleri gibi, genişleyerek, yeni bir çerçeveye ilişki kurarak farklı metaforlara da temel oluşturabildiğini göstermektedirler (Kövecses, 2013). Özellikle beden parçaları ve duygular gibi en temel deyimlerimizi oluşturan sözcüklerin kavramlaştırılmasında imgesel anlam söz konusu çerçevelere ya da alanlara ait birincil deneyimimize dayalı olarak ortaya çıkar ve başlangıçta metonimi temelli kavramlaştırmalar belirgindir. Dilsel ifadeler birincil deneyimimize temel oluşturan çerçevelerden ya da alanlardan uzaklaştıkça metaforik anlamlar kazanmaya başlar. Dilsel ifadelerin metonimik ve metaforik uzanımları ve imgesellik düzeyleri kavramsal yakınlık ya da uzaklıkla açıklanabilmektedir (Dirven, 2002; Radden, 2002). Melike Baş *ağız, dil, dudak* ve *çene* sözcüklerini içeren beden bölümlerinin yer aldığı deyimleri inceleyerek, söz konusu dilsel ifadelerin dayandığı kavramsallaşmaları betimlemiştir. Çalışmanın bulguları, konuşma organlarının genel olarak SÖZCÜKLERİ İÇEREN BİR KAP olarak kavramlaştırıldığını ortaya koymakta ve bu kavramsallaşmaların KONUŞMA İÇİN KONUŞMA ORGANI, SÖZ İÇİN KONUŞMA ORGANI ve DİL İÇİN KONUŞMA ORGANI metonimilerini içeren ‘metonimik zincir’ modeli ile uyumlu olduğunu göstermektedir. Bunlara ek olarak, dilsel öğelerdeki farklılıklar, konuşma organlarının kavramsallaşmasında kültüre özgü görünümünün

olduğunu da işaret etmektedir. Lee ve Uzun *el* sözcüğünü içeren deyimlerin kavramsal yapısını incelemiş; *el* sözcüğünün diğer sözcüksel öğelerle birlikte kullanımında anlam genişlemesinin gerçekleştiğini vurgulamış ve bu süreçte kavramsal metafor ve metonimi bilişsel düzeneklerin rolünü ortaya koymuşlardır. Çalışmanın bulguları metoniminin özellikle beden parçalarının kavramlaştırılmasındaki rolünü bir kez daha ortaya koymaktadır. Adıgüzel ve Aksan Türkçe *korku* deyimlerinde yer alan metaforları, metonimileri ve imge şemalarını incelediği çalışmasında, deyimlerin anlamlarının nedensiz olmadığını, metafor, metonimi ve imge şemaları gibi bilişsel düzenekler aracılığıyla ortaya çıktıklarını belirtmişlerdir. Araştırmacılar *korku* kavramını içeren 14 deyimini incelemiş, söz konusu deyimlerde korkunun metaforik ve metonimik kavramlaştırmalara dayalı olarak beden parçalarına ve organlarına hasar veren yıkıcı bir GÜÇ olarak kavramlaştırıldığını gözlemlemiştir. Hastürkoğlu ve Özyıldırım, basılı ve çevrimiçi Türkçe sözlüklerde *siyah/kara* renk adını içeren Türkçe deyimleri Kavramsal Metafor Kuramı çerçevesinde incelediği çalışmalarının sonucunda; *siyah/kara* rengin Türk kültüründe kavramlaştırılma biçimlerini dil, kültür, beden ve biliş arasındaki ilişki çerçevesinde ortaya koymuştur. Araştırmacılar çalışmalarının sonucunda, siyah renk teriminin deyimler içerisinde hiç kullanılmadığını gözlemlemiş ve bu gözleme dayanarak siyah ve karanın Türkçe’de eşanlamlı olmadığı sonucuna varmıştır. Bunun yanı sıra, *kara* renk terimiyle en sık karşılaşılan kavramsal metaforların ÜZÜNTÜ KARADIR ve KÖTÜ ŞANS KARADIR olduğu gözlemlenmiş, söz konusu deyimlerin büyük çoğunlukla olumsuz durumları ve kavramları çağrıştırdığı belirlenmiştir.

İkinci bölümde yer alan makaleler metaforların ve metonimilerin işlevsel görünümelerini ve uygulama alanlarını ele almaktadır. Söz konusu uygulamalar, özellikle dil öğretimi alanında ve söylem çözümlemesi çalışmalarında kendini göstermektedir. Son dönemde bilişsel dilbilimin ilke ve kuramları dil öğretimi araştırmalarında özellikle sözvarlığının geliştirilmesi sürecinde (Boers ve Lindstromberg, 2008; Holme, 2009; Littlemore, 2009) ve söylem çözümlemesi (Charteris-Black, 2008; Semino, 2008) gibi uygulamalı alanlarda da öne çıkmıştır. Söz konusu çalışmalarda KMK ve bu kurama dayalı çözümlemeler uygulama boyutunda önem taşımaktadır. Lee ve Arıca Akkök çalışmalarında bilişsel dilbilim alanında temel-imgesel anlam ayırımına ilişkin görüşleri temel alarak (Dirven, 2002; Radden, 2002), *büyük*, *küçük*, *yüksek* ve *alçak* sıfatlarıyla örneklenen Türkçe boyut sıfatlarının öğretimine ilişkin etkinlik tasarımları önermiştir. Çalışmada alanyazında temel-imgesel anlam türlerine ilişkin önerilen sürerlilik doğrultusunda geliştirilen etkinliklerle söz konusu anlamsal dağılımın öğretim sürecine yansıtılabileceği tartışılmıştır. Esranur Efeoğlu Özcan, Türkçe yazılı ve sözlü söylemlerde Suriyeli sığınmacılar için kullanılan kavramsal metaforları Eleştirel Söylem Çözümlemesi yöntemi çerçevesinde incelemiş, söylemsel stratejiler ile ötekileştirilen Suriyeli sığınmacılar için hem siyasi aktörlerin söylemlerinde hem de gündelik yaşamdan derlenen Türkçe

sözlü söylemlerde Biz ve Onlar ayrımının çizildiğini vurgulamıştır. Araştırmacı çözümlemesi sonucunda GÖÇ HAREKETTİR ve SİĞİNMACILAR PARAZİTTİR kavramsal metaforlarıyla Suriyeli sığınmacıların ötekileştirildiğini ortaya koymuştur. Çalışmada, GÖÇ HAREKETTİR kavramsal metaforunun Suriyeli sığınmacıların dışarıdan içeriye doğru hareket çerçevesinde anlamlandırıldığı ve sığınmacıların oluşturduğu dış-grubun, iç-grubun güvenliği açısından bir sorun olarak algılandığı vargısına ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra, SİĞİNMACILAR PARAZİTTİR metaforuyla sığınmacıların biyolojik alandan sosyal-siyasi alana anlamsal bir aktarımla ötekileştirildiği gösterilmiştir. Dış-grup aleyhinde iç-grup tarafından takınılan olumsuz tavırların da Suriyeli sığınmacılara ilişkin tavrın ve ideolojilerin bir göstergesi olduğu işaret emiştir. Aksan ve Demirhan çalışmalarında *kismet* kavramının farklı somutlaşmaları ile oluşan metaforları ve bunların ilişkili olduğu kimi kültürel kavramları ele almışlardır. Derlem temelli bir yöntem kullanan bu çalışmanın bulguları, ilk aşamadaki kültürel vurguyu belirginleştiren KISMET TANRIDAN GELMESİ BEKLENEN ÖDÜLDÜR metaforu ile beklenen kismetin ne olduğunun belirsizliğini ortaya koymuştur. Ayrıca, KISMET YİTİRİLEN BEKLENTİDİR, KISMET DEVİNGEN BİR VARLIKTIR metaforları ile *kismet*in inanç dünyasında bağıntılı katı dinsel yorumun ötesinde daha dünyevi bir kavram olarak belirginleştiğini göstermiştir.

Dilsel ifadelerin nasıl anlamlandırıldığı psikodilbilim alanının uğraşdır. Günümüzde metafor, metonimi gibi imgesel dil kullanımlarının nasıl anlamlandırıldığı konusu hem psikodilbilim hem bilişsel dilbilim çalışmalarının merak konusu olmuştur (Gibbs, 1994; Gibbs ve Colston, 2012). Kimi görüşler literal dilin imgesel dilden önce anlamlandırıldığını, kimi görüşler ise imgesel dili anlamlandırma sürecinin literal dilin anlamlandırılması sürecinden farksız olduğunu öne sürer. Bunu anlamının bir yolu, dinleyicilerin ya da okurların söz konusu dilsel birimleri ne kadar sürede işlemleyebildiğinin ölçülmesidir. Bu ölçümleri süreç-içi ya da süreç-dışı yollarla yapmak mümkündür. Üçüncü bölümde yer alan çalışmalar metaforların süreç-dışı ve süreç-içi işlemlenmesi konularına odaklanmaktadır. Uzun ve Arıca-Akkök kavramsal metaforların anlamlandırılmasında süreç-içi işlemeyle dayalı araştırmaları tanıtmıştır. Araştırmacılar çalışmalarında, öncelikle alanyazında metaforu ruhdilbilimsel yönleriyle inceleyen kendi hızında okuma ve göz izleme teknikleriyle uygulayan deneysel araştırmaları özetlemiş; ardından zamansal ve uzamsal görüntüleme teknikleri üzerinden gerçekleştirilen nörodilbilimsel araştırmaların tanıtımına yer vermiştir. Abdurrahman Kara, çalışmasında Türkçe deyimleri gelişimsel bir bakış açısıyla incelemiş; anlamsal çözümlenebilirlik, bilinirlik düzeyi, yaş, bağlamsal bilgi ve kavramsal yapı gibi değişkenlerin deyim edinim süreçleri ve deyimleri anlama ve yorumlama üzerindeki etkisini süreç-dışı bir yaklaşımla incelemiştir. Araştırmacı deyimlerin anlamlandırılmasında ve yorumlanmasında yaş değişkeninin etkili olduğunu gözlemlemiş, buna karşın bilinirlik düzeyinin edinim sürecine katkısının az olduğu vargısına ulaşmıştır. Anlamsal çözümlenebilirlik değişkeninin özellikle yaşça büyük çocuklarda bir

değişken olarak işlediğini, bağlamsal bilginin ise deyimleri anlama sürecinde en önemli etken olarak ön plana çıktığını ortaya koymuştur. Çalışmada ayrıca, tüm yaş gruplarında yanlış imgesel yanıtlar üretildiği, bunun da şematik bilginin varlığını işaret ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

17. SONUÇ

Bu bölümde Kavramsal Metafor Kuramının temel özellikleri tanıtılmış; kuramdaki yenilikler, kurama ilişkin eleştiriler alanyazından örneklerle kısaca özetlenmiştir. Ayrıca çalışmada yer alan makalelerin kısa bir tanıtımına da yer verilmiştir. KMK'yı temel alarak Türkçe üzerine yapılmış makalelerin yer aldığı bu kitap bilişsel bakış açısının farklı uygulama alanlarına nasıl yansıtılabileceğine ilişkin bir örnek sunmaktadır. Bu kitabın benzer bakış açılarıyla pek çok yeni ve özgün çalışmaya da esin kaynağı olmasını dilemekteyiz.

KAYNAKÇA

- Boers, F., & Littlemore, J. (2000). Cognitive style variables in participants' explanations of conceptual metaphors. *Metaphor and Symbol*, 15, 177–187.
- Boers F. ve Lindstromberg S. (2008). *Cognitive linguistic approaches to teaching vocabulary and phraseology*. Mouton de Gruyter.
- Casasanto, D., & Boroditsky, L. (2008). Time in the mind: Using space to think about time. *Cognition*, 106(1), 579–593.
- Charteris-Black, J. (2004). *Corpus approaches to critical metaphor analysis*. Palgrave Macmillan.
- Cienki, A., & Mueller, C. (Haz). (2008). *Metaphor and gesture*. John Benjamins.
- Coulter, R., Zaltman, G., & Coulter, K. (2001). Interpreting consumer perceptions of advertising: An application of the Zaltman metaphor elicitation technique. *Journal of Advertising*, 30(2), 1–22.
- Deignan, A. (2005). *Metaphor and corpus linguistics*. John Benjamins.
- Deignan A. (2008). Corpus linguistics data and conceptual metaphor theory. M.S Zanotto, L. Cameron, & C. M. Cavalcanti (Haz), içinde *Confronting metaphor in use* (ss. 149-162). John Benjamins.
- Dirven, R. (2002). Metonymy and metaphor: Different mental strategies of conceptualisation. R.Dirven ve R. Pörings (Haz.), içinde *Metaphor and metonymy in comparison and contrast* (ss. 75 – 111). Mouton de Gruyter.
- El Refaie, E. (2019). *Visual metaphor and embodiment in graphic illness narratives*. Oxford University Press.
- Ferrari, G. (2006). Architectural space as metaphor in the Greek sanctuary. M. Turner (Haz.) içinde, *The artful mind* (ss. 225–242). Oxford University Press.
- Fillmore, C. (1982). Frame semantics. Linguistic Society of Korea (Haz.), içinde *Linguistics in the morning calm* (ss. 111–35). Hanshin.
- Forceville, C. (2008). Metaphor in pictures and multimodal representations. R. W. Gibbs (Haz.), içinde *The Cambridge handbook of metaphor and thought* (ss. 462–82). Cambridge University Press.
- Forceville, C. (2016). Pictorial and multimodal metaphor. N. M. Klug & H. Stöckl (Haz.), içinde

- Handbuch sprache im multimodalen kontext* (ss.241–260). De Gruyter.
- Gentner, D., & Grudin, J. (1985). The evolution of mental metaphors in psychology: A 90-year retrospective. *American Psychologist*, 40(4), 181–192.
- Gibbs, R. W. (1994). *The poetics of mind: Figurative thought, language, and understanding*. Cambridge University Press.
- Gibbs, R.W. (2003). Embodied meanings in performing, interpreting and talking about dance improvisation. C. Albright & D. Gere (Haz.) içinde, *Taken by surprise: A dance improvisation reader* (ss.185–196). Wesleyan University Press.
- Gibbs, R. W. (2006). *Embodiment and cognitive science*. Cambridge University Press.
- Gibbs, R.W. (2011). Evaluating conceptual metaphor theory. *Discourse Processes*, 48, 529-562.
- Gibbs, R.W., & Colston, H. (2012). *Interpreting figurative meaning*. Cambridge University Press.
- Grady, J.E.(1997). Foundation of meaning: Primary metaphors and primary scenes. (Yayınlanmamış doktor tezi) University of California, Berkley.
- Grady, J.E. (1999). A typology of motivation for conceptual metaphor. R.W. Gibbs, & G. Steen (Haz.), içinde *Metaphor in cognitive linguistics* (ss. 79–100). John Benjamins.
- Haser, V. (2005). *Metaphor, metonymy, and experientialist philosophy: Challenging cognitive semantics*. Mouton de Gruyter.
- Holme, R. (2009). *Cognitive linguistics and language teaching*. Palgrave MacMillian.
- Howe, J. (2008). Argument is argument: An essay on conceptual metaphor and verbal dispute. *Metaphor and Symbol*, 23(1), 1–23.
- Johnson, M. (1987). *The body in the mind*. The University of Chicago Press.
- Johnson, M., & Larsen, S. (2003). Something in the way she moves. *Metaphor and Symbol*, 18 (3), 63–84.
- Kövecses, Z. (2000). The scope of metaphor. B. Antonio (Haz.), içinde *Metaphor and metonymy at the crossroads* (ss.79–92). Walter de Gruyter.
- Kövecses, Z. (2002/2010). *Metaphor: A practical introduction*. Oxford University Press.
- Kövecses, Z. (2005). *Metaphor in culture*. Cambridge University Press.
- Kövecses, Z. (2013). The metaphor–metonymy relationship: Correlation metaphors are based on metonymy. *Metaphor and Symbol*, 28(2), 75 – 88.
- Kövecses, Z. (2015). *Where metaphors come from: Reconsidering context in metaphor*. Oxford University Press.
- Kövecses, Z. (2016). Conceptual metaphor theory. E. Semino & Z. Demjen (Haz.), içinde *The Routledge handbook of metaphor and language* (ss. 13-27). Routledge.
- Kövecses, Z. (2017). Levels of metaphor. *Cognitive Linguistics*, 28(2), 321–47.
- Kövecses, Z. (2020). *Extended Conceptual Metaphor Theory*. Oxford University Press.
- Kövecses, Z., & Radden, G. (1998). Metonymy: Developing a cognitive linguistic view. *Cognitive Linguistics*, 9(7), 37–77.
- Lakoff, G. (1990). The invariance hypothesis: Is abstract reason based on image schemas? *Cognitive Linguistics*, 1, 39–74.
- Lakoff, G. (1993). The contemporary theory of metaphor. A. Ortony (Haz.), içinde *Metaphor and thought* (ss. 202–51). Cambridge University Press.
- Lakoff G. (2008). The neural theory of metaphor. R.W. Gibbs (Haz.), içinde *The Cambridge handbook of metaphor and thought* (ss.17–38). Cambridge University Press.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. The University of Chicago Press
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1999). *Philosophy in the flesh*. Basic Books.

- Lakoff, G., & Núñez, R. (2002). *Where mathematics comes from: How the embodied mind brings mathematics into being*. Basic Books.
- Littlemore, J. (2009). *Applying cognitive linguistics to second language learning and teaching*. Palgrave Macmillian.
- McGlone, M.S. (2001). Concepts as metaphors. S. Gluckberg (Haz.), içinde *Understanding figurative language* (ss.90-108). Oxford University Press.
- McGlone, M.S. (2007). What is the explanatory value of a conceptual metaphor. *Language and Communication* 27(2), 106-129.
- Murphy, G.L. (1996). On metaphoric representation. *Cognition*, 60 (2), 173-204.
- Murphy, G.L.(1997). Reasons to doubt the present evidence for metaphoric representation. *Cognition*, 62, 99–108.
- Orton, S. (2004). Conceptual metaphor in the archaeological record: Methods and an example from the American Southwest. *American Antiquity*, 65(3), 613–645.
- Pragglejaz Group. (2007). MIP: A method for identifying metaphorically used words in discourse. *Metaphor and Symbol*, 22(1), 1–39.
- Quinn, N. (1991) The Cultural Basis of Metaphor. J.W. Fernandez (Haz.), içinde *Beyond Metaphor: The theory of tropes in anthropology* (ss.57-93). Stanford University Press.
- Read, S., Cesa, I., Jones, D., & Collins, N. (1990). When is the federal budget like a baby? Metaphor in political rhetoric. *Metaphor and Symbol*, 5(2), 125–149.
- Radden, G. (2002). How metonymic are metaphors? R. Dirven, & R. Pörings (Haz.), içinde *Metaphor and metonymy in comparison and contrast* (ss. 407–434). Mouton de Gruyter.
- Rakova, M. (2002). The philosophy of embodied realism: A high price to pay? *Cognitive Linguistics*, 13(3), 215–244.
- Robins, S., & Mayer, R. (2000). The metaphor framing effect: Metaphorical reasoning about text-based dilemmas. *Discourse Processes*, 30(2), 57–86.
- Semino, E. (2008). *Metaphor in discourse*. Cambridge University Press.
- Steen, G. (2011). The Contemporary Theory of Metaphor – Now new and improved! *Review of Cognitive Linguistics*, 9(1):26–64.
- Stefanowitsch, A. (2006a). Corpus-based approaches to metaphor and metonymy. A. Stefanowitsch, & S.T.Gries (Haz.), içinde *Corpus-based approaches to metaphor and metonymy* (ss.1–16). Mouton de Gruyter.
- Stefanowitsch, A. (2006b). Words and their metaphors. A. Stefanowitsch, & S. T. Gries (Haz.), içinde *Corpus-based approaches to metaphor and metonymy* (ss. 64–105). Mouton de Gruyter.
- Zanotto, M.S., Cameron, L., & Cavalcanti, C. M. (2008). *Confronting metaphor in use*. John Benjamins.
- Zbikowski, L. (2002). *Conceptualizing music. Cognitive structure, theory, and analysis*. Oxford University Press.

BÖLÜM I

METAFOR VE
METONİMİDE BİÇİMSEL
GÖRÜNÜMLER:
BEDENSELLEŞTİRİLMİŞ
GERÇEKLİK, DİL VE
KÜLTÜR

TÜRKÇEDE KONUŞMA ORGANLARI VASITASIYLA DİLSEL DAVRANIŞA AİT KAVRAMLAŞTIRMALAR

Melike Baş

Amasya Üniversitesi

melike.bas@amasya.edu.tr

Özet: Bu çalışma, Türkçede konuşma organları ‘ağız’, ‘dil’, ‘dudak’ ve ‘çene’ sözcüklerinin deyimlerdeki değişmeceli kullanımlarını Bilişsel Dilbilim çerçevesinde inceleyip, sözel bir davranış olarak konuşmanın ve soyut bir sistem olarak dilin bu beden bölümleri vasıtasıyla nasıl kavramlaştığını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın veri tabanı çeşitli deyimler sözlüklerinden derlenen ve ‘ağız’, ‘dil’, ‘dudak’ ve ‘çene’ sözcüklerini içeren deyimlerden oluşmaktadır. Deyimler ve tanımları, değişmeceli kullanımları açısından incelenmiş ve konuşmaya ve dile ait kavramsal metafor ve metonimiler her bir beden bölümü için tespit edilmiştir. Çalışmanın bulguları, konuşma organlarının genel olarak SÖZCÜKLERİ İÇEREN BİR KAP olarak kodlandığını ortaya koymakta ve KONUŞMA İÇİN KONUŞMA ORGANI, SÖZ İÇİN KONUŞMA ORGANI ve DİL İÇİN KONUŞMA ORGANI metonimilerini içeren ‘metonimik zincir’ modeline (Radden, 2001) paralellik göstermektedir. Diğer yandan, dilsel öğelerdeki farklılıklar, konuşma organlarının kavramlaşmasında kültüre özgü modellerin varlığını doğrulamaktadır.

Anahtar sözcükler: *Konuşma Organları, Metafor, Metonimi, Bedenleşmiş Biliş, Dil*

1. GİRİŞ

Soyut kavramlar her dilde daha somut kavramlar vasıtasıyla ifade edilme eğilimi gösterir ve insan bedeni dünyadaki bütün dillerde sıklıkla kullanılan metaforik kaynak alanlardan biridir. Kavramsal iz düşümler (projection), yani metafor ve metonimiler vasıtasıyla somutlaşmış (embodied) kavramlar sistematik bir anlam genişlemesiyle daha soyut kavram alanlarının karşılanmasıyla kullanılmaktadır (Johnson, 1987; Lakoff & Johnson, 1980). Bu bakımdan, insan bedeni fiziksel

deneyimlerin soyutlanması ve kavramlaşmasında aracı bir rol üstlenmektedir.

Bilişsel Dilbilim ve Kùltürel Dilbilim araştırmaları içerisinde son yıllarda dil ve dùřüncenin metaforik ve metonimik kavramlaşmasında insan bedeninin işlevi ve etkisi üzerine çok sayıda çalışma yùrùtùlmüřtür. Bu çalışmalarda farklı beden bölümlerine ait sözcüklerin değişmeceli ifadelerdeki kullanımları incelenmiş ve bu beden bölümlerine ait kùltürel-bilişsel modeller ortaya konmuştur (örn. Brenzinger & Kraska-Szlenk, 2014; Enfield & Wierzbicka, 2002; Maalej, 2014; Maalej & Yu, 2011; Sharifian, Dirven, Yu & Niemeier, 2008). Genel olarak, bu çalışmalar, insan bedeninin her ne kadar her toplumda aynı fiziksel yapıya sahip olsa da ve elde edilen sonuçlar benzerlikler gösterse de beden ve beden bölümlerinin kùltüre bağlı olarak her dilde kendine özgü kavramlaşabildiğini ortaya koymuştur.

Bu bağlamda, bu alışma, Türkçede konuşma eyleminde kullanılan beden bölümlerinin kalıplaşmış ifadelerdeki değişmeceli kullanımlarından yola çıkarak metaforik ve metonimik kavramlaşmalarını Bilişsel Dilbilim çerçevesinde inceleyip sözel bir davranış olarak dile ait bilişsel bir model önerisinde bulunmayı amaçlamaktadır.

1.1. BEDENLEŞMİŞ BİLİŞ VE DİL

Bilişsel Dilbilimin temel önermesi olan bedenleşmiş biliş tezi bu alanda yapılan analizlerin ve tartışmaların temel inancını oluşturmaktadır. 17. yüzyılda Fransız felsefeci Rene Descartes'in geliştirdiği beden-zihin dùalizmi, zihin ve beden iki ayrı varlık olduğu ve zihnin bedene başvurulmadan çalışılabileceği gùrùřünü savunmaktadır. Bu rasyonel yaklaşım, uzun bir süre modern dilbilim çalışmalarının odağında yer almış, ve bu yaklaşımın savunucuları, dili, insan bedenini ve deneyimlerini göz ardı ederek sadece biçimsel ve işleme dayalı (computational) bir sistem olarak incelemişlerdir (Evans & Green, 2006, s. 44).

Kartezyen beden-zihin ayırımına karşıt gùrùř olarak, bedenleşmiş biliş tezi, insan zihninin ve kavramsal düzenlemenin türe özgü bedenlerimizin içinde yaşadığımız çevreyle olan yakın etkileşiminin bir ürünü olduğunu savunmaktadır. Diğer bir ifadeyle, dış dünyayı ve gerçekleri anlamamız ve yorumlamamız büyük ölçüde içinde yaşadığımız bedenlerimiz aracılığıyla gerçekleşmektedir.

İnsan bedeninin sahip olduğu özellikler, nörolojik yapısı ve algısal kapasitesi dil ve dùřüncenin temelini oluşturmaktadır çünkü sadece algılayabildiğimiz şeyler hakkında konuşabiliriz. Bu sebeple insan zihni bedenleşmiş deneyimlerin yansımasıdır da denebilir. Beden bölümleri, farklı kùltürel modellerde çeşitli

şekiller alabilir, dolayısıyla zihnin kendisi de kültürel olarak yapılanmaktadır ve bedenleşmiş biliş, farklı kültürlerin geleneksel olarak insan zihnini bedeninin farklı bölgelerine yerleştirdiği sosyokültürel bir bağlam içerisinde konumlanmaktadır. Bedenin sadece biyolojik ve fiziki değil aynı zamanda sosyal ve kültürel bütünlüğe sahip bir varlık olduğu ve kültürel faktörlerin dili, zihni ve dolayısıyla da kavramlaşmayı şekillendirdiğini savunan bu görüş, “sosyokültürel temelli bedenleşmiş biliş” (socioculturally situated embodiment) olarak adlandırılmaktadır (Gibbs, 2006; Maalej, 2007; Sharifian, 2017; Sharifian ve diğ., 2008; Yu, 2015).

1.2. KONUŞMA ORGANLARI VE DİL: METONİMİK ZİNCİR MODELİ

Dile ve dilsel davranışa ait halk (folk) görüşü, bedenleşmiş deneyimlerden kaynaklandığından fizyolojik bir temele sahiptir ve dil, diş, dudak, ağız gibi eklemleyicilere dayanmaktadır. Radden (2001, 2004), farklı dillerden edindiği verilerden yola çıkarak dile ait dört aşamadan oluşan folk modeli sunmaktadır: (i) ‘ses’ ve ‘dil’ gibi konuşma organlarını içeren *boğumlama*, (ii) dedikodu yapma gibi farklı konuşma türlerini içeren *konuşma eylemi*, (iii) konuşulan dili içeren *söz* (parole) ve (iv) sistem olarak dil (langue). Bu model, ‘dil’ kavramsal çerçevesi içerisinde işlemektedir ve anlamsal kaymalar veya metonimik aktarımlar sonucu konuşma organından dile uzanan metonimik bir zincir oluşturmaktadır:

Konuşma organı → konuşma eylemi → söz → dil

Diğer bir ifadeyle, metonimik zincir, ‘konuşma organlarının’ seslendirme işlevinden başlayıp, önce ‘konuşma eyleminin’ sonra ‘sözün’ anlamsal ve sesletimsel görünüşlerine, oradan da genel ‘dil’ kavramına uzanmakta ve KONUŞMA ORGANI İÇİN KONUŞMA EYLEMİ, KONUŞMA EYLEMİ İÇİN SÖZ ve SÖZ İÇİN DİL kavramsal formülleriyle ifade edilmektedir. Bu kavramsal metonimiler sırasıyla EYLEM İÇİN ARAÇ (instrument for action), SONUÇ İÇİN EYLEM (action for result) ve GENEL İÇİN ÖZEL (specific for generic) üst seviye metonimilerin alt örnekleridir (Radden, 2001, s. 59).

Radden (2001, 2004), pek çok dilde metonimik zincirin ara evrelerinin atlanması ile ilk ve son evrelerin birleşiminden oluşan DİL İÇİN KONUŞMA ORGANI metonimisi gözlemlenmektedir. Hemen hemen bütün Hint-Avrupa dillerinde, organ ismi olarak kullanılan ‘dil’ sözcüğü, ‘lisan’ yerine kullanılmaktadır (Radden, 2004).

Farklı dillerde konuşma organlarına yönelik sayısı az da olsa çalışmalara rastlanmaktadır (Bagasheva, 2017a, 2017b; Charteris-Black, 2003; Jing-Schmidt, 2008; Yu, 2011). Bu çalışmalardan, Yu (2011), Radden’in ortaya koyduğu modelden yola çıkarak Çince dil, diş, ağız ve dudak konuşma organlarının

metaforik ve metonimik anlam genişlemelerini incelemiştir. Bulgular, incede konuşma organlarının ‘dil/lisan’ anlamında kullanılmadığını ve metonimik zincirin bir parçası olan DİL İÇİN KONUŞMA ORGANI metonimisinin sözcüksel olarak değil, sadece Çince lolografik yazı sisteminde Çince yazı karakterleriyle ortaya çıktığını ortaya koymuştur. Bu açıdan, Çince, “sosyokültürel temelli bedenleşmiş biliş” görüşüne örnek oluşturmaktadır.

Radden ve Yu’nun çalışmalarına müteakip, bu alışma, Türkçe konuşma organları ‘ağız’, ‘dil’, ‘ene’ ve ‘dudak’ sözcüklerinin kalıplaşmış ifadelerdeki konuşmaya ve dile dair metaforik ve metonimik kullanımlarını saptamayı, böylece bu sözcüklerin anlam genişlemesi ile soyut dilsel eylem ve işlevlerin metaforik kavramlaşmalarında oynadıkları rolü tespit etmeyi amaçlamaktadır.

2. YÖNTEM

2.1. VERİ TABANI

Çalışmanın veri tabanı, deyimler sözlüklerinden derlenen ve içerisinde konuşma organları ağız, dil, çene ve dudak sözcüklerini içeren deyimlerden oluşmaktadır. Toplumların ortak duygu ve düşüncelerinin aktarıldığı kalıplaşmış ifadeler olan deyimler, Bilişsel Dilbilime göre, dünyaya ait genel bilgi birikimlerimizden doğan kavramsal sistemimizin ürünleridir, dolayısıyla da özünde dilsel değil kavramsaldir (Gibbs, 1992; Kövecses, 2010). Deyimler aynı zamanda beden bölümleri sözcüklerinin değişmeceli şekilde sıklıkla kullanıldığı dil araçlarıdır. Bu sebeple, çalışmanın materyali olarak deyimlerin incelenmesi önem taşımaktadır.

Deyimlerin toplanmasında Türk Dil Kurumunun çevrimiçi Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünün yanı sıra, Aksoy (1984), Çotuksöken (2004), Karlı (1999), Parlatur (2011), Püsküllüoğlu (2006) ve şahin (2004) tarafından derlenen sözlükler kullanılmıştır.

Deyimlerin derlenmesi ve veri tabanının oluşturulması aşamasında, aynı anlama gelen etken, edilgen ve ettirgen yapılı deyimler (örn., dudak ısırarak / dudak ısirtmak) ve ad öbeği ve eylem öbeği yapısındaki deyimler (örn., ağzı kulaklarında / ağzı kulaklarına varmak) birleştirilerek tek bir sözlük maddesi olarak kabul edilmiştir. Bu şekilde, 34 çene, 13 dudak, 121 dil ve 243 ağız deyimi elde edilmiştir.

Konuşma organları kategorisinde değerlendirilen ‘diş’ sözcüğü, metonimik zincir açısından kullanımının olmaması ve ‘boğaz’ sözcüğü için sınırlı olması nedeniyle diğer konuşma organlarıyla birlikte kullanıldıkları durumlar dışında çalışmaya dahil edilmemiştir.

2.2. VERİ ANALİZİ

Sözlüklerden derlenen ‘ağız’, ‘dil’, ‘çene’, ve ‘dudak’ deyimlerinin tanımları tek tek incelenerek bu konuşma organlarının değişmeceli kullanımları saptanmış ve ifade ettikleri anlam alanlarına göre (örn., yemek, duygu, konuşma) gruplanmıştır. Deyimlerin altında yatan kavramsal eşleşmeler, metafor ve metoniminin bilişsel kuramı (Barcelona, 1997, 2003; Kövecses, 2000, 2010; Lakoff & Johnson, 1980) çerçevesinde tespit edilmiştir. Bu kurama göre, kavramsal metafor, soyut kavram alanlarının daha somut ve fiziki kavram alanları vasıtasıyla kavramlaşması olarak tanımlanırken, kavramsal metonimi aynı kavram alanı içerisindeki bir alt alanın diğer bir alt alana zihinsel erişim imkânı sağlaması olarak tanımlanmaktadır (Kövecses, 2005).

Metafor ve metonimilerin tespiti için, Barcelona’nın (1997) önerdiği adımlar takip edilmiştir:

(i) eşleşmenin (mapping) nerede meydana geldiğini tespit etme: Bu adımda, eşleşmelerin aynı kavram alanı içerisinde mi yoksa farklı iki kavram alanı arasında mı olduğu tespit edilmektedir. Örnek olarak, *ağzını açmak* deyimini değişmeceli bir biçimde konuşmaya başlamayı ifade etmektedir. Ağız ile ağza ait bir davranış olan konuşma eylemi aynı kavramsal alan içerisinde olduklarından aralarında metonimik bir ilişki bulunmaktadır.

(ii) metaforu/metonimi açık ve net bir şekilde tanımlama: Bu aşamada ilk olarak aynı metafora/metonimiye ait diğer kalıplaşmış dilsel ifadeler belirlenmiş, daha sonra ontolojik alt eşleşmeler (submappings) tespit edilerek anlamsal/edimbilimsel kanıt elde edilmiştir. Örneğin,

Kap → Ağız

Kabın içinde bulunan fiziki maddeler → Ağzın içinde bulunan fiziki maddeler
→ Sözcükler, sözler

Kabın açılması → Ağzın açılması → Konuşma eyleminin başlaması/gerçekleşmesi

Kabın kapanması → Ağzın kapanması → Konuşma eyleminin sona ermesi/gerçekleşmemesi

(iii) en genel metaforik/metonimik eşleşmeyi ayırt etme: Elde edilen dilsel metafor ve metonimler, önceki çalışmalardan (Kövecses, 2010; Radden, 2001; Yu, 2011) elde edilen metafor/metonimilerden de yararlanılarak daha soyut ve kapsayıcı üst metafor/metonimler altında toplanmıştır. Örneğin, *ağzını açmak* deyimini KONUŞMA İÇİN AĞIZ ve bir üst metonimi olan KONUŞMA ORGANINA AİT DAVRANIŞ İÇİN KONUŞMA ORGANI metonimilerinin altında yer almaktadır.

Son olarak, deyimlerden konuşma ve dile ait kullanımlar, Radden'in (2001, 2004) metonimik zincir modeli (konuşma organı, konuşma eylemi, söz, dil) temel alınarak alt başlıklara ayrılıp sunulmuştur.

3. BULGULAR

Konuşmaya ve dile ait kavramlaşmalar, her bir beden b6lümü için d6rt alt başlıkta toplanarak incelenmiştir.

3.1. AĞIZ DEYİMLERİNDE KAVRAMLAŞTIRMALAR

AĞız, konuşma organları içerisinde Türkçe deyimlerde en fazla kullanılan beden b6lmdr. Metonimik zincire ait kavramlaşmalar dışında, değişmeceli kullanımları açısından, ağız deyimlerinden bir kısmı 'yemek yeme' anlamsal kategorisi ile ilişkilidir (6rn., *ağzına atmak*, (*yiyecek*) *ağzında büyümek*, (*bir Şeyi*) *ağzına sürmemek*, *ağzının içi yangın yerine d6nmek*, *ağzı teneke kaplı*, vs.) ve BEDEN B6LMNN İŞLEVİ İÇİN BEDEN B6LM metonimisinin alt türü olan YEMEK YEME İÇİN AĞIZ metonimisini doğurmaktadır. Diğer bir grup deyimlerde, ağız, 'duygu' kavram alanıyla ilişkilidir (6rn., *ağız bükmek*, *ağzı ağzına kavuşmamak*, *ağzı k6prmek*, *ağzından emdiğini burnundan getirmek*, *ağzı kulaklarına varmak*, *ağzının tadı bozulmak*, *ağzını açık bırakmak*, vs.) ve DUYGULARIN YANSITICISI veya KONUMLANDIĞI YER olarak kavramlaşmaktadır (Baş, 2015).

AĞız deyimlerinin büyük çoğunluğu metonimik zincir içerisinde yer alan 'konuşma' anlamsal kategorisi içindedir ve KONUŞMA İÇİN KONUŞMA ORGANI metonimisine 6rnek oluşturur. Buna g6re, konuşma eyleminde araç rolündeki 'ağız' organı, eylemin yerine geçmektedir.

KONUŞMA İÇİN AĞIZ

Konuşma eyleminin farklı türleri ağız vasıtasıyla ifade edilmektedir. Bu gruptaki deyimlerde 'ağız', bahsetme, anma, 6vnme, gereksiz, anlamsız veya yanılıcı konuşma, bağırma, tekrar etme, tartışma, uyarıda bulunma, s6z kesme, cevap verme, küfür etme gibi farklı s6zel davranışların yerine geçmektedir.

- (1) a. *ağız kalabalığı etmek* - gereksiz yere çok konuşmak
- b. *ağız ağza vermek* - iki kişi birbirine pek yakın durarak başkaları işitmeyecek bir biçimde konuşmak
- c. *ağzına almamak* - s6zn etmemek, adını anmamak
- d. *ağzına takılmak*- bir s6z konuşması sırasında bilinçsiz bir biçimde sürekli s6ylemek
- e. *ağız dalaşı/kavgası* - s6zl kavga, atışma

- f. *ağız satmak* - yüksekte atarak kendini övmek
- g. *ağızdan düşürmemek* - her zaman sözünü etmek

Konuşmaya başlamak ağzın açılması ile gerçekleşmektedir. Ağzın açılıp kapanabilme özelliği ve sesin dışarı çıkması için ağzın açılmasının gerekliliği onun KAP olarak algılanmasını sağlamakta, dolayısıyla da SÖZ AĞZIN İÇİNDEDİR ve AĞIZ SÖZLERİ İÇEREN BİR KAPTIR kavramsal metaforlarını doğurmaktadır. Ağzın açılması ile konuşmaya başlanması ve sözlerin dışarı çıkması, dolu olan ağzın boşalmasını sağlamaktadır. Güzel ve hoş sözler tatlı bir besin olan ‘bal’ veya değerli bir nesne olan ‘inci’ olarak görülmekteyken öfkeli ve kaba sözler ‘ateş’ olarak kavramlaşmaktadır.

- (2) a. *ağzını açmak*- konuşmaya başlamak
- b. *ağızdan dirhemle çıkmak* - çok az, yavaş konuşmak
- c. *ağzı dolu dolu konuşmak* - heyecanlı ve duygulu söz söylemek
- d. *ağızdan ateş saçmak* - öfke ile ileri geri söylemek, bağırıp çağırmak
- e. *ağızdan bal damlamak/akmak* - çok tatlı konuşmak
- f. *ağızdan inci saçmak* - birbirinden güzel sözler söylemek

Ağız, aynı zamanda SIRLARIN / NİYETLERİN SAKLANDIĞI BİR KAPTIR, bu sebeple bir kişinin sırrını, niyetini veya düşüncesini öğrenmek için ağzının içine bakmak gerekmektedir.

- (3) a. *ağızdan baklayı çıkarmak* - gerçeği söylemek
- b. *ağızda mercimek durmamak* - sır saklayamamak
- c. *ağız aramak* - konuşturarak düşüncesini öğrenmeye çalışmak
- d. *ağzını koklamak* - niyetini ve durumunu öğrenmek istemek
- e. *ağızdan laf/söz çekmek* - birini konuşturarak gizli tuttuğu şeyleri öğrenmek

Konuşma eylemi özellikle öfkeli ve hızlı konuşulduğu durumlarda kişinin kontrolünde olmayabilir. Böyle durumlarda, konuşan kişi sözlerin ağzından çıkmasına engel olmakta zorlanabilir veya söylediği sözleri duymayabilir. Bu durum, KAP metaforuna bağlı olarak AĞIZ SÖZLERİN ÇIKIŞ YERİDİR (OUTLET) metaforuna örnek olmaktadır.

- (4) a. *ağızdan çıkmak* - bir sözü istemeden, farkına varmadan söylemek, söylemiş bulunmak
- b. *ağızdan çıkan kulağı duymamak* - sözlerini tartmadan söylemek
- c. *ağızdan kaçırmak* - istemediği hâlde boş bulunup söyleyivermek

Çeşitli sebeplerden dolayı konuş(a)mama, susma, sır tutma veya konuşmanın engellenmesi, ağzın kapalı olması olarak kavramlaşmaktadır. Ağzın kapalı

tutulması KAP metaforuna bağlı olarak, ağzın bağlanması, tıkanması, kilitlenmesi, mhrlenmesi, başka bir nesne ile doldurulması veya hareket ettirilmemesi gibi farklı metaforik şekillerde geręekleřmektedir.

- (5) a. *ağzını kapamak* - susmak, bir şey söylemek istememek
b. *ağzını açmamak* - hiçbir söz söylememek, ses çıkarmamak
c. *ağzı dili bağlanmak* - herhangi bir sebeple konuşamaz olmak
d. *ağzına tıkmak* - susturmak, konuşmasına engel olmak
e. *ağzına kilit vurmak* - susmak, susturmak
f. *ağzını sıkı tutmak* - sır vermemek
g. *ağzına taş almak* - söze karışmayıp susmak, tek laf etmemek
h. *ağzını mühürlemek* - konuşmamak, susmak

Konuşma sırasında ağzın aldığı şekil ve pozisyon, uygun ve etkili bir iletişim için kişinin ifade tarzı, üslubu ve samimiyeti ile yakından ilişkilidir.

- (6) a. *ağzını bozmak* - kaba konuşur olmak
b. *ağzı yamak* - açık ve dürüst konuşmaktan kaınmak
c. *yarım ağızla söylemek* - bir şeyi geçiştirerek dile getirmek

Söylenen sözlerin tutarlı olması ve insanların birlikte hareket ederek benzer şekilde konuşması, aynı ağza sahip olmak olarak yorumlanmaktadır. Diğer taraftan, önceden söylenenlerin kişiye ya da duruma göre değişmesi, ortamına göre normalde olduğundan farklı konuşulması, farklı bir ağız kullanılması veya ağzın değiştirilmesi olarak görülmektedir.

- (7) a. *ağızları uymak* - söyledikleri birbirini tutmak
b. *hep bir ağız olmak* - söz birliği etmek, anlaşarak bir konuda aynı şeyleri söylemek
c. *ağız birliği etmek* - bir konuda anlaşarak aynı biçimde konuşmak, söz birliği etmek
d. *ağız değiştirmek* - önce söylediğini başka türlü anlatmak
e. *(birinin) ağzını kullanmak* - birinin söylediklerinin aynısını söylemek

Ağız, belirli özelliklerle nitelendirildiğinde metaforik bir şekilde kişinin konuşma tarzı üzerinden kişilik özelliklerini ifade etmektedir. Ağzın, konuşan kişinin kendisini veya kişilik özelliklerini temsil ettiği durumlarda BÜTÜN İÇİN PARÇA metonimisinin alt türü olan KİŞİ İÇİN KONUŞMA ORGANI (AĞIZ) metonimisi karışımıza çıkmaktadır.

- (8) a. *ağzı temiz* - terbiyeli konuşan

- b. *ağzı eğri* - kötü konuşan
- c. *ağzı pis/bozuk* - sövmeyi huy edinmiş, küfürbaz
- d. *ağzı yayvan* - boşboğaz, geveze
- e. *ağzı pabuç kadar* - çok konuşan, ters cevaplar veren
- f. *ağzı kara* - kötü haber vermekten hoşlanan
- g. *ağzı büyük* - yüksekte atarak kendini öven
- h. *ağzı gevşek/cıvık* - sır saklamasını bilmeyen

SÖZ İÇİN AĞIZ

Söz (speech), konuşma eyleminden sonra metonimik zincirin üçüncü aşamasını oluşturmaktadır. Veri analizi, ağız sözcüğünün, Türkçe deyimlerde genellikle yazılı olmayan, gayri-resmi, duyarak öğrenilen bilgiler, dedikodu ve sıklıkla tekrar edilen sözler yerine kullanıldığını göstermektedir.

- (9) a. *ağızdan* - sözlü olarak, sözle
- b. *ağız haberi* - dedikodu, kulaktan duyma haber
- c. *ağız alışkanlığı/persengi* - düşünülmeden, alışkanlık icabı sık sık tekrarlanan söz
- d. *ağız nağmesi* - boş ve yararsız iltifatlar
- e. *ağız kokusu* - bir kimsenin artık dayanılmaz halleri, kapris ve sözleri

DİL (LİSAN) İÇİN AĞIZ

Ağız sözcüğü Türkçede doğrudan ‘dil/lisan’ sözcüğü yerine kullanılmasa da dilin bir alt türü olarak, yazılı ve ölçünlü dilin aksine, iletişim alanı sınırlı, belli bir bölgeye veya sınıfa ait dili veya lehçe içinde birbirine benzeyen yerel konuşma biçimlerini ifade etmede kullanılmaktadır (örn. *İstanbul ağzı*, *Rumeli ağzı*) (Demir, 2002; İmer, Kocaman & Özsoy, 2011). Kalıplaşmış ifadelerde, bu metoniminin dilsel örneği olarak *halk ağzı* karşımıza çıkmaktadır.

3.2. ÇENE DEYİMLERİNDE KAVRAMLAŞTIRMALAR

Çene, canlılarda başın alt bölümünde yer alıp, kemik veya kıkırdak ile desteklenen, altlı üstlü dişleri taşıyan ve ağzın kapanıp açılmasını sağlayan kasları üzerinde barındıran beden bölümüdür. Bu sebeple, çenenin hareket edebilme özelliği ile konuşma eylemi arasında yakın bir ilişki kurulmaktadır.

KONUŞMA İÇİN ÇENE

Çene sözcüğünün deyimlerdeki değişmeceli kullanımını çoğunlukla uzun süreli ve gereksiz konuşma ve gevezelik etme eylemleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu deyimlerde konuşmaya başlama çeneyi açma, konuşmaya devam etme ise çeneyi devamlı hareket ettirme olarak görölmektedir.

- (10) a. *çenesi açılmak* - gevezelik etmek, durmadan konuşmak
b. *çenesi durmamak* - gereksiz yere sürekli konuşmak
c. *çenesi düşmek* - yerli yersiz konuŐup gevezelik etmek
d. *çenesinin bağı çözülmek* - gevezelik etmek, yerli yersiz, sürekli konuşmak
e. *çenesi oynamak* - çok konuşmak

Uzun süreli konuşma, güç gerektiren bir eylem olduğundan çene, bu güce sahip bir organ olarak kodlanmaktadır.

- (11) a. *çenesi güçlü/kuvvetli* - çok konuŐmaktan hiç yorulmayan
b. *çeneye kuvvet* - durmadan konuŐup söyleyerek
c. *çene yormak* - gereksiz ve boş yere konuşmak
d. *çenesine üŐenmez* - söylemekten yorulmaz
e. *çene yarıŐtırmak* - karŐlıklı gevezelik etmek, çok konuşmak
f. *çene patlatmak* - karşı tarafa anlatabilmek veya kabul etmesini sağlamak için bir konu üzerinde uzun uzun konuşmak

Diğer yandan, sır tutma, söylenmemesi gereken bir sözü söylememe ve konuş(a)mama çenenin kapanması ve hareket ettirilmemesi olarak kavramlaşmaktadır.

- (12) a. *çenesini kapatmak/kesmek* - susturmak
b. *çenesini tutmak* - gizli kalması istenen bir sözü veya görüşü söylememek veya sırrını açmamak
c. *çenesini bıçak açmamak* - sıkıntı ve üzüntüden konuşamamak
d. *çenen kısılsın/tutulsun* - çok konuŐanlara susmaları için yapılan bir ilenme

Çene deyimlerinde, çene açılıp kapanabilen, hareket ettirilen, kırılabilen, patlatılabilen bir nesne veya bir MAKİNE olarak kavramlaşmaktadır. Ayrıca, bu deyimlerdeki AÇIK-KAPALI ve KAP imge Şemaları, ÇENE SÖZCÜKLER İÇİN KAPTIR ve SÖZCÜKLER ÇENENİN İÇİNDEDİR metaforlarını doğurmaktadır.

3.3. DUDAK DEYİMLERİNDE KAVRAMLAŞTIRMALAR

Dudaklar, ağızın, dişleri örten ve dışarıya doğru az çok kıvrılan üst ve alt kenarları olarak tanımlanmaktadır ve ağızın görünen kısmını oluşturmaktadır. Dudak deyimlerinin bir kısmı, hayret, hayranlık, hoşlanmama, hoşnutsuzluk, üzüntü gibi duygu durumları farklı dudak hareketleri veya dudakların aşağıya doğru sarkması ile aktarılmaktadır ve duyguların öte dilsel ifadelerine örnek oluşturmaktadır (örn., *dudak ısırma/ısırtma*, *dudak bükmek*, *dudak sarkıtma*, *dudakları titremek*). Duyguların bireylerin üzerindeki fizyolojik etkileri ve sebep oldukları davranışsal tepkiler, bu yüz ifadeleri ile eşleşmiş ve zaman içerisinde kalıplaşarak deyimleşmiştir. Bu deyimler, DUYGU İÇİN DUDAKLARIN ŞEKLİ, DUYGU İÇİN DUYGUNUN FİZYOLOJİK ETKİSİ ve DUYGU İÇİN DUYGUNUN DAVRANIŞSAL TEPKİSİ metonimilerinin dilsel örneklerini oluşturmaktadır (Baş, 2015).

Diğer organlara kıyasla dudak deyimlerinin dile ve konuşmaya dair kullanımı sınırlıdır. Dudaklar, ağız ile meronimik bir ilişki içerisinde olduğundan, konuşma eyleminin yerine kullanıldığında çoğu zaman ağız ile aynı anlama gelmektedir.

KONUŞMA İÇİN DUDAK

Ağızın dışı doğru uzantısı olarak, dudaklar, özellikle de dudağın uç kısmı, sözlerin ağızdan en son çıktığı yer olarak görülmekte ve DUDAKLAR SÖZCÜKLERİN SAKLANDIĞI BİR KAPTIR ve SÖZ/SÖZCÜKLER DUDAKLARIN ARASINDADIR / UCUNDADIR olarak kavramlaşmaktadır.

- (13) a. *dudağından bal akmak* - hoşla gidecek şekilde konuşmak
- b. *dudağından düşürmemek* - bir sözü tekrar tekrar söylemek
- c. *dudağında kalmak* - söylenmek istenen bir sözü söyleyememek
- d. *dudağının ucuna gelmek* - hemen söyleyecek durumda olmak
- e. *dudak ucuyla söylemek* - çok hafif sesle konuşmak, belli belirsiz anlatmak, isteksizce söylemek

3.4. DİL DEYİMLERİNDE KAVRAMLAŞTIRMALAR

Dil, ağız boşluğunda yer alan ve tat alma, yutkunma, sesleri boğumlama gibi görevleri yerine getiren etli, uzun, hareketli bir organdır. Konuşma sürecine doğrudan katkı sağladığından ‘dil’ organı, sadece konuşma eylemine değil aynı zamanda ‘söz’ ve ‘lisan’ için de metonimik bir araç vazifesi görmektedir. Dilsel davranış dışında, dil, ağız kadar çok deyimle sahip olmada da ‘duygu’ ve ‘yemek yeme’ anlamsal kategorileriyle de ilişkilidir. Duygular, genellikle dilin konuşma işleviyle ilişkilendirilerek duyguların dil üzerindeki fizyolojik etkileri ve davranışsal tepkileri olarak ifade bulmaktadır (örn., *dili tutulmak*, *dilini yutmak*, *dili damağı kurumak*, *dili varmamak*) (Baş, 2015).

KONUŞMA İÇİN DİL

Dile sahip olma konuşma eyleminin gerçekleŐmesinde ağızla birlikte önemli bir rol oynasa da dil, ağıza kıyasla daha etkin bir göreve sahiptir. Dilin varlığı, konuşma eyleminin gerçekleŐmesinde birincil önem taŐmaktadır. Radden (2001), bir Şeye sahip olma ile o Şeyi kullanma arasındaki kavramsal bağı EYLEM İÇİN ÖN ŐART metonimisi ile açıklamaktadır. Tekrar etme, dedikodu yapma, açıklama, tartışma gibi çeşitli konuşma türleri dil aracılığıyla ifade edilmektedir.

- (14) a. *ağızı var dili yok*- konuŐamayan, derdini anlatamayan
b. *dili olsa da söylese!* - keŐke anlatabilse, gücü yetse de söyleyebilse
c. *diline dolanmak* - bir Şeyi her fırsatta söyler olmak
d. *diline takılmak* - bir Şeyi tekrarlayıp durmak
e. *dilinden düşürmemek*- sürekli olarak aynı kiŐiden veya Őeyden söz etmek, sık sık anmak
f. *dil koymak* - söze karışmak

Konuşma eyleminin gerçekleŐmesinde dilin, ağızın içindeki esnek ve hareketli yapısı önem taŐmaktadır. Bu bedensel deneyime bağılı olarak konuşma eylemi dilin hareketi olarak kavramsallaŐmıŐ ve zaman içerisinde deyimleşmiştir. Bu bakımdan, konuşma eylemini ifade eden deyimler aynı zamanda DİL HAREKET EDEN BİR VARLIKTIR metaforunun da dilsel örneklerini oluŐurmaktadır.

- (15) a. *dili açılmak*- herhangi bir sebeple konuŐmayan kimse konuşmaya başlamak
b. *dili çözülmek* - konuŐamayan veya susan kişi konuşmaya başlamak
c. *dilin kemiğı yok*- insan doğru veya yanlış her Şeyi söyleyebilir
d. *dilini tutamamak* - sonunu düŐünmeden geliŐiğzel konuşmak
e. *dili durmamak* - sürekli konuşmak; söylenemeyecek Şeyleri de söylemek

Konuş(a)mama, kişinin dilinin olmaması veya dilin hareketinin bağlanarak, kesilerek engellenmesi veya dilin kontrol altında tutulması olarak kavramlaşmaktadır.

- (16) a. *dilini yutmak* - sevinç, korku, heyecan vb. sebeplerle konuşamaz olmak
b. *dili boğazına akmak* - konuşamaz olmak, sesi soluğu çıkmamak
c. *dili durmak* - susmak, sesini kesmek
d. *dilini tutmak* - geliŐiğzel konuŐmaktan sakınmak
e. *dilini zapt etmek* - konuşmamak, fikrini saklamak
f. *dilini bağlamak* - bir kimseyi söz söyleyemez duruma getirmek, susmak zorunda bırakmak

g. *dilini kesmek* - susmak

Dil, telaffuz etme ve anlam yüklemekten sorumlu olduğundan bu görevleri yerine getirmede bazen güçlük çekebilir (Radden, 2001, 2004). Dilin rahatça hareket etmesi ile sözcükleri doğru telaffuz etme, anlatım becerisi, ifade kabiliyeti ve düzgün konuşma arasındaki kavramsal ilişki, KONUŞMA YETENEĞİ / ANLATIM BECERİSİ İÇİN DİL HAREKETLERİ olarak kavramlaşmaktadır. Diğer taraftan, aktarılmak istenen anlamı ifade edememe ve telaffuz etmede yaşanan problemler genellikle dilin tutulması, sürçmesi, dönmemesi gibi hareket etme güçlükleri olarak görülmektedir.

- (17) a. *dili dolaşmak* - söyleyeceğini şaşırıp karıştırmak
b. *dil(i) sürçmek* - konuşma sırasında kelimeleri yanlış söylemek
c. *dili dönmek*- bir sözü doğru, düzgün söylemeyi becerememek; amacını iyi anlatamamak
d. *dil tutukluğu* - dilin iyi çalışmamasından ileri gelen söyleme güçlüğü
e. *dili çetrefilli olmak* - rahat ve düzgün konuşmamak
f. *dili dönmek* - bir sözü doğru, düzgün, yanlışsız söylemeyi becermek

Kişinin ağzının içinde veya dilinin altında bir şey olduğunda konuşmakta güçlük yaşar. Bu bedensel deneyimden yola çıkarak, açıkça konuşmamak, söylenecek sözlerin dilin alt kısmında yer alması olarak kavramlaşmakta ve (SÖYLENMEYEN) SÖZLER DİLİN ALTINDADIR metaforunun temelini oluşturmaktadır.

- (18) a. *dil altı olmak* - herhangi bir şey söylememek
b. *dilinin altında bir şey olmak* - bir kimsenin sözlerinden, açıkça söylemediği bir şeyler anlaşılacak
c. *dilinin altındaki baklayı çıkarmak* - gizli tutulması gereken bir şeyi söylemek

Diğer yandan, dedikodu konusu olmak ve hakkında sürekli konuşulmak, dilin üzerinde yer almak olarak kavramlaşmaktadır ve KONUŞULAN KONU/KİŞİ DİLİN ÜZERİNDEDİR olarak metaforlaşmaktadır.

- (19) a. *dile (dillere) düşmek* - hakkında dedikodu yapılmak
b. *dilde gezmek* - halk arasında adı yayılmak
c. *dilden dile dolaşmak* - hakkında çok konuşulmak, adından söz edilmek

Anlamlı şeyler söylemek için dilin zihin tarafından denetlenmesi gerekmektedir (Radden, 2001, s. 70). Aksi takdirde, dil anlamsız veya hoşça gitmeyen sözler üretebilir ve bu durum konuşan kişiyi sıkıntıya sokabilir.

- (20) a. *dili yanmak* - gevezeliği yüzünden üzüntü ve eziyet çekmek, zarara uğramak
b. *dilinin cezasını çekmek* - ölçüsüz, düşüncesiz konuşma yüzünden zarar görmek
c. *dilini ısırarak* - biraz önce söylediği sözün gerçekleşmemesini dilemek
d. *dil belası* - sarf edilen kötü bir sözün sonunda meydana gelen kötü durum
e. *dilini eşek arısı soksun* - hoşla gitmeyecek bir şey söyleyene karşı ‘inşallah konuşamaz olursun’ anlamında ilenç

Kırıcı, incitici sözler söylemek, kaba, saygısızca konuşmak ve dedikodu yapmak, dilin şeklindeki değişiklikler ve orantısız bir şekilde uzaması olarak algılanmaktadır. (21) numaralı deyimlerde dilin zehirli ve zararlı olması ile söylenen sözlerin bilinçli bir şekilde karşı tarafı incitme gücüne sahip olması arasında kısmi bir eşleşme kurulmaktadır. Konuşma organının niteliği ile sözel davranışın niteliği arasında kurulan kavramsal bağ, SÖZEL DAVRANIŞIN NİTELİğİ İÇİN KONUŞMA ORGANININ NİTELİğİ metonimisi içerisine yerleşmiş DİL ŞEKİL DEĞİŞTİREN BİR VARLIKTIR ve DİL ZEHİRLİ/ZARARLI BİR NESNEDİR kavramsal metaforlarını doğurmaktadır.

- (21) a. *dilini bozmak* - terbiyesizce sözler söylemek
b. *ağır dil kullanmak / ağır dilli* - sert, kırıcı, insanı aşağılayıcı, tehdit edici biçimde konuşmak / kaba küfürleri çok kullanan
c. *dili uzamak / dili uzun* - haddini bilmeden konuşmak / kırıcı, incitici sözler söyleyen
d. *diliyle sokmak* - bir kimseye ağır ve kırıcı sözler söylemek
e. *dilinden zehir dökülmek* - kötü konuşmak
f. *dile dolamak* - bir kimseyi her yerde kötülemek
g. *dil uzatmak* - bir kimse veya bir şey hakkında kötü söylemek
h. *dil çıkarmak* - alay etmek, eğlenmek

Ağız gibi, dil de belirli özelliklerle nitelendirildiğinde kişinin KONUŞMA TARZI yerine kullanılmakta ve konuşan kişinin kendisini veya kişilik özelliklerini ifade ettiğinden KİŞİ İÇİN KONUŞMA ORGANI (DİL) metonimisini doğurmaktadır.

- (22) a. *dili bağlı* - sessiz, sakin, sabırlı
b. *dili kılıçtan keskin* - kırıcı ve ağır konuşan
c. *dili zifir* - gönül kırıcı sözler söyleyen
d. *dili pabuç kadar* - saygısızca ve gönül kırıcı bir biçimde konuşan
e. *dili bir karış* - fazla konuşan, her söze karşılık veren
f. *dili ekmekçi küreği* - sözleriyle etrafındakileri rahatsız eden edepsiz kimse

Dilin konuşma eylemine aracılık etmesi, ‘saygı’ kavramı ile arasında yakın bir

ilişki kurmaktadır. Bu ilişki, genellikle (21) ve (22) numaralı deyimlerde olduğu gibi, söylenen sözlerin niteliği ile dilin fiziki yapısı ve büyüklüğü arasında kurulmaktadır. Ayrıca, ‘*ağır dilli*’ ve ‘*dili zifir*’ deyimlerinde, olumsuz konuşma tarzı ve kişiyi üzen sözler, dilin rengi ve ağırlığı olarak kodlanmakta ve ÜZÜCÜ SÖZLER YÜKTÜR / KARADIR / KİRDİR / FİZİKSEL HASARDIR metaforlarını örneklemiştir.

SÖZ İÇİN DİL

Veri tabanındaki deyimlerde dilin söz yerine kullanımı, tekrar edilen sözler, öğüt, üzücü ve hoşya giden sözler olarak tespit edilmiştir. Dil organının tat alma duyusuyla ilgili işlevi, anlam genişlemesi sonucu konuşma tarzına ve işitilen sözlerin hoşya gidip gitmediğine göre ‘acı’ ve ‘tatlı’ olarak kavramlaşmaktadır. Dilin iki farklı işlevi tat alma ve konuşma alanları arasındaki eşleşme, Charteris-Black (2003) tarafından Malayca ve İngilizcede gözlemediği KONUŞMA TARZI TATTIR (MANNER IS TASTE) metaforunu oluşturmaktadır.

- (23) a. *acı dil* - insanı inciten, üzen söz
b. *tatlı dil* - incitmeyen, gönül alıcı söz
c. *dil yardımı* - öğüt
d. *dil persengi* - çok konuşulan söz, dilden dile dolaşan konu; konuşurken alışkanlık gereği sıklıkla tekrarlanan söz

DİL (LİSAN) İÇİN DİL

Konuşmanın gerçekleşmesindeki temel eklemleyici olarak dil, soyut bir sistem olan ‘dil/lisan’ kavramının ifadesi için kullanılabilecek en uygun metonimik araçtır. Bu sebeple, Radden’in de belirttiği gibi, metonimik zincirinin ara evreleri olan konuşma eylemi ve söz atlanabilmekte ve ilk ve son evreler birleştirilerek DİL İÇİN KONUŞMA ORGANI metonimisi oluşturulmaktadır. Hint-Avrupa dillerinde ve diğer pek çok dilde olduğu gibi, Türkçede de lisan anlamındaki ‘dil’ sözcüğü ile dil organı aynı sözcükle ifade edilmektedir. Kalıplaşmış ifadelerde, bu metoniminin dilsel örnekleri olarak *ana dili*, *yabancı dil*, *resmi dil*, *yazı dili*, *işaret dili*, *dil ailesi*, *beden dili*, *ölü dil*, vb. gösterilebilir.

4. TARTIŞMA

Bu çalışma, Türkçe konuşma organları ‘ağız’, ‘dil’, ‘çene’ ve ‘dudak’ üzerinden Radden’in öne sürdüğü dilsel davranışa dair metonimik zincir modelinin ayrıntılı bir incelemesini ortaya koymaktadır. Konuşma organlarına ait deyimlerin analizi ile elde edilen kavramsal eşleşmeler, Türkçede dilsel davranışa ait genel bir kültürel-bilişsel model ortaya çıkarmaktadır. Radden’in (2001) ve Yu’nun (2011) bulgularına paralel olarak, çalışmada KONUŞMA İÇİN KONUŞMA ORGANI, SÖZ İÇİN

KONUŞMA ORGANI ve DİL İÇİN KONUŞMA ORGANI metonimileri tespit edilmiştir.

Yapılan analizler, deyimlerden büyük bir çoğunluğunun metonimik zincirin ilk halkası olan KONUŞMA İÇİN KONUŞMA ORGANI metonimisini örneklediğini göstermektedir. Konuşma eyleminin farklı türleri, dört beden bölümü vasıtasıyla ifade bulmaktadır. Buna bağlı olarak, ağız, dil, dudak ve çenenin konuşma eyleminin gerçekleŐmesinde temel bir ARAÇ olarak kodlandığı söylenebilir. Bu aracın sağlıklı ve etkili bir Şekilde alıŐması için zihin tarafından denetlenmesi gerekmektedir. Zincirin ikinci ve üçüncü halkaları olan SÖZ İÇİN KONUŞMA ORGANI ve DİL İÇİN KONUŞMA ORGANI metonimileri sadece ağız ve dil organlarında gözlemlenmiştir. Bu durum, ağız ve dil organlarının, çene ve dudak organlarına göre kültürel model içerisinde daha üretken olmalarına ve deyimleŐmede daha belirgin bir rol oynamalarına bağlanabilir.

Konuşma organlarının metonimik zincir içerisindeki metaforik ve metonimik anlam geniŐlemeleri, üretkenlikleri açısından farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklar, kültürel modelin, konuşma organlarına farklı roller ve işlevler yüklemesinden ve bu organları farklı anlamsal kategorilere ayırmasından kaynaklanmaktadır. Çalışmada elde edilen bulgulara göre her bir konuşma organına ait kültürel-bilişsel model aşağıdaki Şekilde zetlenebilir:

Dil, konuşma organları içerisinde en önemli eklemleyici rolündedir. Dilin var olması konuşma eylemi için n Őart olarak kabul edilmekle birlikte ağzın içinde hareket edebilme özelliği de konuşma eylemiyle ve anlatım becerisiyle eş değer tutulmaktadır. Dil sadece sesleri üreten bir organ değil, aynı zamanda sözcüklere Şekil veren ve anlam katan bir organ olarak da kavramlaşmaktadır. Kişinin dilini kullanıŐ biçimi, sözcüklere atfedilen anlamı, dolayısıyla da kişinin düŐüncelerini, söylediklerinde ne kadar doğru ve samimi olduğunu ve karşı tarafa duyduğu saygıyı yansıtılmaktadır. Bu bakımdan dilin zihin tarafından kontrol edilmesi önem taşımaktadır. Ayrıca, doğru telaffuz edebilme ve konuşma tarzı, dilin Şekli, rengi, uzunluğu, ağırlığı, esnekliği ve alt ve üst bölümleri gibi fiziksel özelliklerine bağlı olarak deėiŐmekte ve bu durum dilin Şekil değiştiren, hareket eden, kişinin kendisine veya baŐkalarına zarar verebilen bir varlık olarak algılanmasında etkili olmaktadır.

YUKARI/AŞAğI imge Şemalarına bağlı olarak, söylenen sözlerin ve konuşulan konu ve kişilerin dilin üst kısmında, sylenmeyenlerin ise alt kısmında yer aldığı düşünülmektedir. Reddy'nin ([1979] 1993) 'kanal (conduit) metaforu' görüşüne paralel olarak, anlamı taşıyan birer KAP olarak kavramsallaŐan sözcükler, konuşma esnasında dilin üzerine yerleŐtirilerek anlamla doldurulurlar. Konuşma süreci doğru iŐleyemediėinde, sözcükler dilin üzerinde veya u kısmında anlam yüklenene kadar beklemek zorunda kalırlar. Belli bir kavramın ifadesinde, çok

iyi bilindiği halde doğru sözcüğü bulamama veya hatırlayamama durumunda söylenen *dilinin ucunda olmak* deyimini bu durumu tasvir etmektedir.

‘Dil’ sözcüğü, sözcük türetmede kök görevi görmektedir. ‘Konuşmaya başlamak’ anlamında kullanılan *dillen-* fiili ve ‘dili olan, konuşkan, dedikoducu’ gibi anlamlara sahip *dilli* ve ‘güzel söz söyleyen’ anlamındaki *dilbaz* sıfatları, dil sözcüğünden türemektedir. Dile yüklenen tüm bu görevler ve özellikler, onun soyut bir sistem olan dilin/lisanın yerine kullanılmasında da önemli bir rol oynamaktadır.

Ağız, dilden sonra en önemli ikinci eklemleyici ve konuşma aracı olarak görülmektedir. Dile göre konuşma ve sesletimdeki ikincil konumu, ağız sözcüğünün yerel konuşma dilinin yerine geçmesinde etken olmuştur. Dil gibi ağız da sözcüklerin anlam kazanmasına katkı sağlamaktadır. Bu sebeple söylenen sözlerin samimiyeti ve doğruluğu ağzın şekli, pozisyonu ve ağızdan nasıl çıktığı ile ilişkilendirilmekte ve ağız biçim değiştirebilen bir nesne olarak görülmektedir. Ağız aynı zamanda İÇİNDE-DIŞINDA ve BOŞ-DOLU imge şemalarına bağlı olarak, sadece sözleri değil, aynı zamanda düşünceleri, sırları, niyetleri, dedikoduları da içeren bir KAP ve bu sözlerin, sırların ortaya çıktığı yer olarak kavramsallaşmaktadır.

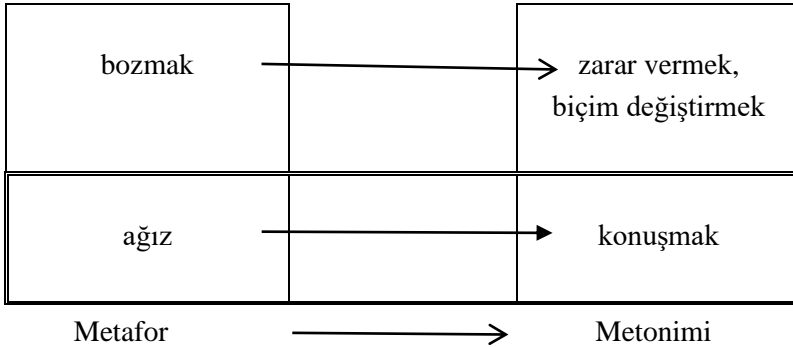
Ağzın dış uzantısı olan dudaklar, sesletimden önce, sese ve sözcüklerin anlamlarına şekil veren en son eklemleyicidir. Bu sebeple, sesin, dolayısıyla da sözcüklerin kolay çıkış yapmasını sağladığında dinleyici dudak şeklinden ve hareketlerinden sözcükleri okuyabilir. Ağız deyimleriyle benzer yapıdaki deyimlere sahip olduğundan benzer bir şekilde sözleri içeren bir KAP olarak kodlanmaktadır.

Çene, ağız gibi sözleri içeren bir KAP olarak görülmekte ve diğer beden bölümlerinden farklı olarak daha çok uzun süreli konuşmalarda kullanılmaktadır. Çenenin eklemli yapısı, onu hareket eden bir nesne, çeşitli parçalardan oluşan bir mekanizma, daha spesifik olarak bir MAKİNE olarak kavramlaşmasında etkili olmuştur.

Kapsamlayış (synecdoche) olarak da adlandırılan BÜTÜN İÇİN PARÇA metonimisinin bir alt örneği olarak, beden bölümlerinin kişinin kendisinin yerine geçtiği veya farklı özelliklerine vurgu yaptığı KİŞİ İÇİN KONUŞMA ORGANI metonimisi, özellikle dil ve ağız deyimlerinde gözlenmiştir. Farklı sıfatlarla birlikte kullanıldığında dil ve ağız, kişinin konuşma tarzı yerine geçerek kişiyi temsil etmektedir. Dilin anlam yükleme özelliğinden kaynaklı, ‘bir canlının çıkardığı seslerden veya davranışlarından ne anlatmak istediğini anlamak ve özelliklerini bilmek’ anlamındaki *dilinden anlamak* deyimini KİŞİ İÇİN KİŞİNİN DİLİ

metonimisinin en belirgin dilsel örneğini oluşturmaktadır.

Metonimik zincir altında tartişılan metonimilere ek olarak, metaforlar ve imge şemaları da deyimlerdeki kavramlaştırmalarda önemli bir rol oynamaktadır. Metaforik eşleşmelerin büyük çoğunluğunu KAPSAMA, AÇIK-KAPALI, DOLU-BOŞ, İÇİNDE-DIŞINDA, PARÇA-BÜTÜN imge şemaları motive etmektedir. Ayrıca, kalıplaşmış ifadelerin oluşumunda rol oynayan metaforlar, genelde metonimik bir temele dayanmaktadır. Örneğin, *dili kılıçtan keskin, ağzı eğri, ağzı sıkı* gibi değimlerdeki sıfatların ve *ağzını bozmak, ağzını kilitlemek, çene patlatmak, dil satmak* gibi deyimlerde ise fiillerin kullanımı metaforiktir. Bu deyimlerde beden bölümlerinin metonimik bir şekilde konuşma eyleminin yerine geçtiğini göz önünde bulundurursak, deyimlerin temelinde genel olarak metafor ve metonimi arasındaki kompleks ilişkiden oluşan düz-değişmecelerin (metaphtonomy) (Goossens, 1995) yattığını söyleyebiliriz. Bu ilişkiyi örnekleme açısından Şekil 1’de *ağzını bozmak* deyimini sunulmuştur. Şekilde de görüldüğü gibi, deyimde iki eşleşme bulunmaktadır; birincisi metonimik bir eşleşmedir ve aynı kavramsal alan içerisindeki eşleşmeyi göstermektedir (küçük ok ile gösterilen), ikincisi metaforik bir eşleşmedir ve iki farklı kavramsal alan arasında gerçekteşmektedir.

Şekil 1. *Ağzını bozmak* (kaba konuşmak) deyimini için metafor ve metonimi arasındaki ilişki

Her ne kadar tespit edilen metafor ve metonimler Radden (2001) ve Yu’nun (2011) bulgularıyla benzerlikler gösterse de, bu kavramsal izdüşümlerin altında yer alan dilsel ögeler kültüre özgü farklılıklar göstermektedir. Çalışmanın bulguları, organların işlevlerinin yanı sıra fiziksel yapıları, konumları, renkleri ve şekillerinin de dilsel davranışa ait farklı kavramlaşmalarda etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin, Türk kültüründe ‘kara’ diğer anlamlarının yanı sıra kötülükleri temsil etmektedir (Kalafat, 2012), bu sebeple *ağzı kara* ve *dili zifir* deyimlerinde ‘zifir’ ve ‘kara’ sözcükleri, olumsuz durumları çağrıştırmaktadır ve KÖTÜ ŞEYLER KARADIR metaforunu örneklemektedir.

Ayrıca, konuşma tarzına bağlı olarak, dil ile saygı kavramı arasında yakın bir ilişkisi kurulmaktadır. Alay etmek anlamındaki ‘*dil çıkarmak*’ deyimini, karşıdaki kişinin saygınlığını zedelemeyi amaçladığından, dil ile saygı arasındaki ilişkiyi güçlendirmektedir (Öztürk, 2013, s. 2142). Benzer bir şekilde, *dili kurusun, dili ensesinden çekilsin, dilini eşek arısı soksun* gibi ilenç ifadelerinde konuşma organına zarar gelmesi temennisi kültürel etmenlere bağlı olarak şekillenmektedir. Dilsel seviyedeki bu farklılıklar, insan bedeninin kültürel etmenlerden bağımsız olmadığını ileri süren ‘kültürel bedenleşmiş biliş’ (Sharifian, 2017) görüşünü desteklemektedir. Sosyokültürel bağlam, kavramsal örüntülerin oluşumunda anahtar bir role sahiptir. Kültür ve biliş birbirinden ayrılmaz, bu sebeple “dilsel (sembolik) kullanımlar aynı zamanda hem bilişsel hem de kültürel” (Kövecses, 2017, s. 308). Bedensel deneyimler, kültür süzgecinden geçerek değişmeceli anlamlar kazanmakta ve konuşma topluluğunun üyelerinin zihinlerinde kodlanmaktadır.

5. SONUÇ

Bu çalışmada, dört konuşma organının deyimlerdeki değişmeceli kullanımlarından yola çıkılarak bu organlara ait kavramlaşmalar tespit edilmiş ve dile dair metonimik zincir modelinin Türkçedeki işleyişi ortaya konmuştur. Metonimi ve metafor, sistemik kavramsal süreçlerdir ve bize gerek bireylerin zihinlerinde gerekse toplumun ortak bilincinde kodlanan şemaları sunmaktadır. Bu bakımdan metafor ve metonimi çalışmaları önem taşımaktadır.

Metonimik zincir içerisinde incelenen her bir beden bölümüne atanan özel roller, konuşmaya ve dile ait Türkçeye özgü bir folk model ortaya çıkarmıştır. Bu folk model içerisinde, her bir konuşma organına farklı roller yüklendiği ve bu organların farklı anlamlarla ilişkilendirildiği saptanmıştır. Bu çalışma, zihnin ve bilişin beden bölümleri tarafından şekillendiği görüşüne örnek oluşturmakta ve metafor, metonimi ve imge şemalarının kültürel imgelemlerin önemli taşıyıcıları olduğunu ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Ö. A. (1984). *Deyimler sözlüğü*. (4. Basım). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bagasheva, A. (2017a). Cultural conceptualizations of mouth, lips, tongue and teeth in Bulgarian and English. F. Sharifian (Haz.), içinde *Advances in cultural linguistics*, (ss. 189-221). Springer.
- Bagasheva, A. (2017b). On the figurativity of mouth in fully lexically specified constructions in English. *Textus: English Studies in Italy*, 30(1), 49-67. 10.7370/87665
- Barcelona, A. (1997). Clarifying and applying the notions of metaphor and metonymy within cognitive linguistics. *Atlantis*, 19(1), 21-48.

- Barcelona, A. (2003). (Ed.). *Metaphor and metonymy at the crossroads: A cognitive perspective*. Mouton de Gruyter.
- Baş, M. (2015). *Conceptualization of emotion through body part idioms in Turkish: A cognitive linguistic study*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Brenzinger, M., & Kraska-Szlenk, I. (Haz.). (2014). *The body in language: Comparative studies of linguistic embodiment*. Brill.
- Charteris-Black, J. (2003). Speaking with forked tongue: Comparative study of metaphor and metonymy in English and Malay phraseology. *Metaphor and Symbol*, 18(4), 289-310.
- Çotuksöken, Y. (2004). *Türkçe atasözleri ve deyimler sözlüğü*. Toroslu Kitaplığı.
- Demir, N. (2002). Ağz terimi üzerine. *Türkbilig*, 4, 105-116.
- Enfield, N. J., & Wierzbicka, A. (Haz.). (2002). Pragmatics and Cognition special issue on "The body in description of emotion: Cross-linguistic studies", 10 (1/2).
- Evans, V. , & Green, M. (2006). *Cognitive linguistics: An introduction*. Edinburgh University Press.
- Gibbs, R. W. (1992). What do idioms really mean? *Journal of Memory and Language*, 31, 485-506.
- Gibbs, R. W. (2006). *Embodiment and cognitive science*. Cambridge University Press.
- Goossens, L. (1995). Metaphonymy: The interaction of metaphor and metonymy in expressions for linguistic action. L. Goossens, P. Pauwels, B. Rudzka-Ostyn, A. Simon-Vanderbergen, & J. Vanparys (Haz.), içinde *By word of mouth: Metaphor, metonymy and linguistic action in a cognitive perspective* (ss. 159-174). John Benjamins.
- İmer, K., Kocaman, A., & Özsoy, A., S. (2011). *Dilbilim sözlüğü*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Jing-Schmidt, Z. (2008). Much mouth much tongue: Chinese metonymies and metaphors of verbal behaviour. *Cognitive Linguistics*, 19(2), 241-282.
- Johnson, M. (1987). *The body in the mind: The bodily basis of meaning, imagination, and reason*. The University of Chicago Press.
- Kalafat, Y. (2012). *Türk halk inançlarında renkler*. Berikan.
- Karlı, G. (1999). *Deyimler sözlüğü*. Assos Yayınları.
- Kövecses, Z. (2000). *Metaphor and emotion: Language, culture, and body in human feeling*. Cambridge University Press.
- Kövecses, Z. (2005). *Metaphor in culture*. Cambridge University Press.
- Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A practical introduction* (2. Basım). Oxford University Press.
- Kövecses, Z. (2017). Context in cultural linguistics: The case of metaphor. F. Sharifian (Haz.), içinde *Advances in cultural linguistics* (ss. 307-323). Springer.
- Lakoff, G., & Mark J. (1980). *Metaphors we live by*. The University of Chicago Press.
- Maalej, Z. A. (2007). The embodiment of fear expressions in Tunisian Arabic: Theoretical and practical implications. F. Sharifian, & G. B. Palmer (Haz.), içinde *Applied cultural linguistics: Implications for second language learning and intercultural communication* (ss. 87-104). John Benjamins.
- Maalej, Z. A. (2014). Body parts we live by in language and culture: The raaS 'Head' and yidd 'Hand' in Tunisian Arabic. M. Brenzinger & I. Kraska-Szlenk (Haz.), içinde *The body in language: Comparative studies on linguistic embodiment* (ss. 224-259). Brill.
- Maalej, Z. & Yu N. (Haz.). (2011). *Embodiment via body parts: Studies from various languages and cultures*. John Benjamins.
- Öztürk, H. (2013). Deyimler bağlamında bazı organ adlarının toplum değerleriyle ilişkisi. *Turkish Studies*, 8(9), 2129-2143. 10.7827/TurkishStudies.5435
- Parlatır, İ. (2011). *Deyimler*. Yargı Yayınevi.

- Püsküllüoğlu, A. (2006). *Türkçe deyimler sözlüğü* (3. Basım). Arkadaş.
- Radden, G. (2001). The folk model of language. *Metaphorik.de*, 1, 55-86.
- Radden, G. (2004). The metonymic folk model of language. B. Lewandowska-Tomaszczyk, & A. Kwiatkowska (Haz.), içinde *Imagery in language* (ss. 543-565). Peter Lang.
- Reddy, M. ([1979] 1993). The conduit metaphor: a case of frame conflict in our language about language. A. Ortony (Haz.), içinde *Metaphor and thought* (2. Basım, ss. 164-201). Cambridge University Press.
- Sharifian, F. (2017). *Cultural linguistics: Cultural conceptualizations and language*. John Benjamins.
- Sharifian, F., Dirven, R., Yu, N., & Niemeier, S. (Haz.). (2008). Culture, body, and language: Conceptualizations of internal body organs across languages and cultures. Mouton de Gruyter.
- Şahin, H. (2004). *Türkçede organ isimleriyle kurulmuş deyimler*. Uludağ Üniversitesi Yayınları.
- Türk Dil Kurumu Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü.
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&view=atasozleri
- Yu, N. (2011). Speech organs and linguistic activity/function in Chinese. Z. Maalej, & N. Yu (Haz.), içinde *Embodiment via body parts: Studies from various languages and cultures* (ss. 117-148). John Benjamins.
- Yu, N. (2015). Embodiment, culture, and language. F. Sharifian (Haz.), içinde *The Routledge handbook of language and culture* (ss. 227-239). Routledge.

EL SÖZCÜĞÜNÜN TÜRKÇEDEKİ METAFORİK VE METONİMİK DÜNYASI

Yanghee Lee ve Gülsün Leylâ Uzun

Hankuk Üniversitesi, Ankara Üniversitesi

yangheele.84@gmail.com, luzun@ankara.edu.tr

Özet: Bu çalışmada bilişsel anlambilim kuramlarından Kavramsal Metafor Kuramı temel alınarak Türkçede el sözcüğünü içeren deyimlerde yer alan kavramsal yapıların görünüşleri sunulmaktadır. Deyimlerde beden parçalarını gösteren sözcükler, birlikte kullanıldıkları diğer sözcüklerle oluşturdukları *kurulumlar* (constructions) içinde anlam genişlemesine uğrar. Bu süreçte kavramsal metafor ve metonimi bilişsel düzenekler olarak işler. Kavram sistemimizde bir kavramı diğer bir kavram ile anlatan metaforlarda, insan bedeni en temel kaynak alan olarak kullanılmaktadır. Metonimilerde ise tek kavramsal alanın içinde bitişiklik ilişkisine dayanarak parça bütün ilişkisini gösteren veya bütünüyle bir parçayı gösteren gönderimsel özellikler sergilenmektedir. Metonimik örneklerde de insan bedenindeki beden bölümleri bir referans noktası olarak işleyebilmektedir. Bu kabullerle çalışmada *el* sözcüğünü içeren deyimler Türkçe Ulusal Derlemi (TUD) kullanılarak örnek tümceler üzerinde incelenmiştir.

Anahtar sözcükler: *Bedenselleştirme, Beden Deneyimi, İmge Şeması, Kavramsal Metafor, Metonimi, Uzlaşım Bilgi*

1. GİRİŞ

Bilişsel dilbilim yaklaşımı, dilsel düzenlemenin beden deneyimlerine dayalı olduğunu savunmaktadır (Lakoff ve Johnson, 1980; Gibbs, 2005; Rochrer, 2007). Öyle ki, insan, beden deneyimleriyle önce dünyayı algılamaya çalışmakta ve sonra bu deneyimler dile etkileşimsel olarak yansımaktadır. Bu durum, karşımıza bilişsel dilbilimin bakış açısının temelinde yatan *bedenselleştirme* (embodiment) kavramını çikarmaktadır. Bilişsel dilbilimciler dilsel ifadelerin anlamının beden

deneyimleri ile oluşturulan kavramlaştırma süreci içinde oluşturulduğunu; kavramsal yapının beden deneyimlerine dayandığını ve anlamsal yapının da kavramsal yapıyı yansıttığını düşünmektedir. Bir dilin sözcüklerinde geniş yer tutan ve evrensel özellikler taşıyan öğelerden biri insan bedenini ve beden parçalarını gösteren sözcüklerdir. İnsan, prototipik olarak aynı bedene ve dolayısıyla aynı deneyimlere sahiptir. İnsan eli, en özgürce hareket edebilen beden bölümlerinden biridir ve çevre ile insanı etkileşime sokan önemli bir araçtır. Beden parçası olarak *el* bir şeyi tutmak, almak, saymak ve işaret etmek gibi belirli işlevlere sahiptir. Ayrıca bir saldırı ya da savunma için araç olarak da kullanılır ve aynı anda bir iletişim aracıdır. Elin bu özelliklerinin yansıdığı görünümlerinin Türkçede de bulunması çok şaşırtıcı değildir.¹

Bu çalışmada *el* sözcüğünü içeren Türkçe deyimlerin kavramsal yapısı incelenirken özellikle bilişsel dilbilim yaklaşımına göre *el* sözcüğünün anlamının genişlemesine ve bu süreçteki düzeneklere odaklanılmaktadır. Başka bir deyişle, *el* sözcüğünü içeren Türkçe deyimlerin anlamları, kavramlaştırma sürecinde rol oynayan bilişsel düzenekler olan *metafor* (metaphor) ve *metoniminin* (metonymy) yüklendiği rollere bakılarak incelenmektedir.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

Bilişsel anlambilimde çoğu deyim örneği için literal anlamlar ve deyimsel anlamlar arasında *kavramsal güdüleme* (conceptual motivation) ilişkisinin var olduğu ve bu deyimlerin anlamsal yapısında kavramsal metaforların ve metonimilerin rol oynadığı görüşü savunulur (Gibbs, 1994; Lakoff 1987; Kövecses ve Szabó, 1996). Bu bölümde çalışmamızın çözümleme sürecinde temel kavramlarımız olarak öne çıkacak beden deneyimine dayalı *imge şeması*, *kavramsal metafor* ve *metonimi* kavramlarını bilişsel dilbilim alanyazını kapsamında ele alarak sunacağız.

2.1. İMGE ŞEMASI VE BEDEN DENEYİMİ

İmge şeması (image schema) deneyimleri kavramlaştırırken bireyin zihninde oluşan yapılardır. Lakoff (1987, s.275) imge şemasının kavramsal yapıya temel oluşturduğunu öne sürmektedir. Johnson ise (1987, s.29) imge şemalarının bireyin dünyayı algılayabilmesi için tekrarlanan deneyimler olduğunu ve değişen örüntülerin kavramlaştırılmasında bu örüntülerin deneyimlerimizle bağdaştırılması yoluyla farklı kavramsal yapıları sunduğunu söylemiştir. Johnson (1987) bilişsel düzeyde bedenselleşmiş deneyimin imge şeması yoluyla gösterildiğini öne sürmektedir. İmge şemaları, TEMAS (CONTACT), KAP

¹ Türkçe Ulusal Derlemi'nin sözcük sıklığı listelerine bakıldığında derlemde beden parçası sözcüklerinden el sözcüğü gözden sonra ikinci sırada yer almaktadır: göz(14138) > el(13049) > baş/kafa/ser(9481) > ayak(4462) > kulak(2391) > boyun(1907) > kol(1810) > ağız(1352) > burun(1329) > göğüs(1197) > bacak (859) sıralaması çıkmaktadır. (Mersin Üniversitesi, 2012 <http://www.tudweb.org/index.php>)

(CONTAINER) ve DENGİ (BALANCE) gibi² temel kavramlardır. Bu kavramlar insanın *ön-kavramsal deneyimine* (pre-conceptual experience) dayalı olarak oluşur.

İnsanın bir beden parçası olan *el*, kol bileğinin altındaki bölümü olarak el sırtı, el ayası ve parmaklar gibi bölümlerden oluşmaktadır. Şekil 1’de de görüldüğü gibi, elin içine bir şey konulduğunda, parmak uçları bileğe doğru kapanarak avuç içine doğru yumulur. Elin bu şekli, kapalı bir alana yani bir kaba benzetilir. Bu beden deneyimine dayalı olarak KAP şeması somutlaşır ve bu ön-kavramsal deneyimden yola çıkılarak EL bir KAP, KONTEYNER veya KAPALI BİR ALAN olarak kavramlaştırılır. Bu kavramlaştırma EL BİR KAPTIR kavramsal metaforunun ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Şekil 1. El

Türkçede söz konusu KAP şeması, aşağıdaki dilsel ifadelerde görüldüğü gibi çeşitli şekillerde ortaya çıkabilmektedir:

Kavramsal metafor: EL BİR KAPTIR

Dilsel metaforlar için ise aşağıdaki örnekler verilebilir:

(1) a. Kaderim *elindedir*.

b. Ama *elimde* değil, öfkeleniyorum.

c. Eve *eli boş* döner, üstelik *avuç dolusu* para harcarlar.

d. Çantasından bir *avuç dolusu* bozuk para çıkardı.

Türkçede EL BİR KAPTIR kavramsal metaforu, (1a) ve (1b)’de bulunma durumu eki -DA ile, (1c) ve (1d)’de ‘boş’ ya da ‘dolü’ sözcükleri ile, ya da elin iç bölümünü doğrudan gösteren ‘avuç’ sözcüğü ile birlikte kullanılarak kavramlaştırılabilmektedir.

2.2. KAVRAMSAL METAFOR

Lakoff ve Johnson’ın (1980) Kavramsal Metafor Kuramı’nda kavramsal yapının kısmen metafor sisteminden kurulduğu iddia edilir. Kavramsal Metafor Kuramı’na göre metafor görünümleri *alanlararası eşleme* (cross-domain mapping) yoluyla ortaya konabilir. Bu eşleme daha somut alandaki kavramla (kaynak alan) daha soyut olan diğer alan (hedef alan) arasındaki benzerlik ilişkisi

² KAP, PARÇA-BÜTÜN, MERKEZ-ÇEVRE, KAYNAK-YOL-HEDEF, YUKARI-AŞAĞI, ÖN-ARKA gibi çeşitli imge şemaları bulunmaktadır.

temelinde gerçekleştirilir. Böylece bilişsel anlambilim çerçevesinde metaforun, bir kavramsal alanı başka bir kavramsal alan ile anlamak, kavramak olduğu söylenebilir (Kövecses, 2002, s.4).

Metaforik kavramsal ilişki kısaca şu şekilde gösterilebilir:

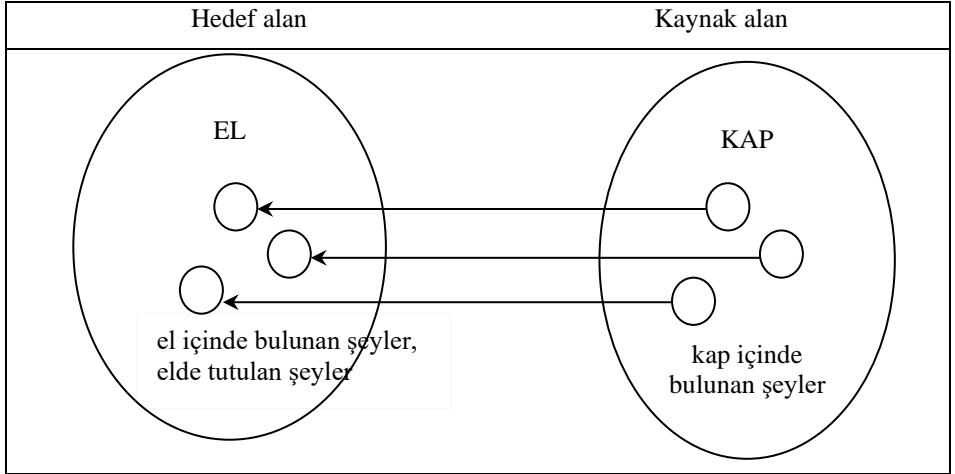
“X, Y’dir = X, Y olarak anlaşılır (X understood in terms of Y)”

Metaforun bilişsel düzeneğindeki, kaynak ve hedef olarak ikiye ayrılan alanların arasında benzerlik bulunur. *El* sözcüğünü içeren deyimler, zihinsel işlemede kullanılmak üzere elin uzlaşım bilgilerini gerektirir. Dilsel ifadelerle taşınan bu kavramsal içerik, anlamının çerçevesinin oluşmasında ve anlamın yorumlamasında önemli işleve sahiptir.

Yukarı da değinildiği gibi, *el* sözcüğünü içeren deyimlerdeki kavramsal metafor beden deneyimindeki ön-kavramsal KAP şemasına dayanır ve el içine bir şeyin konması şeklinde anlatılır.

Elin çeşitli işlevleri arasında öne çıkan hareket ise bir şeyi elde tutmaktır. El içine bir şeyin konması ya da bir şeyin girmesi sahnesi çeşitli açılardan anlatılabilir. Türkçede bir şeye elin uzatılması, ele bir şeyin alınması, bir şeyin elde tutulması, elden bir şey çıkması gibi dilsel ifadeler bulunmaktadır.

EL BİR KAPTIR kavramsal metaforundaki kavramsal ilişkiyi Şekil 2’deki gibi görselleştirmek mümkündür:

Şekil 2. EL BİR KAPTIR Kavramsal Metaforu

Yukarıda gösterildiği gibi EL BİR KAPTIR kavramsal metaforunda kap içinde bulunan nesnelere, elin içinde bulunan şeyler olarak eşlenmektedir. Aynı zamanda

kap içinde bulunmayan şeyler de el içinde bulunmayan ya da elde tutulmayan şeyler olarak düşünülebilir.

2.3. KAVRAMSAL METONİMİ

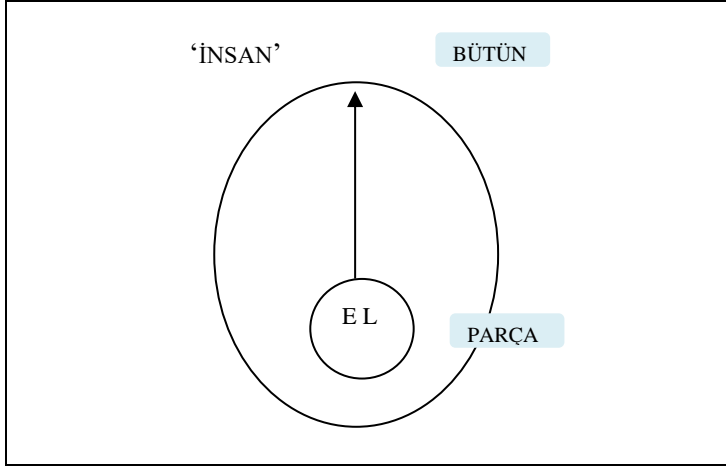
Lakoff ve Johnson (1980) metafor dışında dile ilişkin bir başka önemli kavramsal düzeneğin kavramsal metonimi olduğunu öne sürmüş ve metafor gibi, metoniminin de kavramsal bir olgu olduğunu, ancak bu kavramsal olgunun farklı bir temele sahip olduğunu savunmuştur. Dilsel metonimi doğal olarak *göndergeseldir* (referential) ve bu açıdan metafordan farklı biçimde işlemektedir.

Metonimik kavramsal ilişki kısaca şöyle gösterilebilir:

“X, Y’yi temsil eder / X, Y anlamına gelir (X stands for Y)”

Lakoff ve Johnson (1980) metoniminin diğer bir belirgin özelliğinin fiziksel ya da nedensel ilişkiler ile güdülenen *bitişiklik* (contiguity) olduğunu öne sürmüştür. Bitişiklik, geleneksel olarak iki *varlık* (entity) arasındaki yakın veya doğrudan ilişkiyi göstermektedir. Lakoff ve Tuner (1989), metoniminin göndergesel olduğu ve bitişiklik ilişkisine dayandığı görüşüne, aynı bilişsel alan içinde başka kavramsal bağlama zihinsel erişim sağladığı bilgisini de eklemiştir.

Lakoff (1997)’de en temel metonimilerden biri olarak kabul edilen PARÇA BÜTÜNÜ TEMSİL EDER metonimisine göre, bir beden parçası olan *el*, doğrudan bütün olan *insanın* yerini tutabilir. Kövecses ve Szabo (1996, s.341) da kavramsal metonimi EL İNSANI TEMSİL EDER’i, daha genel bir metonimi olan PARÇA BÜTÜNÜ TEMSİL EDER’in bir örneği olarak görmüşlerdir (bkz. Şekil 3).

Şekil 3. EL İNSANI TEMSİL EDER kavramsal metonimisi

Ayrıca Barcelona (2003, s.37) metonimik görünümde kullanılan beden parçalarının, parçanın temsili işlevsel özelliği yerine kullanılabilirliğini söylemiştir. İnsan prototipinin ‘hareket eden insan’ olması ve EL HAREKETİ TEMSİL EDER kavramsal metonimisinin bulunması doğal olarak EL İNSANI TEMSİL EDER kavramsal metonimisini de oluşturmaktadır.

3. EL SÖZCÜĞÜNÜ İÇEREN DEYİMLERDE KAVRAMSAL METAFOR VE METONİMİ

Kövecses ve Szabó (1996) deyim yapılarını bilişsel anlambilim açısından incelemiş ve deyimlerin çoğunda sistematik bir kavramsal güdülemenin bulunduğunu öne sürmüşlerdir. Kövecses ve Szabó (1996, ss.337-344) çalışmalarının bir bölümünde ise İngilizcede el sözcüğünü içeren deyimleri inceleyerek deyim örneklerindeki kavramsal metafor, kavramsal metonimi ve *uzlaşım sal bilgilere* (conventional knowledge) göre biçimlenen bilişsel düzenekleri ortaya çıkarmışlardır. Onların bulguları çerçevesinde *el* kullanımı hakkındaki genel bilgiler ile uzlaşım sal jestler hakkındaki özel bilgilere dayalı kavramsal metaforlar ve metonimler aşağıdaki gibi bir görünüm sunmaktadır:

EL HAREKETİ TEMSİL EDER

EL İNSANI TEMSİL EDER

EL BECERİYİ TEMSİL EDER

HAREKETTEKİ ÖZGÜRLÜK, ELİN SERBEST BIRAKILMASIDIR

EL KONTROLÜ TEMSİL EDER

KONTROL ETMEK BİR ŞEYİ ELDE TUTMAKTIR

BİR ŞEYE SAHİP OLMAK BİR ŞEYİ ELDE TUTMAKTIR

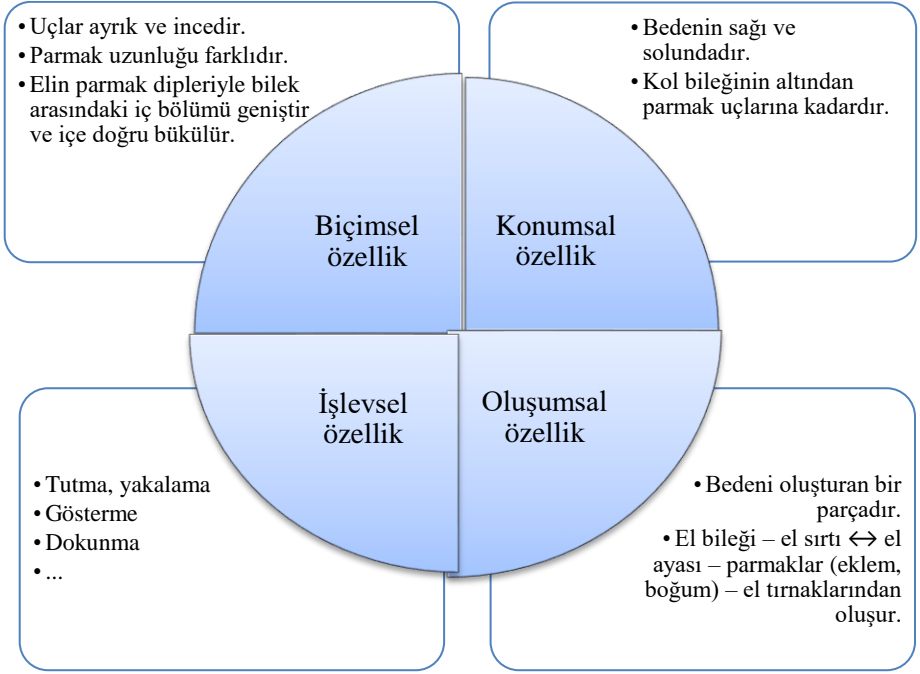
BİR ŞEYLE İLGİLENMEK BİR ŞEYİ ELDE TUTMAKTIR

Kövecses ve Szabó (1996) İngilizce deyim örneklerinde KONTROL ve SAHİPLİK ile ilgili deyimlerde kavramsal metafor kullanıldığını, HAREKET ya da BECERİ ile ilgili deyimlerde ise metonimi kullanıldığını bulgulamıştır. Ancak, örneğin KONTROL ve ÖZGÜR HAREKET gibi bazı kavramların hem metafor yoluyla hem metonimi yoluyla ifade edilebildiğini de not etmektedirler. Bu kavramsal düzenekler Türkçe deyimlerde de görülmektedir. İlerleyen bölümlerde örnek tümceler üzerinde yapılacak açıklamalar ile bu kavramsal metaforlar ve metonimler tekrar ele alınacaktır.

3.1. ELİN UZLAŞIMSAL BİLGİSİ

Kövecses ve Szabó (1996) deyimlerin kavramsal yapılarını incelemek için uzlaşımsal bilginin de üzerinde önemle durmaktadır. Uzlaşımsal bilgi, belirli bir kültürde kavramsal alanla ilgili olan paylaşımsal bilgidir. El ile ilgili bir bilişsel anlambilimsel çalışma için gereken uzlaşımsal bilgi ‘insan eli’ hakkındaki şekil, boyut ve işlev bilgileri ile birlikte ‘el, kolun parçasını oluşturur’ gibi daha büyük bir hiyerarşiyi de içerir.

Elin özelliklerine elin biçimi, bedendeki konumu, eli oluşturan diğer bölümler ve elin işlevleri açısından bakılabilir. Bu bilgiler ile elin uzlaşımsal bilgileri bir başka deyişle el için İdealleştirilmiş Bilişsel Model (bundan sonra İBM) oluşturulabilir ve bu bilgilerle deyimlerdeki kavramsal düzeneklere daha kolay erişim sağlanabilir. Söz konusu İBM’ye ilişkin özellikler, Şekil 4’te özetlenmektedir.

Şekil 4. Elin uzlaşımsal bilgisi

3.2. TÜRKÇE DEYİMLERİN METAFORİK VE METONİMİK GÖRÜNÜMLERİ

Kövecses ve Szabó (1996:340) EL HAREKETİ TEMSİL EDER kavramsal metonimisinin temelinde eli bir araç olarak gören HAREKETTE KULLANILAN ARAÇ HAREKETİ TEMSİL EDER metonimisinin bulunduğunu öne sürmüştür. EL HAREKETİ TEMSİL EDER kavramsal metonimisi elin işlevsel özelliğiyle ilgilidir. Burada *el* bir araç olarak algılanmakta ve anlam genişletilerek elin hareketi veya el ile yapılan iş olarak algılanmaktadır.

(7) a. Birçok otomobil iki-üç yılda bir *el değiştiriyor*.

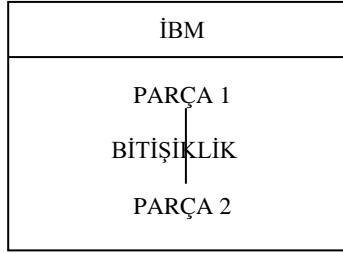
b. Bu nedenle de depo sorumluluğu ve güvenliği *el değiştirdi*.

Örneğin, (7)'de *el* bir 'insan, kişi'yi gösterir ve 'el değiştirmek', 'bir şeyin kullanımı veya mülkiyetinin bir kimseden başka bir kimseye geçmesi' anlamına gelir. 'Bir işte yorulan kimse yerine başka birini getirmek' anlamına gelen 'el tazelemek' deyiminde de aynı şekilde *el* yine 'bir insan' yerine kullanılır.

Kavramsal metonimide, metafordan farklı olarak tek alana, bir başka deyişle aynı İBM içindeki ilişkilere bakılır. Bazı hareketlerde kavramsal metonimilerin, ilgili İBMlerine göre anlamları da değişmektedir. Örneğin, 'el kaldırmak (ya da elini kaldırmak)' deyimini SEÇİM ya da SINIF İBM'si içinde kullanıldığında 'bir kişinin

oy verdiğini veya söz istediğini elini kaldırarak belirtmesi' anlamına gelir. Ancak, KAVGA İBM'si içinde 'el kaldırmak', kavganın başlamasına neden olan hareketlerden biri olarak 'birine, bir şeye vurmaya kalkışmak' anlamını taşımaktadır.

Kavramsal metonimi ilişkisini açıklamak için Kövecses (2002:148-149) İBM'yi Şekil 5'teki gibi göstermiştir:

Şekil 5. Kavramsal metonimi ilişkisini açıklayan İBM

Metonimi, bütün İBM ile içindeki parçalar arasındaki ilişkiler ve İBM içindeki parçalar arası ilişkiler olarak ikiye ayrılabilir. Radden ve Kövecses (1999) tarafından gösterilen ayrıntılı İBMlerden bu çalışma için özellikle OLAY İBM'si içinde *ALT OLAY İÇİN BÜTÜN OLAY* (WHOLE EVENT FOR SUBEVENT), *BÜTÜN OLAY İÇİN ALT OLAY* (SUBEVENT FOR WHOLE EVENT) ilişkileri üzerine odaklanılacaktır. El hareketleriyle meydana gelen kavramsal metonimik görünümeler aşağıdaki gibi oluşturulabilir:

BAŞLAMA VEYA BİTİRME HAREKETİ İLE BÜTÜN OLAYI TEMSİL EDER

BELLİ BİR OLAYLA BÜTÜN OLAYI TEMSİL EDER

OLAYIN BİR BÖLÜMÜ İLE OLAYIN DİĞER BÖLÜMÜNÜ TEMSİL EDER

Yukarıdaki kavramsal metonimiler çerçevesinde iş İBM'si düşünüldüğünde bir işe BAŞLAMA HAREKETİ olarak 'el atmak', 'eli değmek', 'ele almak', 'el koymak', 'el vurmamak', 'eli varmamak', 'elini sürmemek'; BİTİRME HAREKETİ olarak ise 'el çekmek', 'el çektirmek', 'elden çıkarmak' deyimleriyle ilgili anlamları çıkarmak mümkündür. Olayın bir parçası olarak hareketi anlatan diğer deyimler; 'el açmak (dilenmek)', 'el öpmek (yaşlı veya saygı gösterilmesi gereken kimselerin sağ elinin üstünü önce dudağa, sonra alna götürme)', 'el bağlamak (1. saygı için ellerini göbeğinin üstüne kavuşturup durmak 2. namaza durmak)', 'eli kulağında olmak': (muezzinin, ezan okumaya başlamak üzere elini kulağına götürmesinden kaynağını alarak bir şeyin gerçekleşmesinin çok yakın olması anlamına gelir) gibi birçok örnekte görülür.

EL HAREKETİ TEMSİL EDER metonimisinde ayrıntılanmış uzanımlarla ‘el emeği’, ‘el işi’, ‘el sanatları’ gibi deyimlerde de görüldüğü gibi EL EL İLE YAPILAN İŞLERİ TEMSİL EDER metonimisine de erişilebilir. ‘el yazısı’ deyimine bakıldığında kalemle yazılan yazı bilgisayarda yazılan yazıya göre insan eli ile yapılan hareketleri daha öne çıkaran bir durum olarak daha özgün bir yazı tipi olarak düşünülmüştür. Dolayısıyla el hareketlerini daha kolaylaştırmak için eli kaldırmadan harflerin bitiştirilerek yazılmasıyla oluşan bir yazı türü olarak da anlamı genişletilebilir.

El ile yapılan hareketler vurgulandığında Türkçede BECERİ kavramı da anlatılabilir. Örneğin, ‘el alışkanlığı’, ‘el çabukluğu’, ‘eli alışmak’, ‘eli işe yatmak’, ‘eli yatkın’, ‘elinden hiç bir şey kurtulmamak, elinden iş çıkmamak’, ‘elinden iş gelmek’ gibi deyimlerdeki elin beceriler ile ilgili anlamları EL BECERİYİ TEMSİL EDER metonimisine dayanılarak dile getirilmektedir. Ayrıca belli bir beceriye sahip olmak, Türkçe deyimlerde kişiliği de anlatabilir. Zihinsel açıdan BECERİ ya da KİŞİLİK de insanı oluşturan nitel ögeler olarak düşünülebilir. Bu nedenle ZİHİN-İNSAN arasındaki PARÇA-BÜTÜN ilişkisi de EL KİŞİLİĞİ TEMSİL EDER metonimisi altında ‘eli bol’, ‘eli açık’, ‘eli sıkı’, ‘eli selek’, ‘eli sopalı’ gibi deyimlerde karşımıza çıkmaktadır.

Türkçe deyimlerde bedene yansıtılan fizyolojik veya davranışsal tepki de oldukça fazla görülmektedir. Örneğin, ‘elleri titremek’ deyimini soğuktan hissedilen fizyolojik tepkiyi anlatabilir ve EL HAREKETLERİ FİZYOLOJİK TEPKİYİ TEMSİL EDER metonimisiyle açıklanabilir. Ancak aynı deyim bağlama göre korku ya da sinir nedeniyle ortaya çıkan fizyolojik tepkiye de gönderim yapabilir. İlgili bağlamdaki örnekler bu kez EL HAREKETLERİ DUYGU DURUMU TEMSİL EDER metonimisiyle açıklanabilir. Üstelik bu kavramsal metoniminin altında daha genel bir kavramsal metonimi olan FİZYOLOJİK TEPKİ DUYGU DURUMU TEMSİL EDER metonimisinin bulunduğunu söylenmek de mümkündür. Bu çerçevede ‘eli ayağı dolaşmak’ deyimini öncelikle ‘şaşıрма’ duygu durumunu ifade edebilir. Öte yandan, bu deyim, ‘telaşlanmak’ anlamında ise şaşkınlıktan doğan karışıklığı anlatabilir ve burada el ve ayağın hareketi bir davranışsal tepki olarak düşünülebilir. Burada ise EL HAREKETLERİ DAVRANIŞSAL TEPKİYİ TEMSİL EDER metonimisi söz konusudur. ‘eli ayağı gevşemek’ deyiminde de aynı şekilde ‘sıcak’ nedeniyle ortaya çıkan fizyolojik tepkiden veya duygu durumu ‘korku’dan kaynaklayan sonuç olarak ‘hareket etme gücü azalmak’ anlamına erişim yapılabilir. Özetle, fizyolojik tepki ya da duygu durumu gibi psikolojik durumlar sonucunda ortaya çıkan davranışsal tepkiler doğrudan el hareketlerine yansıtılmakta ve Türkçe deyim örneklerinde bu nedenle metonimik görünümle eşlenmektedir.

Son olarak Türkçe deyimlerde dikkati çeken bir başka metonimik görünüm olan uzamın ilişkilendiği örnekler değinmek istiyoruz. Örneğin ‘burnun dibi’, ‘gözün önü’ ve ‘elinin altında’ gibi çeşitli beden parçaları içeren uzamla ilgili Türkçe

deyimler bulunmaktadır. Çok sayıda beden parçası öznel uzaklık ölçümü olarak ‘yakın mesafe’ anlamında kullanılmaktadır. Bu durumun nedeni insanın bedenini merkeze alan bilişsel ilkeye dayalı olarak mesafe ölçme birimi olarak ilk önce beden bölümlerini kullanmasıdır. Bir nesnenin yakın mesafede olduğu biliniyorsa, bu nesne bedene uzamsal olarak bitişik algılanır ve bu durum dile yansıtılır. Bir şeyin *elin yanında veya altında olması*, elde tutabilecek mesafede veya el uzatınca degecek yerde olması, bir başka deyişle bir şeyin çok yakında bulunması anlamındadır. Bu deyimlerde EL YAKIN BİR MESAFEYİ TEMSİL EDER kavramsal metonimisi bulunmaktadır.

4. METAFOR VE METONİMİNİN ETKİLEŞİMSSEL GÖRÜNÜMLERİ

Çalışmanın bu alt başlığına kadar Türkçede *el* sözcüğünü içeren deyimlerdeki metaforik ve metonimik görünüm üzerine yoğunlaştık. Ancak bu iki bilişsel düzenden sadece biriyle kolayca açıklanamayan bazı deyimler de bulunmaktadır. Bu tür deyimlerde metafor ile metonimi birlikte işlendiğinden kavramlaştırma daha karmaşıktır.

Örneğin ‘el etek öpmek’, Osmanlı kültüründe padişahların veya yüksek düzey yöneticilerin elleri etekleri öpülmesi hareketini doğrudan dile getiren bir deyimdir. Bu deyimün günümüzdeki ‘bir işi yaptırmak için çok yalvarmak’ ve ‘yaltaklanmak’ anlamlarında ise deyimde ifade edilen eli eteği öpülen kimse tarihteki anlama dayalı gönderimle bir konuda gücü elinde bulunduran kişiye işaret eder. Ayrıca eteğe çökülme hareketinin içinde bir yönelimsel metaforun KONTROLÜ ALMAK YUKARIDADIR (HAVING CONTROL IS UP) bulunması da gözden kaçırılmamalıdır.

Türkçede ‘eli altında olmak’ deyiminde de metonimi ile metaforun etkileşimsel görünümü örneklenmektedir. Bu deyimde *elin* bir GÜÇ olarak algılandığı ve göndergesel ilişki kurularak EL KONTROLÜ TEMSİL EDER kavramsal metonimisinin kurulduğu görülmektedir. Bu deyimün kavramsal yapısında daha genel bir kavramsal metonimi HAREKETTE KULLANILAN ARAÇ(EL) HAREKETİ (KONTROL, GÜÇ) TEMSİL EDER bulunmaktadır. Bunun yanı sıra bu deyimün kavramsal yapısında yine yönelimsel metafor olan KONTROLÜ ALMAK YUKARIDADIR kavramsal metaforu da bulunur.

5. SONUÇ

Deyimler üzerine bilişsel anlambilimsel yaklaşım, geleneksel görüşlere benzer biçimde deyimlerin anlamlarının tamamen *tahmin* (prediction) edilemediği görüşünü benimsese de deyim anlamının belli kavramsal düzenekler tarafından güdülendiğine vurgu yapar. Dolayısıyla deyimlerin oluşumunun yalnız sözcükbirimlerin birleşimi olarak değil, kavramsal sistemin bir sonucu olarak

düşünülmesi gerekmektedir. Yukarıda yer alan tüm örneklere ilişkin açıklamalarımız bu gerekliliği savunmamıza imkan veren veriler olarak değer kazanmaktadır. Bu verilerden hareketle, Türkçede *el* sözcüğünü içeren deyimlerin oluşumu ve bu deyimlerde görülen kavramsal metafor ve metonimler ile ilgili olarak şu vargılar ortaya konabilir:

Kavramsal metaforlar KAP imge şeması temelinde SAHİPLİK anlamını taşıyan dilsel ifadeler ‘bir şeyi elde tutmak’ ya da ‘elde bir şey bulundurmak’ eylemi ile gerçekleştirilmiştir. ELDE TUTMAK kaynak alan olarak ve SAHİP, KONTROL, İLGİLENMEK gibi soyut kavramlar ise hedef alanlar olarak çalışmaktadır. Elin içine bir nesnenin girmesi, nesnenin el içinde bulunması, bulundurulması ya da çıkması hatta çıkarılması gibi durumlar göz önünde bulundurularak deyimlerin değişik anlamları düşünülebilir. Bunlara bağlı metaforlarda sahip olunan bir şey, sonra ilgiye dönüşünce KONTROL ETMEK, İLGİLENMEK gibi anlamlara genişletilmiştir.

KONTROL ETMEK BİR ŞEYİ ELDE TUTMAKTIR
BİR ŞEYE SAHİP OLMAK BİR ŞEYİ ELDE TUTMAKTIR
BİR ŞEYLE İLGİLENMEK BİR ŞEYİ ELDE TUTMAKTIR

Kavramsal metonimik görünümde ise elin bir beden parçası olması parça-bütün ilişkisi ile EL İNSANI TEMSİL EDER; elin işlevsel özelliği ile EL HAREKETİ TEMSİL EDER metonimilerini getirmektedir. El sözcüğünü içeren Türkçe deyimlerde çok sayıda HAREKET gösteren dilsel metonimi bulunmaktadır. Bu görünümde ilk olarak *el* ile ilgili ayrıntı niteliğindeki hareketler tasvir edilmektedir. Ayrıca *el* ile ilgili hareket başka bir hareketin bir parçası olarak da kullanılarak metonimik anlam genişlemesi sağlanabilmektedir.

EL İNSANI TEMSİL EDER
EL HAREKETİ TEMSİL EDER
EL EL İLE YAPILAN İŞİ TEMSİL EDER
EL BECERİYİ TEMSİL EDER
EL KİŞİLİĞİ TEMSİL EDER
EL HAREKETLERİ FİZYOLOJİK/DAVRANIŞSAL TEPKİYİ TEMSİL EDER
EL HAREKETLERİ DUYGU DURUMU TEMSİL EDER
EL YAKIN BİR MESAFEYİ TEMSİL EDER
EL KONTROLÜ TEMSİL EDER

Yukarıda görüldüğü gibi beden parçası olarak *el*, el sözcüğünü içeren deyimlerde kaynak alan veya araç olarak kullanılmakta ve kavramsal metafor ve metonimi düzenekleri yoluyla anlamsal genişlemeye uğramaktadır.

KAYNAKÇA

Barcelona, A. (2003). On the plausibility of claiming a metonymic motivation for conceptual metaphor, A. Barcelona (Haz.), içinde *Metaphor and metonymy at the crossroads: A cognitive perspective* (ss. 31–58) Mouton de Gruyter

- Gibbs, R. W. (1994). *The Poetics of mind: Figurative thought, language, and understanding*. Cambridge University Press.
- Johnson, M. (1987). *The body in the mind: The bodily basis of meaning, imagination and reason*. Chicago University Press.
- Kövecses, Z. (2000). *Metaphor and emotion: Language, culture, and body in human feeling*, Cambridge University Press .
- Kövecses, Z. (2002). *Metaphor: A practical introduction*. Oxford University Press.
- Kövecses, Z., & Szabó P. (1996). Idioms: A view from cognitive semantics, *Applied Linguistics*, 17, 326-355.
- Kövecses, Z., & Radden G. (1998). Metonymy: developing a cognitive linguistic view, *Cognitive Linguistics*, 9 (1), 37-77.
- Lakoff, G. (1987). *Women, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind*. University of Chicago Press.
- Langacker, R. (1987). *Foundations of cognitive grammar, Volume I*. Stanford University Press.
- Radden, G., & Dirven R. (2007). *Cognitive English grammar*, John Benjamins Publishing Company
- Türk dil kurumu Güncel Türkçe Sözlük <http://www.tdk.gov.tr/>
- Türkçe Ulusal Derlemi (TNC) <https://v3.tnc.org.tr/>

TÜRKÇE KORKU DEYİMLERİNDE METAFOR VE METONİMİ İZLERİ¹

M. Fatih Adıgüzel¹ ve Yeşim Aksan²

Mersin Üniversitesi¹ - Toros Üniversitesi²

fatihadiguzel@mersin.edu.tr¹, yesim.aksan@toros.edu.tr²

Özet: Makalede Türkçedeki fizyolojik temelli ve kültürel senaryo ürünü korku deyimlerinin ardında yatan kavramsal metaforlar, metonimler ve imge şemaları tartışılmıştır. Deyimlerin anlamlarının nedensiz olmadığı, metafor, metonimi ve imge şemaları gibi bilişsel mekanizmaların etkisinde yaratıldıkları savunulmuştur. Özellikle korkuyu gerçek dışı kültürel senaryolarla kavramlaştıran deyimlerin incelenmesi sonucu korkunun beden parçalarına ve organlarına hasar veren yıkıcı bir güç olarak kavramlaştırıldığı görülmüştür. Çalışmada korku duygusunun deneyimlenmesini Türk kültürüne özgü olarak yansıtan 14 deyim bilişsel dilbilim araçları açısından irdelenerek metafor ve metonimi profilleri çıkarılmıştır.

Anahtar sözcükler: *Korku Deyimleri, Kavramsal Metafor, Metonimi, Bilişsel Dilbilim*

1. GİRİŞ

Kövecses ve Szabó (1996, s. 326) deyimi, en yaygın tanımı olduğunu ileri sürdükleri şu ifadeyle tanımlar: deyimler “bütüncül anlamları bileşenlerinin anlamlarından kestirilemeyen dil ifadeleridir.” Deyimlerin uzlaşımına vurgu yapan Langlotz’a (2006, s. 5) göre deyim, “iki ya da daha çok sözcük birimden oluşan kurumsallaşmış bir yapı olup yapısal bir özellik sergileyebilen karma bir öbek veya yarı-cümlecik yapısıdır.”

¹ Bu makale Prof. Dr. Yeşim AKSAN danışmanlığında M. Fatih ADIGÜZEL tarafından hazırlanan *Corpus-driven lexical profiles of Turkish fear verbs and metaphorical profiles of somatic fear idioms in Turkish* başlıklı doktora tezine dayanmaktadır.

Geleneksel olarak kalıplaşmış ve çözümlenemez olarak görülen deyimler, onların ardındaki kavramsal motivasyonlar üzerinde çalışan bilişsel dilbilimciler tarafından farklı değerlendirilmektedir (Kövecses 1990, 1995, 1998, 2000; Kövecses ve Szabó, 1996; Dobrovolskij ve Piirainen, 2005; Langlotz, 2006; Maalej, 2007; Yu, 2008; Ansah, 2010). Bu dilbilimciler deyimlere nedensiz güdümlü kalıp yapılar olarak bakmazlar; tersine, deyimlerin kavramsal metaforlar, metonimiler ve uzlaşımsal bilgi gibi bilişsel bir mekanizmanın güdümünde olduklarını savunurlar. Dobrovolskij ve Piirainen (2005) ise özellikle yakın anlamlı deyimlerin anlamlarının ayırdına varmak için bu bilişsel mekanizmalara imge şemalarının rolünü de ekler.

Uyrukları ve kültürleri ne olursa olsun insanlar aynı bedenlere sahip olduğu ve bu nedenle de korkunun aynı fizyolojik ve ruhbilimsel etkilerini deneyimledikleri için, temel duygulardan biri olan korkunun bedenleştirilmesi (İng. embodiment) ve kavramlaştırılması evrensel benzerlikler taşır. Öte yandan, korku anlatan ifadeler kıyaslandığında, kimi kültürlerin kısmi metaforik ve metonimik eşleştirmeler yaparak korkunun bazı yönlerini öne çıkarırken kimilerinin de yine farklı bir kültürel süzgeç kullanarak farklı değişmeceli kavramlaştırmalar oluşturduğu görülür. Her kültürde olduğu gibi doğal olarak Türkçe korku deyimleri de korku duygusunun öznel deneyiminde kaçınılmaz olan bedenleştirme sürecini kavramlaştırır ve dile yansıtır. Duyguların (İng. emotions) kavramlaştırılması konusunda Ansah (2010) iki çekişmeli tartışmadan söz eder. Bunlardan biri duyguların kavramlaştırılma biçiminin insanın bedenleştirilmiş bilişine dayandığı için tüm kültürlerde aynı, yani evrensel olduğu görüşüdür. İkinci tartışma ise duyguların kavramlaştırılmasının kültüre özgü bir önceliği olduğu ve duygu kavramlarının biyolojik evrilme değil de kültür temelli olduğu biçimindeki *sosyal yapısalcı görüş* (Prinz, 2004, ve Averill, 1980 akt. Cornelius, 2000, s. 7) yansıttığı biçimindedir. Ancak duyguların özellikle deyimlerle kavramlaştırılması konusunda bizim de tarafı olduğumuz görüş Kövecses (2000, 2005), Maalej (2007) ve Yu'nun (2008) savunduğu *kültürel bedenleştirilmiş prototip kuramıdır*. İçerik bakımından melez (İng. hybrid) olan bu kurama göre “duygu kavramlarının farklı kültürlerde kavramlaştırılma biçimleri evrensel olabilirken aynı zamanda kültüre özgüdür.” (Ansah, 2010, s. 3). Somatik deyimlerin diğer deyimler gibi kültürel izler ve ayrıntılar taşıdığı, kültüre özgü süzgeçlerle buldukları kalıplara sokulduğu tartışılmaz bir gerçektir (Özkan & Şadiyeva, 2003; Aksan, 2005; Dinçer, 2017).

1.1. KORKUYLA İLGİLİ KAVRAMSAL METAFORLAR VE METONİMİLER

Duygu kavramları ve duyguların fizyolojik, ruhbilimsel ve davranışsal etkilerine işaret eden somatik deyimlerin metaforik olarak yapılandırıldığı ve anlaşıldığı evrensel bir gerçektir (Esenova, 2011). Kövecses'e (1990, s. 205) göre,

“metaforun rolü duygu kavramlarının zenginliğini göstermektir.” Korku da dahil olmak üzere “tüm duygular aynı temel yapıya sahiptir: tüm duygu metaforları belli bir ruhsal durumu belli bir fizyolojik durumla ilişkilendirir.” (Apresjan, 1997, s. 180). Kövecses (2008) duygu metaforlarını neden sonuç ilişkisiyle irtibatlandırarak duygular için tek bir genel metafor olduğunu belirtir: DUYGULAR GÜÇTÜR (etkileri vücut üzerinde hissedilen) ve pek çok duygu metaforu yalnızca bu üst metaforun içerimlerini oluşturur. Bu yüzden Türkçede de deyimlerin somatik kavramlaştırılması keyfi (İng. arbitrary) bir temele oturmaz. Kövecses metaforik eşleştirmeler açısından İNSAN BEDENİNİ en yaygın *kaynak alanlar* (İng. source domains) arasında ilk sıraya ve ilginç bir şekilde DUYGULARI da metafor yoluyla yapılandırılması ve anlaşılması gereken en yaygın *hedef alanlar* (İng. target domains) arasında ilk sıraya koymaktadır. Doğal olarak Türkçede korku deyimlerinin çoğu somatik güdümlü yani korkunun kendisini gösterdiği yer olarak bir beden parçası ya da organını içerir.

Kövecses (1990, 2000, 2010), Esenova (2011), Lakoff and Johnson (1980; 2003) ve Ansah (2011) incelendiğinde korkunun kavramlaştırılmasında güdüleyici rolü olan kavramsal metaforlar şunlardır: KORKU BİR KAPTA SIVIDIR; KORKU TEHLİKELİ (ya da SİNSİ) BİR DÜŞMANDIR; KORKU EZİYET VERİCİDİR; KORKU HASTALIKTIR; KORKU DOĞAÜSTÜ BİR VARLIKTIR (HAYALET, vb.); KORKU (BİR MÜCADELEDE) RAKİPTİR; KORKU BİR YÜKTÜR; KORKU (SOSYAL) BİR ÜSTÜNLÜKTÜR; KORKU DELİLİKTİR; KORKU BÖLÜNÜŞ BENLİKTİR; KORKU SOĞUKTUR; KORKU BİR KAPTA BİR MADDEDİR; KORKU BİR ÇOCUKTUR; KORKU TEHLİKELİ BİR HAYVANDIR; KORKU BİR BİTKİDİR ve KORKU SAHİP OLUNAN BİR EŞYADIR. Bu çalışmada genel olarak korkunun İngiliz kültüründe anlatılma biçimlerini yansıtan bu kavramsal metaforların Türkçede korku anlatan deyimlerdeki rolü irdelenecektir.

Korku deyimlerinin ardında yatan diğer bir bilişsel mekanizma da kavramsal metonimidir. Her ikisi de düşünceleri eşleştirmeler (İng. mappings) yoluyla yapılandırmasına karşın, metafor ve metonimi sözkonusu zihinsel eşleştirme biçimindeki farklılık ile birbirinden ayrılır (Deignan, 1997, s. 51). Knowless ve Moon’a (2016, s. 41) göre, metaforik eşleştirmeler iki ayrı, uzak, ilintisiz varlık arasındaki benzerlik, algılanan benzerlik veya bağıntıya dayanmakta iken, metonimik eşleştirmeler esasen aynı alanın parçası olan iki varlık arasında görülür (Örn. korku duygusu yerine titremek, yüzü beyazlama ifadeleri aynı vücut alanı içinde birbirini temsil etme halidir). Duygu kavramlarını ve deyimlerini güdüleyen kavramsal metonimilerle ilgili Oster (2008), kavramsal metonimiden söz etmek için bir duyguyla irtibatlandırılan fiziksel etkiler ve davranışsal tepkilerin o duyguyu temsil etmek için kullanılması gerektiğini belirtir. İnsan bedeni ve korkunun fizyolojik etkileri her kültürde aynı olup

korkunun şu etkileri bilinmektedir: *beden ısısında düşüş, kanın yüzden çekilmesi, terleme, ağız kuruluğu, artan kalp/nabız atışı, yüksek kan basıncı, hareket etme ve düşünme yetisini kaybetme* (Ding, 2012, s. 2389). Bu bedensel belirtiler korku ile fiziksel etkileri arasında belli metonimik eşleştirmeler kurularak dile yansır. *Çok korktu yerine yüzü bembeyaz/kireç/kül kesildi/gibi oldu* deyimlerinin kullanılması KANIN YÜZDEN ÇEKİLMESİ KORKU YERİNE GEÇER/ANLATIR şeklindeki evrensel kavramsal metoniminin Türk kültüründe dile yansımalarıdır. Korku dahil duygu metonimileri için Kövecses (1990, s. 69) şu iki prensibi ortaya koymuştur: 1) BİR DUYGUNUN (KORKUNUN) FİZİKSEL TEPKİLERİ O DUYGUYU (KORKUYU) TEMSİL EDER ve 2) BİR DUYGUNUN (KORKUNUN) DAVRANIŞSAL TEPKİLERİ O DUYGUYU (KORKUYU) ANLATIR. Böylece ‘köpeği görünce titredi’ gibi ifadelerde korkunun yarattığı fiziksel bir tepki tüm korku duygusunu temsil eder (Athanasiadou, 1998). Korkunun fiziksel ve davranışsal etkilerine bağlı olarak Kövecses (1990, s. 70-73) *Duygu Kavramları* (İng. Emotion Concepts) adlı eserinde şu kaynak alanların korkuyu temsil ettiğini belirtir: FİZİKSEL SARSINTI (*TİTREMİK*), KALP RİTMİNDE ARTIŞ, KALP ATIŞINDA HATA, YÜZDEN KAN ÇEKİLMESİ, TÜYLERDE DİKELME, HAREKET EDEMEME, VÜCUT ISISINDA DÜŞÜŞ, NEFES ALAMAMA, KONUŞAMAMA, DÜŞÜNEMEME, BAĞIRSAK VE MESANENİN İSTEMSİZ ÇALIŞMASI, TERLEME, MİDEDE GERİLME, AĞIZDA KURULUK, ÇIĞLIK ATMA, İRKİLME ve KAÇMA. Korkuyu temsil eden ve bilişsel sistemimizde yerleşik bu kaynak alanlar kültürel filtrelerden de geçerek korku anlatmak için sözcük ya da deyimsele ifadeleri güdüler. Örneğin, ‘yılanı görünce donakaldı’ dediğimizde kavramsal sistemimizdeki HAREKET EDEMEME KORKU YERİNE GEÇER/TEMSİL EDER şeklindeki kavramsal metonimik eşleşmenin güdümünde konuşuyoruz demektir. Çalışmamızda Türkçede korku anlatan somatik deyimlerin ardındaki bilişsel mekanizmaların çözümlenmesinde yukardaki metonimik korku kaynaklarının Türkçe deyimlere ne ölçüde yansıdığı gösterilecektir.

Duygu deneyimlerinin metaforlar ve metonimler yoluyla bilişsel olarak kavramlaştırılması Türk kültürü filtresinden geçmeyi de içerir; dolayısıyla, duyguların belli yönleri somatik hedeflerle kısmen eşleştirilmiştir. Kövecses (2000, 2005), Yu (2008) ve Maalej (2007) duygusal deneyimin metaforik ve metonimik kavramlaştırılmasında kültürün rolünü sık sık vurgulayan önemli dilbilimciler arasındadır. Yu (2008, s. 249) bu konuda şu tespiti yapar:

...kavramsal metaforlar için vücut bir kaynaktır, kültür ise bir filtredir. Yani, vücut, temelini ondan alan metaforların çıktığı potansiyel olarak evrensel bir kaynak alanı iken, kültürler belli hedef kavramlarıyla eşleştirilmek üzere sadece bazı deneyimlerin geçmesine izin veren bir filtre görevi görür.

Kültürün önemli rolünü vurgulayan Maalej (2007) Tunus Arapçasında korku ifadelerinin kavramlaştırılmasını irdelerken üç grup ifadeden söz eder: 1) Fizyolojik olarak gerçekçi ifadeler, 2) Kültürel şemalı ifadeler ve 3) Kültürel açıdan seçici ifadeler. Birinci gruptakiler anda yaşanan akut korku durumlarının somatik etkilerini doğrudan gösterirken, ikinci gruptakilerin korkunun gerçek fizyolojik etkileriyle ilgisi yoktur ve gerçek payı olmamasına karşın bir vücut parçasının o kültürde korkudan belli şekillerde etkileniyormuşçasına sunulduğu kültürel, hayali senaryolar anlatır. Son gruptakiler ise akut korku durumundan gerçekten etkilenen vücut parçasını anlatırken kültüre özgü adlandırma kullanılır. Örneğin, korkuyu kavramlaştıran evrensel YÜZDEN KAN ÇEKİLMESİ KORKUYU TEMSİL EDER kavramsal metonimisi Tunus Arapçasında yüzün “pamuklaşması (renk olarak)” gibi ifade edilirken Türkçede yüzün “kireç/kül” kesmesi ifadesi vardır.

2. VERİ TOPLAMA VE YÖNTEM

Türkçedeki somatik korku deyimlerini güdüleyen bilişsel mekanizmaları belirlemek için kapsamlı bir sözlük incelemesi yapılmış ve korku anlatan deyimler belirlenmiştir. Bu amaçla Aksoy (1995), Parlatur (2008), Yurtbaşı (2013) tarafından hazırlanan deyim sözlükleri madde madde taranarak tespit edilen deyimler Türk Dil Kurumu internet sitesindeki (tdk.gov.tr) deyimler sözlüğü ile kıyaslanarak listelenmiştir. 10 adet, korkunun beden üzerindeki gerçekçi fizyolojik etkilerini kavramlaştıran deyim ek olarak, 14 adet de gerçek fizyolojik etki yerine, tamamen kültürel senaryo yansıtan deyim belirlenmiştir. Doktora tezinde tamamı için ayrıntılı kavramsal metafor ve metonimi profilleri çıkarılan bu deyimlerden bu çalışmada yer sınırlaması nedeniyle metafor, metonimi ve imge şemaları yönünden tipik örnekler irdelenecektir. Başka bir ifadeyle, bu çalışmada şiddetli korkunun insan üzerindeki hem gerçekçi fizyolojik etkilerini hem de Türk kültüründeki senaryo ürünü gerçekdışı etkilerini anlatan deyimlerden, zengin metafor, metonimi ve imge şeması yansıtanlar incelenmiştir. Örneğin *nutku tutulmak/dili dolaşmak ya da tutulmak, aklı çıkmak/aklı başından gitmek, yüreği titremek/yüreği ağzına gelmek* gibi birbirine benzeyen deyimlerde korkunun vücut parçalarında görülen etkilerini yansıtmaya bakımdan daha çok bilişsel mekanizmanın iş başında olduğu (ikinci sıradakiler) bu çalışma kapsamına alınmıştır. Çalışmada korkunun gerçekçi fiziksel etkilerini kavramlaştıran deyimler *fizyolojik temelli deyimler*, kültürel senaryo eseri olan ve şiddetli korkunun vücut parçaları ve organlarına hayal ürünü yani sahte etkilerini kavramlaştıran deyimler de *kültürel şemalı deyimler* olarak adlandırılmıştır.

Deyimlerdeki kavramsal mekanizmaların saptanmasında yukarıda listelenen özellikle İngiliz kültürüne yönelik korku metaforları ve metonimleri kıyaslama standardımız olmuştur. Deyimlerin anlambilimsel açıdan daha saydam görüntülerinin sunulması için Dobrovol'skiy ve Piirainen'in (2005) önerdiği gibi deyimlerdeki imge şematik etkenler de göz önüne alınmıştır. Son olarak Kövecses (1996, s. 331) tarafından önerilen *pek çok deyim için kavramsal motivasyon ölçütleri* çerçevesinde bu çalışmada irdelenen deyimler *deyimsel anlamı, bilişsel mekanizmalar, kavramsal alanlar ve dildeki sözcüksel bileşenler* (deyimi oluşturan sözcükler) temelinde tablolaştırılmıştır.

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

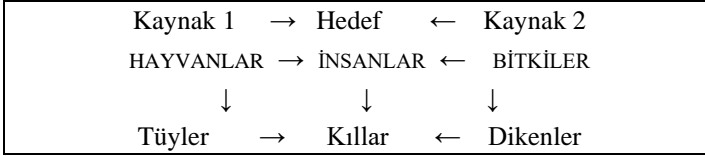
3.1. FİZYOLOJİK TEMELLİ KORKU DEYİMLERİ

Bu sınıflama Maalej (2007) tarafından yapılan *fizyolojik olarak gerçekçi ifadeler ve kültürel açıdan seçici ifadeler* sınıflamalarının birleştirilmiş halidir. Maalej'e göre titremek, sarsılmak, ürpermek, nefes alıp vermede ve kalp atışında bozukluk gibi korkunun fiziksel etkilerini doğrudan kavramlaştıran deyimler bu gruptadır. Genellikle ani ve şiddetli bir korkuyu anlatmak için metonimik eşleştirme yoluyla korku sözcükleri yerine korkunun etkilerini anlatan sözcük öbekleri (deyimler) kullanılır. Deneyimcinin ani ve şiddetli biçimde yaşadığı korkuyu anlatmak için Türkçede kullanılan deyimler şunlardır: *Tüyleri ürpermek, tepeden tırnağa ürpermek, tüyleri diken diken olmak, eli ayağı buz kesilmek, beti benzi atmak/uçmak veya kül/kireç kesilmek, rengi atmak, kaskatı kesilmek, dili dolaşmak/tutulmak, nutku tutulmak ve altına etmek*. Bu deyimlerden bazılarını güdüleyen bilişsel mekanizmalar aşağıda tartışılmıştır.

Bu deyimlerden korkunun fiziksel belirtisi olan bedendeki kılların dikleşmesini (İng. piloerection) ve ürpermeyi ifade eden üç deyimden en çarpıcı olanı *tüyleri diken diken olmaktır*. Deyimin ardındaki temel bilişsel mekanizma KORKU SOĞUKTUR metaforu ve BİR DUYGUNUN (KORKUNUN) FİZİKSEL TEPKİLERİ O DUYGUYU TEMSİL EDER metonimimidir. Şiddetli ürperme anlatan bu deyimde ürperme eylemi soğuk ya da korkuya verilen fizyolojik tepkidir. Yani korkuyu anlatmak için ürpermek gibi sıcaklık (soğuk) kavramsal alanıyla ortak sözcük kullanılmaktadır. *Tüyler İNSAN HAYVANDIR* metaforu gereği *kılların* yerine konulan bir ad aktarmasıdır. *Diken diken olmak* korku sırasında bedendeki kılların dikilmesi biçimindeki fizyolojik etkiye Türk kültürüne özgü bir anlam yüklemektedir. Yukardaki paragrafta tüylerin ürpermesiyle ilgili verilen üç deyimle *tüyleri diken diken olmak* arasındaki farkı görmek için Dobrovol'skiy ve Piirainen'in (2005) belirttiği gibi deyimdeki imge-şematik unsurlara ya da Longlotz'ın (2006) söylediği gibi deyim kavramsal bileşenlerine bakmak gerekir. Bu deyimde ani ve şiddetli korku durumunda

tüylerin dikilmesi evrensel gerçeği *diken* kavramıyla çok canlı anlatılmaktadır. Sözcüğün *diken diken* biçiminde ikilenmesi nedensiz değildir; bedendeki her bir kılın ayrı ayrı diken gibi dik ve sert hale geldiğini yani korkunun da o ölçüde ani ve şiddetli olduğunu akla getirmektedir. *Diken* imgesi bitki kaynak alanından alınmış ve İNSANLAR BİTKİDİR (Kövecses, 2010, p.19) kavramsal metaforunun güdümündedir. Ayrıca *kıllar* yerine hayvan alanından *tüylerin* metonimik olarak konulmasının yanı sıra bazı bitkilerin sert ve dik kısımları olan *dikenler* şiddetli korkuya verilen fizyolojik tepkiyi, yani KILLARIN DİKELMESİ KORKUYU TEMSİL EDER metonimik ilişkisini Türk kültürüne özgü olarak çok canlı biçimde kavramlaştırmaktadır.

Şema 1 *tüyleri diken diken olmak* deyimini güdüleyen bilişsel mekanizmayı göstermektedir.

Şema 1. Tüyleri diken diken olmak deyimini ardındaki bilişsel motivasyon

Şemada görüldüğü gibi insandaki korku hem hayvan hem de bitki alanından ontolojik varlıklar arasındaki eşleştirmelerle kavramlaştırılmakta ve deyim, duyulan şiddetli korkuyu çarpıcı biçimde anlatmaktadır.

Beti benzi atmak/uçmak/kül/kireç kesilmek deyimini korkunun yüzdeki belirtisine gönderme yapar (Ortony and Turner, 1990; Ekman, 1992, 1993). *Beti benzi* sözcükleri yüze, *atmak* ve *uçmak* ise korkudan yüzün birden beyazlamasına gönderme yapar. Kültürümüze özgü olarak *kül kesilmek* ve *kireç kesilmek* şiddetli korku sırasında *yüzden kanın çekilmesi* belirtisini akla getirir. Korkunun bu etkisi genel olarak DUYGULAR GÜÇTÜR kavramsal metaforu ve YÜZDEN KAN ÇEKİLMESİ KORKUYU TEMSİL EDER kavramsal metonimisine işaret eder. Korkunun evrensel fizyolojisinden güdülenen bu metonimik eşleşme kültürden kültüre farklı ifadelerle dile dökülür. Maalej (2007, s.98) Tunus Arapçasının korkunun yüzdeki bu belirtisini *sfaar* (buğday tanesinin *sarı* rengi) ve *pamuklaşma* (İng. cottoning) ile kavramlaştırdığını belirterek bunları kültürel olarak seçici ifadeler biçiminde adlandırır. O halde Türkçe deyimde geçen *kül* ve *kireç* kavramları da korku anında yüzdeki beyazlamayı anlatmak için Türk kültürü açısından seçici ifadelerdir.

Türkçe *kaskatı kesilmek* deyimini, korku belirtileri açısından *Shaver, P, Schwartz J, Kirson D, & O'Connor C (2001, s.44)* tarafından *donmak* ve *Izard (1977, s.365)* tarafından da *şekil olarak katı* olarak listelenen ifadeleri akla getirir. *Kaskatı kesilmek* Kövecses'in (1990, s.71) kavramsal metonimi listesinde HAREKET EDEMEME KORKUYU TEMSİL EDER kavramsal metonimisine denk gelir. Yani, *çok korktu* yerine *kaskatı kesildi* denilerek korku belirtisi, korku yerine kullanılmaktadır. Deyimdeki *katı* sözcüğü *sert* ve *hareketsiz* anlamındayken *kaskatı* ifadesindeki *kas* pekiştirme eki (İng. emphatic reduplication) işlevindedir (Göksel ve Kerslake, 2005, s.90). Böylelikle *kaskatı kesilmek* deneyimcinin şiddetli korku sırasında tamamen donup kalmasını anlatır. Bu korkunun insan bedenine ne denli bir güç uyguladığını gösterir ve ardında DUYGULAR GÜÇTÜR ana metaforu yatar. Kövecses (1990, s.71) *kaskatı kesilme* olayındaki donup kalmanın VÜCUT ISISINDA DÜŞÜŞ ve HAREKET EDEMEME KORKUYU TEMSİL EDER kavramsal metonimilerinin ortak etkisi olduğunu belirtir. Bu nedenle deyimde KORKU SOĞUKTUR kavramsal metaforunun da izi sürülebilir.

Diğer bir fizyolojik deyim de *dili dolaşmak/tutulmaktır*. Deyim şiddetli ani korku anında deneyimcinin konuşamaz hale gelmesini kavramlaştırır. Maalej'in (2007, s.95) belirttiği gibi, korkunun kültürel kavramlaştırmalarında sık sık abartılara (İng. hyperbole) rastlanmaktadır. Yani aslında korku deneyimcisinin dili *dolaşmamaktadır*, ancak kültürümüz korku etkisi altında konuşamama belirtisini böyle kavramlaştırmaktadır. Gerçekte olan korkunun fizyolojik etkisi ve bilişsel aksama sonucunda deneyimcinin konuşmak için dilini kekeleyen dolay kullanamaz duruma gelmesidir. Deyimi güdüleyen KONUŞAMAMA KORKUYU TEMSİL EDER kavramsal metonimisi ve DUYGULAR (KORKU) GÜÇTÜR metaforudur.

Fizyolojik temelli deyimlerden son olarak *altına etmek* deyimine yer vermek istiyoruz. Deyim şiddetli korku anında deneyimcinin mesane ve bağırsak kontrolünü kaybedip küçük ya da büyük tuvaletini istemsiz olarak kıyafetine yapması anlamına gelir. Deyim İngiliz kültürü için Kövecses'in (1990) çıkardığı metonimi profilinde BAĞIRSAK VE MESANENİN İSTEMSİZ ÇALIŞMASI KORKUYU ANLATIR metonimisine denk gelir. Bağırsak ve mesanenin korkunun şiddetine dayanamayarak istemsiz boşalması Kövecses'in (2000, s.65) belirttiği gibi DUYGULAR GÜÇTÜR üst metaforunun farklı bir seviyesini oluşturan DUYGU (BEDEN) KABINDA BASINÇTIR metaforunu akla getirir ve bu deyimden ardındaki bilişsel mekanizmaları oluşturur.

3.2. KÜLTÜREL ŞEMALİ KORKU DEYİMLERİ

Yukarıda örneklenen deyimler korkunun evrensel fizyolojik belirtilerinin Türkçedeki anlatım şekilleridir. Kültürel şemalı deyimler ise bir vücut parçası ya

da organının korku tarafından aslında anlatıldığı gibi etkilenmediği ancak kültürümüzde öyleymiş gibi yansıtıldığı deyimlerdir. Maalej'in (2007, s.96) Tunus Arapçası için "Tunus Arapçasında korkunun kültürel şemalı anlatımları korku sonucunda vücudun parçalarında şematik bir senaryo olarak görüldüğü hayal edilen etkilerdir" sözleri bu deyim kategorisine açıklık getirir. Bu yüzden, bu gruptaki deyimler hayali bir kültürel bedenleştirme senaryosunu yansıtır. Tunus Arapçasında *yüreğim düştü* deymi korkunun fiziksel etkisini yansıtmaz; tamamıyla kültürel olarak kurgulanmıştır. Şiddetli korku anında kalpte görülen atım bozukluğunun abartılı ifadesidir. Maalej (2007, s.96) bu konuda Palmer'in (1996, s.36) şu sözlerini aktarır: "kültürel dilbilim öncelikle insanların nesnel gerçeklik hakkında nasıl konuştuğuyla değil insanların dünya hakkında kendi hayal ettikleri şekliyle nasıl konuştuklarıyla ilgilenir." Aynı şekilde kültürel senaryo yansıtan Türkçe korku deyimleri şiddetli korku anında deneyimciye gerçekten ne olduğu yerine kültürel olarak olduğu hayal edilenleri yansıtır. Doktora tezinde bu grupta incelen deyimler şunlardır: *kan kaşanmak*, *aklı başından gitmek*, *aklı çıkmak*, *aklı bokuna karışmak*, *yüreği titremek*, *yüreği ağzına gelmek*, *dizinin bağı çözülmek*, *korkudan çıldırmak*, *ödü patlamak/kopmak*, *ödü bokuna karışmak*, *dehşete düşmek/kapılmak*, *kaçacak delik aramak*, *süt dökmüş kedi gibi olmak* ve *ecel teri dökmek*. Bu kitapta her makaleye ayrılan sözcük sayısı sınırlı olduğundan bu deyimlerin ardındaki bilişsel mekanizmalar açısından ancak bir kısmına değinilecektir.

Kan kaşanmak deymi ilk olarak aşırı ağırlığa dayanamayan yük hayvanlarının kan işemesine gönderme yapmaktayken zamanla metaforik esneme sonucunda "aşırı korku yaşamak" anlamına gelmeye başlamıştır (Şimşek, 2013, s.2544). Şimşek eski Anadolu Türkçesinde sık sık kullanılan bu deyim Azerbaycan ve Anadolu lehçelerinde hâlâ yaşadığını belirtir. Bilişsel açıdan deyim etoloji temelli İNSAN HAYVANDIR kavramsal metaforundan beslenir, çünkü deyim orijinal olarak özellikle at ve eşeklerin acımasızca yüklendikleri ağır yükleri taşıyamayıp kan işemelerine gönderme yapmaktaydı. Deyimin insanlar için kullanımı şiddetli korkuyu çağırıştırır – korkudan ölecek gibi dehşete kapılan insan mesane kontrolünü yitirir. Elbette, insanlar şiddetli korkuyla kan işemezler. Öte yandan ağır yük altında bunu yaşayan hayvanların durumu ile şiddetli korkunun insanda yarattığı etki kültürel bir senaryo ile bu şekilde ilişkilendirilmektedir. Bu deyim ardındaki bilişsel mekanizma hayvan için ağır yük nedeniyle, insan için korku şiddetiyle HAREKET EDEMEME ve MESANENİN İSTEMSİZ ÇALIŞMASI KORKUYU ANLATIR metonimileridir. Aynı şekilde DUYGULAR (KORKU) GÜÇTÜR üst metaforunun içerdiği KORKU YÜKTÜR metaforunun da deyim oluşumunda işe karıştığı anlaşılmaktadır. Özetle insanların yük hayvanları gibi kan işemesi düşünülemez için *kan kaşanmak* deymi şiddetli korkunun insan üzerindeki etkisini kültürel bir şema ve senaryo ile dile getirmektedir.

Bir diğer kültürel şema ve senaryo ürünü *aklı başından gitmek* deyimidir, çünkü aşırı korku neticesinde akıl başı terk etmez. Deyimi güdüleyen bir mekanizma korku anındaki bilişsel işlev bozukluğunu akla getiren DÜŞÜNEMEME KORKUYU TEMSİL EDER metonimimidir. Deyim KAP (baş) ve GÜÇ kavramsal alanlarını kullanır. Aklın aşırı korkuyla başı terketmek zorunda kalması senaryosu DUYGULAR (KORKU) GÜÇTÜR metaforunun göstergesidir. Deyimi güdüleyen diğer bir bilişsel mekanizma da AKIL BİR NESNEDİR (Lakoff ve Johnson, 1980) metaforudur. Akıl baştan dışarı hareket edebilecek bir nesne gibi kavramlaştırılmaktadır. Ayrıca sonuçta akıldan yoksun kalacak bir baş düşüncesi de geçici delilik, dolayısıyla KORKU DELİLİKTİR metaforunu akla getirir.

Aklı bokuna karışmak deyimini ise imge şematik yapısı nedeniyle daha şiddetli korku anlatmak için kullanılır. Bu deyim de akli baştan ayrılabilen bir nesne gibi kavramlaştırır. *Aklı başından gitmek* deyiminde aklın başı terk etmesinden sonra nereye gittiği söylenmezken bu deyimde kültürel senaryo sonucu başı terk eden akıl şiddetli korkunun gücüyle dışkıya karışarak bedenden ayrılıyor gibi anlatılmaktadır. Deyim elbette korkunun gerçek fizyolojik etkisini anlatmaz; Türk kültüründe akıl dışkıya karışıp giden hareketli bir varlık olarak şemalaştırılmaktadır. Bu durum BAĞIRSAKLARIN İSTEMSİZ ÇALIŞMASI KORKUYU ANLATIR metonimisini akla getirir. Tehditin yakın olduğu, şiddetli korkunun etkisiyle (DUYGU (KORKU) GÜÇTÜR) deneyimci hem aklının hem de bağırsaklarının kontrolünü yitirmekte ve aklın yerini terketmesi AKIL BİR NESNEDİR kavramsal metaforunu (Lakoff ve Johnson, 1980) yansıtmaktadır. Kültürel şemada aklın olağan somatik yerinden ayrılması geçici bir delilik gibi görselleştirildiği için deyim aynı zamanda KORKU DELİLİKTİR metaforu ve DÜŞÜNEMEME KORKUYU TEMSİL EDER metonimisinin de etkisindedir.

Yüreği ağzına gelmek deyiminin benzerleri İngilizce ve Tunus Arapçasında da bulunmaktadır (Maalej, 2007, s.97). Yukarıdaki deyim aksine şiddetli korkudan etkilenen yürek YUKARI imgesiyle sunulmaktadır. Hayati bir organın olağan yerinden kopması ve yukarı çıkmaya zorlanması korkunun büyük bir güç olduğunu yani DUYGU (KORKU) BİR GÜÇTÜR metaforunun çarpıcı bir örneğidir. Bu gerçekçi bir fizyolojik etki değil “kültürel olarak imgenmiş ve kurgulanmıştır.” (Maalej, 2007, s.97). KORKU YERİNE KALP ATIŞINDAKİ ARTIŞ metonimisinde fizyolojik gerçeklik payı varken, bu etki kültürel olarak abartılarak kalbi yerinden söküp YUKARI ağza göndermektedir. Önceki paragrafta korku etkisiyle akıl AŞAĞI giderken bu deyimde kalp YUKARI gitmektedir. O halde, negatif korku duygusuyla bedenimizde yerinde kalması önemli olan akıl ve kalbin yukarı ya da aşağı giderek yerini kaybetmesi Lakoff ve Johnson (1980, s.4) tarafından verilen yön metaforlarından YUKARI İYİDİR ve AŞAĞI KÖTÜDÜR metaforlarını geçersiz hale getirmektedir (Dinçer, 2017, s.792).

Dizinin bağı çözülmek deyiminde şiddetli korkunun insanın hareket etmesini ve dengede kalmasını sağlayan dizleri işlevsiz duruma soktuğu anlatılır. İmge-şematik olarak, deyim korkunun dizler üzerindeki etkisini seçtiği sözcüklerle şöyle bir kültürel bedenleştirmeyi senaryolaştırarak sunar: şiddetli korkuyla dizlerin normalde birbirine sıkı ve sağlamca bağlı olan bağları (İng. ligaments) kopar ya da çözülür. Dizin harekete ve dengeye yardımcı olma işlevi genelde aşağı doğru büyük bir güç ya da ağırlık neticesinde bozulduğu için bu deyim oluşumunu güdüleyen, KORKU GÜÇTÜR ve KORKU YÜKTÜR biçiminde kavramsal sistemimize yerleşmiş korku metaforlarıdır. Tunus Arapçasında da benzer bir deyim irdeleyen Maalej'e (2007, s.97) göre, zayıf düşüren bir hastalıkta dizlerde aynı etki görüldüğünden deyim KORKU HASTALIKTIR metaforunun da etkisindedir. Böyle bir durumdaki dizler titreyeceği için FİZİKSEL SARSINTI KORKU ANLATIR metonimisi de bu deyim güdüleyen bir etkidir.

Ödü patlamak / kopmak deyiminin ardında zengin bir kültürel senaryo ve uzlaşım bilgi yatar. Özellikle ani ve şiddetli bir korku yaşandığında dile getirilir. Öd korkudan fizyolojik olarak etkilenen vücut parçaları arasında listelenmemesine karşın kültürel şemalı bir senaryonun ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Birinin ödü patladı dediğimizde ani ve aşırı bir korkunun deneyimlendiğini anlatırız, çünkü öd, özellikle içindeki sıvı, Çin kültüründe (Yu, 2003) olduğu gibi Türk kültüründe de (Dinçer, 2017) metonimik olarak cesaretin bulunduğu kap olarak kavramlaştırılır. O halde deyim ardındaki bilişsel mekanizma CESARET ÖD İÇİNDE BİR MADDEDİR metaforudur. Örneğin, Türkler çok korkak biri için *ödsüz* sözcüğünü kullanır. O halde, kültürel senaryo gereği ödün ani patlamasıyla deneyimcinin cesaret sıvısı kaybolmakta ya da ödün kopmasıyla ödün yani cesaretin bulunduğu organ tamamen hasar görmekte, ki bu da aşırı korkuya götürmektedir. Deyimin her iki hali de KORKU DÜŞMANDIR ve KORKU ÖLÜMCÜL BİR GÜÇTÜR metaforunun güdümündedir. Kültürel düşman senaryosuyla, insanın kültürel açıdan hassas bir noktasına, yani öde, korkunun yaptığı ani saldırı onu parçalamakta ya da yerinden koparmaktadır ve böylelikle cesaretin boşalttığı topraklarda korku düşmanın istila ve işgali söz konusudur.

Benzer bir ifade de *ödü bokuna karışmak* deyimidir. Korkunun şiddetini etkileyen, tehditin algısal yakınlığı ve anılığı gibi değişkenlerin (Ortony, A., Clore, G. L., & Collins, A., 1988, s.60) varlığıyla kişi aniden şiddetli bir korku yaşamaktadır. Kültürümüzde korkunun ve algılanan tehditin ciddiyetini anlatmak için bu deyim sık sık dile getirilir. Deyimin bu anlamı vermek için şematik yapı, metafor ve metonimi gibi hangi bilişsel mekanizmalardan etkilendiğine özetle bakacak olursak bir önceki paragraftaki öd deyimini ve *aklı bokuna karışmak* deyimine benzerlik gösterdiği görülecektir. Ödü bokuna karışmak deyiminin ardındaki kültürel senaryo, cesaretin kabı olan öd kesesinin sıvısı korku gücünün

etkisiyle yerinden olmakta ve dışkıya karışıp bedeni terk etmektedir. CESARET ÖD İÇİNDE BİR MADDEDİR, KORKU DÜŞMANDIR, KORKU ÖLÜMCÜL BİR GÜÇTÜR metaforları ve BAĞIRSAKLARIN İSTEMSİZ BOŞALMASI KORKUYU TEMSİL EDER metonimleri birlikte iş başındadır. Bu deyim *ödü kopmak/patlamak* deyimine göre daha şiddetli bir korku anlatmaktadır, çünkü deneyimci korkudan istemsiz dışkılama sırasında cesaret kabını ya da sıvısını da dışkıyla bedenden atmaktadır. Kültürümüze özgü olarak, bu abartılı deyimle, belki de pek önemli olmayan bir tehdit, belki de korku eşiği düşük olduğu için çok korkan birinin durumu alaycı olarak anlatılır.

Öd ile korkunun ilişkilendirildiği bu deyimler için bu organ hakkındaki uzlaşım ve tıbbi bilgilere de bakmak gerekir. Kasaplar katledilen hayvanların öd kesesini büyük titizlikle ayırırlar, çünkü kese yarıldığında çıkan sıvının ete bulaşması onu yenilmez hale getirir. Bundan korkulduğundan hayvanın katledilmesinden sonraki işlemlerde deneyimsiz kasaplar kazayla öd kesesini patlatırsa hayvan sahibi için *korktuğu başına gelmek* duygusu (İng. fears confirmed, Ortony ve diğ., 1988, s.110) oluşur. Tıbbi açıdan da canlı bir hayvanın ödünün patlamasının ölümle sonuçlandığı bilinmektedir. Bu nedenlerle, öd kesesi ve korku arasındaki ilişki konusundaki deyimler güçlü korkuları akla getirmektedir. Özetle, öd organ olarak korku duygusu yaşanırken fizyolojik olarak doğrudan etkilenmemesine karşın, Maalej'in (2007) isimlendirdiği gibi, öd deyimlerinde *kültürel şemalı bir senaryo* sonucunda bu organ korkudan etkileniyormuş gibi sunulmaktadır. Son olarak, öd deyimlerini güdüleyen imge şematik yapıların kıyaslanmasıyla da, Dobrovolskiy ve Piirainen'in (2005) belirttiği gibi benzer deyimler arasındaki ince farklar ortaya çıkmakta ve deyimler anlamsal olarak daha saydam hale gelmektedir.

Şiddetli korku anlatan *dehşete düşmek/kapılmak* deyimlerinde ise somatik bir öge bulunmaz. Deyim şaşkınlık ve ani düş kırıklığı anlatsa da bazen deneyimcinin içine düştüğü şiddetli korkuyu anlatır. Deyim *düşmek* eylemi ile dehşeti korku ile dolu bir kap gibi; *kapılmak* eylemi ile de dehşeti deneyimcinin çaresizce kışkacına düştüğü bir çıkmaz ya da deneyimcinin kapılıp gittiği bir sel olarak kavramlaştırır. Bilişsel değerlendirme süreci (Scherer, 1984, 1999, 2001) açısından da deneyimcinin kendinde hiçbir başetme potansiyeli bulamadığı bir ruh hali söz konusudur. Deyimi güdüleyen mekanizma DUYGU/KORKU DIŞ BİR GÜÇTÜR metaforudur. Eğer *kapılmak* sözcüğü korkunun sel gibi kavramlaştırılmasıyla ilişkilendirilirse KORKU DOĞAL BİR GÜÇTÜR kavramsal metaforu da iş başındadır. *Dehşet* içine kapılıp gidilen bir sıvı, sel gibi görüldüğüne göre, birey bedenini terk ediyor, dehşet içine düşüyor ya da seline kapılıyor. Bu KORKUNUN ÖZNESİ BÖLÜNÜŞ BENLİKTİR (İng. THE SUBJECT OF FEAR IS A DIVIDED SELF, Kövecses, 2000, s.33) metaforunu da akla getirir. Bu

metaforu Kövecses (2000, s.24) şöyle açıklar: “normalde beden kabının içindeki benlik onun dışına çıkar.” *Dehşete düştüm/kapıldım* diyen birey bu deyimle adeta kendine dışardan bakar gibi görüntülenmektedir. Sonuç olarak bu deyim de korkunun fizyolojik belirtisinin değil de, dehşeti çaresizce kapıldığımız bir kıskaç ya da içine düşülen, çaresizce sürüklendiğimiz bir sel olarak sunan kültürel bir senaryonun güdümündedir.

Kaçacak delik aramak burada inceleyeceğimiz kültürel senaryo ürünü son deyimdir. Deyimdeki *delik* sözcüğü hayvanlar dünyasında yakın bir tehdit durumunda tehlike içindeki hayvanın kaçıp sığındığı yuvasını anlatır. Korkunun davranışsal yönü gereği “kaçış genellikle yuva, mağara ya da aile grubunun güvenli ortamına yönelir” (Riba, 2011, s.24), ancak deyime göre tehlike içindeki hayvan şiddetli korkuyla kendi yuvasından çok çaresizce sığınmak için herhangi bir delik aramaktadır. Deyim hayati tehdit durumunda hayvanlarda gözlemediğimiz etolojik davranışı insan hayatına taşımaktadır. Deyimin ardındaki bilişsel mekanizma İNSAN HAYVANDIR (Silaški, 2011) kavramsal metaforudur. Bilişsel değerlendirme sonucu tehditle başatme potansiyelini çok düşük gören deneyimci (hayvan ya da insan) güvenli olabilecek herhangi bir noktaya kaçmaya yönelmektedir. Deyim korkuyla ilgili genel kavramsal metonimik prensip olan KORKUNUN DAVRANIŞSAL TEPKİLERİ KORKUYU TEMSİL EDER metonimisinin (Kövecses, 1990, s. 73) etkisi altındadır.

3.3. İNCELENEN DEYİMLERİN KAVRAMSAL METAFOR VE METONİMİ PROFİLLERİNE GENEL BAKIŞ

Kövecses (1996, 2.330) pek çok deyim “kavramsal sistemimizin ürünleri olduğunu ve sadece dil meselesi olmadığını” savunur. Deyimlerin metafor, metonimi ve uzlaşım bilgi gibi bilişsel mekanizmaların güdümünde olduğunu düşünen Kövecses (1996, s.331) pek çok deyim ardındaki kavramsal etkenler için aşağıdaki başlıkları önerir:

Deyimsel anlam

Bir deyim özel anlamı

Bilişsel mekanizmalar

Metafor, metonimi, uzlaşım bilgi (= bilgi alanları)

Kavramsal alanlar

Bir ya da daha çok bilgi alanları

Deyimdeki Sözcüksel Bileşenler ve Anlamları

Bir deyim oluşturucu sözcükler, sözdizimsel özellikleri

Aşağıda bu ölçütlerden faydalanarak sütunların oluşturulduğu tablolarda fizyolojik temelli korku deyimleri ve kültürel şemalı korku deyimleri için kavramsal motivasyon, metafor ve metonimi profilleri gösterilmiştir. Tablolarda deyimsel anlam sütunu oluşturulmamıştır. Bunun nedeni bu çalışmada incelenen tüm somatik deyimler genel olarak *feci şekilde korkmak* anlamına gelmektedir. Öte yandan, deyimler arasındaki korku şiddeti farkları, korkudan etkilenen vücut parçası veya organının kendi önemi ve korkunun ona yaptığı kültürel senaryo ile betimlenen yıkıcı olan etkilere bakılarak yorumlanabilir.

Tablo 1. Fizyolojik temelli korku deyimlerinde kavramsal etkenler

<i>Korku Deyimi</i>	<i>Bilişsel Mekanizmalar</i>	<i>Kavramsal Alanlar</i>	<i>Sözcük Bileşenleri</i>
Tüyleri diken diken olmak	<i>Metaforlar</i> DUYGU (KORKU) GÜÇTÜR İNSAN HAYVANDIR İNSAN BİTKİDİR <i>Metonimi</i> KILLARIN DİKELMESİ KORKUYU TEMSİL EDER	KORKU ETOLOJİ İNSAN VÜCUDU BİTKİLER	Tüy Diken Ol-
Beti benzi atmak / uçmak / kül / kireç kesilmek	<i>Metafor</i> DUYGU (KORKU) GÜÇTÜR <i>Metonimi</i> YÜZDEN KAN ÇEKİLMESİ KORKUYU TEMSİL EDER	KORKU İNSAN VÜCUDU RENK	Bet= yüz Beniz= yüz At= değiş- Uç=- değiş- Kül Kireç Kesil=- ol-
Kaskatı kesilmek	<i>Metaforlar</i> DUYGU (KORKU) GÜÇTÜR KORKU SOĞUKTUR <i>Metonimiler</i> BEDEN SICAKLIĞINDA DÜŞÜŞ KORKUYU TEMSİL EDER HAREKET EDEMEME KORKUYU TEMSİL EDER	KORKU İNSAN VÜCUDU SICAKLIK	Kas=- vurgu eki Katı= sert, hareketsiz Kesil=- ol-

Dili dolaşmak / tutulmak	<i>Metafor</i>	KORKU	Dil
	DUYGU (KORKU) GÜÇTÜR	İNSAN	Dolaş-
	<i>Metonimi</i>	VÜCUDU	Tutul-
	KONUŞAMAMA KORKUYU TEMSİL EDER		
Altına etmek	<i>Metaforları</i>	KORKU	Altına= iç
	DUYGU (KORKU) GÜÇTÜR	İNSAN	çamaşırına
	KORKU BİR KAPTAKİ BASINÇTIR	VÜCUDU	Et-= dışkıla-
	KORKU YÜKTÜR		
	<i>Metonimi</i>		
	İSTEMSİZ BAĞIRSAK HAREKETİ KORKUYU TEMSİL EDER		

Tablo 2. Kültürel şemalı korku deyimlerinde kavramsal etkenler

<i>Korku Deyimi</i>	<i>Bilişsel Mekanizmalar</i>	<i>Kavramsal Alanlar</i>	<i>Sözcük Bileşenleri</i>
Kan kaşanmak	<i>Metaforlar</i>	KORKU	Kan
	DUYGU (KORKU) GÜÇTÜR	ETOLOJİ	Kaşan- = işe-
	KORKU BİR KAPTAKİ BASINÇTIR	İNSAN	
	KORKU YÜKTÜR	VÜCUDU	
	<i>Metonimiler</i>	İSTEMSİZ	
	BAĞIRSAK HAREKETİ		
	KORKUYU TEMSİL EDER		
	HAREKET EDEMEME		
	KORKUYU TEMSİL EDER		
Aklı başından gitmek	<i>Metaforlar</i>	KORKU	Akl
	DUYGU (KORKU) GÜÇTÜR	İNSAN	Baş
	AKIL (HAREKET EDEN) BİR VARLIKTIR	VÜCUDU	Git
	KORKU DELİLİKTİR	İNSAN AKLI	
		HASAR	

<i>Metonimi</i>				
DÜŞÜNEMEME KORKUYU TEMSİL EDER				
Aklı bokuna karışmak	<i>Metaforlar</i>	KORKU	Akıl	
	DUYGU (KORKU) GÜÇTÜR	İNSAN	Bok	
	AKIL (HAREKET EDEN) BİR VARLIKTIR	VÜCUDU	Karış-	
	KORKU DELİLİKTİR	İNSAN AKLI HASAR		
<i>Metonimiler</i>				
İSTEMSİZ BAĞIRSAK HAREKETİ KORKUYU TEMSİL EDER DÜŞÜNEMEME KORKUYU TEMSİL EDER				
Yüreği ağzına gelmek	<i>Metafor</i>	KORKU	Yürek = kalp	
	DUYGU (KORKU) GÜÇTÜR	İNSAN	Ağız	
	<i>Metonimi</i>	VÜCUDU	Gel-	
	KALP ATIŞINDAKİ ARTIŞ KORKUYU TEMSİL EDER			
Dizinin bağı çözülme	<i>Metaforlar</i>	KORKU	Diz	
	DUYGU (KORKU) GÜÇTÜR	İNSAN	Bağ = lif	
	KORKU YÜKTÜR	VÜCUDU	Çözül –	
	KORKU HASTALIKTIR	HASAR	edilgen çöz-	
<i>Metonimiler</i>				
FİZİKSEL SARSINTI KORKUYU TEMSİL EDER HAREKET EDEMEME KORKUYU TEMSİL EDER				
Ödü patlamak / kopmak	<i>Metaforlar</i>	KORKU	Öd	
	DUYGU (KORKU) GÜÇTÜR	İNSAN	Patla- = öd	
	KORKU ÖLÜMCÜL BİR GÜÇTÜR	VÜCUDU	kesesinin	
	KORKU DÜŞMANDIR	HASAR	birden delinmesi, yarılması	

		CESARET BİR KAP (ÖD KESESİ) İÇİNDE BİR MADDEDİR		Kop-
		<i>Metonimi</i>		
		ÖD CESARETİ TEMSİL EDER		
Ödü bokuna karışmak		<i>Metaforlar</i>	KORKU	Öd
		DUYGU (KORKU) GÜÇTÜR	İNSAN	Bok
		KORKU ÖLÜMCÜL BİR GÜÇTÜR	VÜCUDU	Karış-
			HASAR	
		<i>Metonimi</i>		
		İSTEMSİZ BAĞIRSAK HAREKETİ KORKUYU TEMSİL EDER		
Dehşete düşmek kapılmak	/	<i>Metaforlar</i>	DEHŞET	Dehşet
		DUYGU (KORKU) GÜÇTÜR	DOĞAL	Düş-
		KORKU DIŞSAL BİR GÜÇTÜR	FELAKET	Kapıl-
		KORKU DOĞAL BİR GÜÇTÜR		
		KORKUNUN ÖZNESİ BÖLÜNMÜŞ BENLİKTİR		
Kaçacak delik aramak		<i>Metafor</i>	KORKU	Kaç-
		İNSAN HAYVANDIR	ETOLOJİK	Delik-
		<i>Metonimi</i>	DAVRANIŞ	Ara-
		KAÇMAK KORKUYU TEMSİL EDER	(kaçma)	

4. SONUÇ

Çalışmada görüldüğü gibi, deyimlerin anlamlarını berrak biçimde görmek için deyimî oluşturan sözcüksel bileşenlerin ayrı ayrı anlamlarının toplamına değil de deyimî güdüleyen kavramsal metaforlara, metonimilere, uzlaşım bilgiye ve deyimdeki imge şematik yapıya bakmak gerekir. Türkçe korku deyimlerinden fiziksel temelli olanlarda BİR DUYGUNUN (KORKUNUN) FİZİKSEL TEPKİLERİ O DUYGUYU TEMSİL EDER biçimindeki evrensel olarak kabul gören metonimik ilkeyi gözlemliyoruz. Korkunun vücut üzerindeki etkileri evrensel olmasına

karşın, korkuyu kavramlaştırmak için bunlara gönderme yaparken kültüre özgü kavramlar kullanılabilir. Örneğin korkunun *yüzden kan çekilmesi* ve *beyazlaması* biçimindeki fiziksel etkisini anlatmak için Türkçede *kül* ve *kireç* sözcüklerinin kullanıldığını görmekteyiz. Aynı şekilde, *tüyleri diken diken olmak* deyiminde aşırı korku halinde gözlenen *tüylerin/kılların dikilmesi belirtisi* kültürümüze özgü biçimde çok çarpıcı olarak anlatılmaktadır. TÜYLERİN/KILLARIN DİKELMESİ (İng. piloerection reflex) KORKU ANLATIR metonimisiyle güdülenen bu deyim Türk kültüründe dile dökülürken BİTKİ alanından *diken* sözcüğü ikileme uygulanarak *diken diken* biçiminde hem her bir kılın ayrı ayrı dikildiğini hem de diken gibi sert ve dimdik olduğunu, yani korkunun çok şiddetli ve ani olduğunu canlı biçimde çağrıştırmaktadır.

İncelenen Türkçe korku deyimlerinin neredeyse tümü kavramsal metafor DUYGU (KORKU) GÜÇTÜR etkisi altındadır. Ancak kültürel şemalı deyimlerde görüldüğü gibi, Türk kültürü korkunun bedene uyguladığı gücü anlatmak için öyle abartmalar kullanmaktadır ki bu genel metaforun KORKU ÇOK ZARARLI VE YIKICI BİR GÜÇTÜR biçiminde yeniden düzenlenmesi gerekir. Benzerini Dinçer'in (2017, s.797) de yaptığı şu tespit çalışmamızda doğrulanmıştır: Türk kültüründe anda yaşanan şiddetli korkunun vücut parçalarında ve organlarında yaptığı yıkım abartılı, gerçek dışı senaryolarla ifade edilmektedir. Kültürel şemalı korku deyimlerimizin neredeyse tümü yakın, ani ve büyük tehdit içeren bir uyarana karşı deneyimcinin çaresiz bir kurban olarak betimlendiği bir görüntü oluşturur. Scherer'in (1984,1999, 2001) duyguların bilişsel değerlendirme süreci kuramı açısından Türk korku deneyimcisi tehditle hiçbir baş etme potansiyeli olmayan çaresiz bir kurbandır. İncelenen kültürel şemalı korku deyimlerine göre bu duygu insan bedenine Tablo 3'te gösterilen hasarları vermektedir.

Tablo 3. Kültürel senaryolu deyimlere göre yıkıcı bir güç olarak korkunun vücut parçalarına ve organlarına verdiği düşünülen zararlar

<i>Vücut parçası/organı</i>	<i>Korkunun verdiği düşünülen zarar</i>
Kalp	Sarsılır, yukarı ağza gönderilir
Akıl	Yerinden çıkar, dışkıya karışıp bedeni terk eder
Dil	Dolaşır, tutukluk yapar
Öd kesesi	Patlar, öd sıvısı dışarı akar, dışkıya karışıp bedeni terk eder
Dizler	Diz bağları çözülür, dizler işlevini kaybeder
Mesane	Kontrolü kaybedilir; kişi altına kaçıırır, kan işer

Bağırsaklar	Kontrolü kaybedilir; kişi altına dışkı yapar
Ter bezleri	Kişi ölüyormuş gibi bol, ecel teri dökülür

Özet olarak, diğer kültürlerde olduğu gibi (Kövecses ve Szabó, 1996), Türkçe korku deyimlerinin anlamı da nedensiz (İng. arbitrary) değildir; bu deyimler konuşma toplumumuzun kavramsal sisteminde yerleşik metaforların, metonimilerin, uzlaşım sal bilgilerin ve imge şemalarının güdümünde oluşturulmuşlardır. Bu çalışma duyguların (İng. emotions) “bedenleştirme (İng. embodiment), biliş ve kültürün bileşik etkisi” (Oster, 2008, s.329) yoluyla kavramlaştırıldığı, değişmeceli ifadelerde “beden kaynak iken kültürün bir filtre” (Yu, 2008, s.249) olduğu ve “kültürden kültüre duyguların kavramlaştırılmasının aynı anda hem evrensel ve hem kültüre özgü” (Ansay, 2010, s.3) olduğu argümanlarını ve tüm bunların da Kövecses (2000, 2005), Maalej (2007) ve Yu (2008) tarafından desteklenen *bedenleştirilmiş kültürel prototip kuramında* (İng. cultural embodied prototype theory) birleştiği görüşünü desteklemektedir.

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (2005). *Türkçenin gücü: Türk dilinin zenginliklerine tanıklar*. Bilgi Yayın.
- Aksoy, Ö. A. (1995). *Deyimler sözlüğü*. 2. cilt. İnkılap Kitabevi
- Ansay, G.N. (2010). The cultural basis of conceptual metaphors: The case of emotions in Akan and English. *Papers from the Lancaster University postgraduate conference in linguistics & language teaching 2010*.
- Ansay, G.N.(2011). *Metaphor and bilingual cognition: The case of Akan and English in Ghana*. PhD dissertation, Lancaster University.
- Athanasiadou, A. (1998). The conceptualisation of the domain of fear in Modern Greek. A. Athanasiadou, E. Tabakowska (Haz.), içinde, *CLR 10. Speaking of emotions: Conceptualization and expression* (ss. 227-252). Mouton de Gruyter.
- Apresjan, V. (1997). Emotion metaphors and cross-linguistic conceptualization of emotions. *Cuadernos de Filología Inglesa*, 6(2), 179-195.
- Ekman, P. (1992). Are there basic emotions? *Psychological Review*, 99(3), 550-553.
- Ekman, P. (1993). Facial expression and emotion. *American psychologist*, 48, 384-39
- Dobrovolskij, D., & Piirainen, E. (2005). Cognitive theory of metaphor and idiom analysis. *Jezikoslovje*, 6.1. 7-35.
- Esenova, O. (2011). *Metaphorical Conceptualisation of Anger, Fear and Sadness in English*. PhD dissertation, published by CA&CC Press AB, Lulea, Sweden.
- Deignan, A.H. (1997). *A Corpus-based Study of Some Linguistic Features of Metaphor*. Unpublished PhD dissertation. University of Birmingham, School of English, Department of Humanities, Faculty of Arts.
- Ding, F. (2012). The interaction between metaphor and metonymy in emotion category. *Theory and Practice in Language Studies*, vol.2:11, 2384-2397.

- Cornelius, R.R. (2000). Theoretical approaches to emotion. R. Cowie, E. Douglas Cowie and M. Schröder (Haz.), içinde *Proceedings of ISCA workshop on speech and emotions: A conceptual framework for research* (ss.3-10). Belfast.
- Dinçer, A. (2017). Korku: Dili, Kavramlaşması, Kültürel Boyutu. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 6(2), 769-798.
- Göksel, A. and Kerslake, C. (2005). *Turkish: A comprehensive grammar*. Routledge.
- Hançerlioğlu, O. (1993). *Ruhbilim sözlüğü*. 2. Baskı. Remzi Kitabevi
- Izard, C. (1977). *Human emotions*. Plenum Publishing Corporation.
- Knowles, M and Moon, R (2006). *Introducing Metaphor*. Routledge
- Kövecses, Z. (1990). *Emotion concepts*. Springer.
- Kövecses, Z. (1995). Language and emotion concepts. J.A.Russel ve diğ. (Haz.), içinde *Everyday conceptions of emotion* (ss.3-15). Kluwer Academic Publishers.
- Kövecses, Z. (1998). Are there any emotion-specific metaphors? A. Athanasiadou & E. Tabakowska (Haz.), içinde *Speaking of emotions, conceptualization and expression* (ss.127-151). Mouton de Gruyter.
- Kövecses, Z. (2000). *Metaphor and emotion: Language, culture, and body in human feeling*. Cambridge University Press.
- Kövecses, Z. (2005). *Metaphor in culture: Universality and variation*. Cambridge University Press.
- Kövecses, Z. (2008). Conceptual metaphor theory: Some criticisms and some alternative proposals. *Annual Review of Cognitive Linguistics*, 6: 168-184.
- Kövecses, Z., & Szabó, P. (1996). Idioms: A view from cognitive semantics. *Applied Linguistics* 17(3), 326-355.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1980/2003). *Metaphors we live by*. The University of Chicago Press.
- Langlotz, A. (2006). *Idiomatic Creativity: A cognitive-linguistic model of idiom-representation and idiom-variation in English*. John Benjamins.
- Maalej, Z. A. (2007). The embodiment of fear expressions in Tunisian Arabic: Theoretical and practical implications. F. Sharifian, & G. B. Palmer (Haz.), içinde *Applied cultural linguistics: Implications for second language learning and intercultural communication* (ss. 87-104). John Benjamins Publishing Company.
- Online dictionary of the Turkish Language Association. www.tdk.gov.tr
- Ortony, A., & Turner, T. J. (1990). What's basic about basic emotions? *Psychological Review*. 97: 315-331.
- Ortony, A., Clore, G. L., & Collins, A. (1988). *The cognitive structure of emotions*. Cambridge University Press.
- Oster, U. (2008). "Angst" and "Fear" in contrast: A corpus-based analysis of emotion concepts. *International Conference on Cognitive Linguistics between Universality and Variation, At Dubrovnik*
- Özkan, F, & Şadiyeva, G. (2003). Somatik deyimler (Somatic idioms). *Bilig*, 24, 135-157.
- Parlatır, İ. (2008). *Atasözleri ve deyimler*, Cilt II, Deyimler. Yargı Kitabevi
- Prinz, J. (2004). Which emotions are basic? D. Evans and P. Cruse (Haz.), içinde *Emotion, evolution, and rationality* (ss.69-87). Oxford University Press.
- Riba, C. (2011) Ethology of fear: Responses, actions, universes. *Catalan Social Sciences Review* (translated by Mary Black, 2013), 3: 19-34.

- Scherer, K.R. (1984). On the nature and function of emotion: A component process approach. Klaus, R Scherer & P. Ekman (Haz.) içinde, *Approaches to emotion* (ss.. 293-317). Lawrence Erlbaum and Associates.
- Scherer, K.R. (1999). Appraisal Theory. T. Dalgleish & M. Power (Haz.) içinde, *Handbook of cognition and emotion*, (ss.637-663). Wiley and Sons Ltd.
- Scherer, K.R. (2001). Appraisal considered as a process of multi-level sequential checking. K.R. Scherer, A.Schorr, & T. Johnstone (Haz.) içinde, *Appraisal processes in emotion: Theory, methods, research*, (ss.92-120). Oxford University Press.
- Shaver, P, Schwartz J, Kirson , D, & O'Connor, C (2001). Emotion knowledge: further exploration of a prototype approach. W.G Parrott (Haz.) içinde, *Emotions in social psychology*. (ss.1061-1086). Psychology Press.
- Silaški, N. (2011). Animal metaphors in some business-related terms in English. *Radovi Filozofskog fakulteta u Istočnom Sarajevu*, 13 (1), 565-576.
- Şimşek, Y. (2013). “Kan kaşanmak” deyimi üzerine. *Turkish studies, International periodical for the language, literature and history of Turkish or Turks*, 8(1), 2539-2546.
- Yu, N. (2003). Metaphor, body and culture: The Chinese understanding of gallbladder and courage. *Metaphor and Symbol*, 18 (1), 13-31
- Yu, N. (2008). Metaphor from body and culture. R. W. Gibbs (Haz.) içinde, *The Cambridge handbook of metaphor and thought*, (ss.247–261). Cambridge University Press.
- Yurtbaşı, M. (2013). *Sınıflandırılmış deyimler sözlüğü*. Excellence Publishing.

SİYAH/KARA RENK ADINI İÇEREN TÜRKÇE DEYİMLERİN KAVRAMSAL METAFOR KURAMI KAPSAMINDA İNCELENMESİ¹

Gökçen Hastürkoğlu¹ ve Işıl Özyıldırım²

Atılım Üniversitesi¹ – Hacettepe Üniversitesi²

gokcen.hasturkoglu@atilim.edu.tr¹, isiloz@hacettepe.edu.tr²

Özet: Bu çalışmanın temel amacı, Türkçe konuşan bireylerin deyimler içerisindeki *siyah/kara* rengi kavramsallaştırma biçimlerini bilişsel dilbilimsel bir çerçevede incelemektir. Bu amaçla, Türkçede *siyah/kara* renk adı ile oluşturulmuş deyimler, basılı ve çevrimiçi deyim sözlükleri taranarak toplanmıştır. Verilerin içerisinden birden fazla renk terimini içeren ve günlük hayatta kullanılmayan deyimler elenmiştir. Kalan deyimlerin *Kavramsal Metafor Kuramına* (Lakoff ve Johnson, 1980) göre kavramsal metaforları ve metonimleri belirlenmiştir. Çalışmanın sonucunda, *siyah/ kara* rengin Türk kültüründe nasıl kavramsallaştığı, toplumsal ve bireysel olarak zihinsel şemaların ne şekilde yapılandırıldığı ortaya çıkarılmış ve dil, kültür, beden ve biliş arasındaki ilişki gözler önüne serilmiştir.

Anahtar Sözcükler: *Siyah/Kara, Türkçe Deyimler, Kavramsal Metafor/Metonimi, Kültürel Kavramsallaştırma, Yananlam*

1. GİRİŞ

Metafor, metonimi ve kişileştirme gibi söz sanatlarının yalnızca dili süslemek amacıyla kullanılan retorik unsurlar olmadığı gerçeği 1980'lerden sonra oldukça

¹ Bu çalışma Prof. Dr. Işıl Özyıldırım danışmanlığında Gökçen Hastürkoğlu tarafından hazırlanan doktora tezinden üretilmiştir.

benimsenmiş ve özellikle bilişsel dilbilim alanında çalışma yapan araştırmacılara kuramsal bir temel oluşturur hale gelmiştir. Değişmeceli dilin sadece yazınsal eserlerde değil, günlük dilde de yaygın bir şekilde kullanıldığını ortaya koyan en önemli kuram Lakoff ve Johnson'ın (1980) *Metaphors We Live By* adlı çalışmasında ortaya koyulan Kavramsal Metafor Kuramı'dır. Bu kuram, metaforun yalnızca dilde değil bireylerin düşünce sisteminde var olan, kaynak ve hedef kavram alanlarından oluşan bir unsur olduğunu öne sürmüştür.

Metaforik dilin vazgeçilmez unsurlarından biri olan deyimler ise toplumların geleneklerini, göreneklerini, inançlarını, görüşlerini ve deneyimlerini yansıtan dil ürünleri olarak hem kültürel çalışmaların hem de bilişsel çalışmaların kapsamında araştırmacıların odak noktası haline gelmiştir. Deyimler incelenerek ve kavramsal yapılanmaları belirlenerek bir dili konuşan bireylerin ve toplumların düşünce sistemleri ortaya çıkarılabilmektedir.

Bu bağlamda renkler de araştırmacılar tarafından yoğunlukla çalışılan kültürel unsurlardan biridir. Renk çalışmalarının temel taşlarından biri olarak kabul edilen Berlin ve Kay'ın (1969) temel renk terimleri hipotezinde, bütün dünya dillerinde bazı temel özellikler olduğu belirtilmiş ve temel renk terimlerinin *beyaz, siyah, kırmızı, yeşil, sarı, mavi, kahverengi, mor, pembe, portakal rengi* ve *gri* olduğu, ayrıca bütün dillerde mutlaka *beyaz* ve *siyah* renk terimlerinin bulunduğu vurgulanmıştır.

Türk Dil Kurumu'nun çevrimiçi *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Yalçın (1985), Yörük ve Yörük (1997), Sezgin (1999), Aksoy (1984) tarafından yazılmış deyimler ve atasözleri sözlükleri ile Eminoglu'nun *Türkçede Renkler Sözlüğü* (2014) tarandığında Türkçede deyimler içerisinde en çok kullanılan rengin *kara/siyah* olduğu belirlenmiştir (Hastürkoğlu, 2017). Bu çalışmada *kara/siyah* renk adının deyimler içerisinde nasıl kavramsallaştığı incelenmiş ve bu şekilde *kara/siyah* rengin Türk kültüründe çağrışımları, simgelediği kavramlar belirlenerek, Türkçe konuşan bireylerin deneyimlerinin, inançlarının, kısacası kültürünün dile nasıl yansıdığı ortaya koyulmuştur.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE VE ALANYAZIN TARAMASI

Aristo'nun *Retorik ve Poetik* adlı eserinde belirttiği şekilde, metaforun temel işlevinin sözü güzelleştirmek ve canlandırmak olduğu geleneksel görüşünün aksine, Kavramsal Metafor Kuramına göre metafor, bir kelimenin başka bir kelimeye benzetilmesinden ortaya çıkmamakta, aksine bir kavram alanının başka bir kavram alanına göre anlaşılmasından doğmaktadır. Metaforik eşleşmeler (mappings) tekyönlü gerçekleşmektedir, bir başka deyişle eşleşme kaynak alanın

(source) hedef alana (target) izdüşümü ile meydana gelmektedir. Kavramsal metaforlar “A B’dir” şeklinde ifade edilmektedir (Kövecses, 2010).

Lakoff ve Johnson’un çalışmalarında vermiş oldukları bir örnekle açıklamak gerekirse, TARTIŞMA SAVAŞTIR bir kavramsal metafordur. Tartışma ile ilgili kavram alanına ait tüm özellikler savaş ile ilgili kavramsal alana aktarılmıştır. Bu metafor gündelik dilde farklı ifadelerle yansımaktadır: “İddialarınız savunulamaz”, “Eleştirileri doğrudan hedefi buldu”, ve “Onu asla bir tartışmada yenemedim” cümleleri TARTIŞMA SAVAŞTIR kavramsal metaforundan doğan dil metaforlarıdır. Bu cümleler Türkçe konuşan bireylerin düşünce sisteminde tartışma ile savaş arasında kurduğu bağlantılardan ileri gelmektedir (Lakoff & Johnson, 1980, ss. 8-9). Bu bağlantılar ise bu bireylerin deneyimleri sonucunda meydana gelmiştir.

Kavramsal metonimide ise metafordan farklı olarak bir temsil etme ilişkisi bulunmaktadır ve A yerine B olarak ifade edilmektedir. BÜTÜN YERİNE PARÇA, PARÇA YERİNE BÜTÜN ve PARÇA YERİNE PARÇA olarak üç genel metonimi türü bulunmaktadır (Kövecses ve Radden, 1998; Barcelona, 2011) ve metonimi bedensel deneyimlerle doğrudan ilişkilidir.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren metaforun kültürün vazgeçilmez bir unsuru olduğu düşüncesi kabul görmüştür. Karmaşık bilişsel yapısı ve kültürle doğrudan ilişkisi birçok araştırmacının dikkatini çekmiştir. Sharifian’ın belirttiği üzere (2003, s. 198) deyimler, metaforlar, metonimler, söylemler ve söylem belirleyicileri gibi dil unsurları kültürel kavramsallaşmaya örnek olarak verilebilmektedir. Bu kavramsallaştırmalar incelenerek, bir dil kültürü hakkında ve o dili konuşanların bilişsel şemalarına yönelik önemli bilgiler edinilebilmektedir.

Bir kültürü oluşturan önemli unsurlardan biri olarak kabul edilen renkler de bir dil kültürüne ve o dili konuşan bireylerin kavramsallaştırma şekillerine ait önemli ipuçları sunabilmekte, bu nedenle renk metaforları bilişsel dilbilim alanında araştırmacılar için önemli bir araç olarak incelenmektedir.

Renk metaforları üzerine bilişsel dilbilim çerçevesinde çeşitli diller üzerine yapılmış çalışmalar bulunmaktadır. Philip (2006) çalışmasında İngilizce ve İtalyancada kullanılan temel renk terimlerinin sıklıklarının karşılaştırılmasını yapmış ve bu renklerin kavramsallaşmalarının her iki kültürde de farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Chielens (2007) İngilizcede temel renk terimlerinin kullanımı ve kavramsallaşma şekilleri üzerine bir çalışma yapmıştır. He (2011) çalışmasında Çince ve İngilizcede *siyah*, *beyaz*, *kırmızı*, *sarı* ve *mavi* renk terimlerini içeren deyimlerdeki kavramsal metaforların benzerlikleri ve farklılıklarını ortaya koymuştur. Rasekh ve Ghafel (2011) İngilizce ve Farsça deyimleri üzerine yapmış oldukları çalışmada kültürel farklılıkların ortaya

koyulması amacıyla renk terimleriyle oluşturulmuş deyimlerdeki kavramsal metaforların karşılaştırmasını yapmıştır.

Türkçede ise renk terimlerinin bilişsel dilbilim kapsamında incelenme sıklığının yurtdışında yapılmış olan çalışmalar kadar yoğunluk göstermediği gözlemlenmiştir. Topçu'nun (2001) çalışması oldukça sınırlı veriyle yapılmış olup, Türkçe ve Fransızcadaki deyimlerin içerisindeki temel renk terimlerinin çağrışımları üzerine genel bir bakış açısı sunmuştur. Bunun yanı sıra Bayraktar'ın Türkçede *kara* ve *siyah* (2004), *al*, *kırmızı* ve *kızıl* (2005a), *ak* ve *beyaz* (2005b), *sarı* ve *tonları* (2006), *boz* ve *kır* (2008) ve *yeşil* (2014) renk adlarının kavram ve anlam boyutları üzerine çalışmaları bulunmaktadır. Bu çalışmalarda söz konusu renk adlarıyla türetilen renk, hayvan, bitki, tıp ve hastalık, eşya, doğa olayı, yiyecek, kimya, oyun adları, adbilimsel adlar; somut adlar, mecaz anlamlar, atasözleri, deyimler ve ikilemelerin dökümü yapılmış ve söz konusu renklerin anlam ve kavram alanları belirtilmiştir.

Bu çalışmada ise temel olarak Kavramsal Metafor Kuramı'na göre Türkçede eş anlamlı kabul edilen *siyah* ve *kara* renk terimlerinin Türk kültüründeki kavramsallaşmasının ortaya çıkarılarak, dil, kültür, beden ve biliş arasındaki ilişkinin gözler önüne serilmesi amaçlanmaktadır.

3. YÖNTEM

Kara/siyah renk adıyla oluşturulmuş Türkçe deyimlerin kavram alanlarını belirleyip kavramsal metaforlarının ve metonimilerinin ortaya çıkarılması ve bunların sosyo-kültürel ve sosyo-bilişsel açıdan değerlendirilmesi için öncelikle, *kara/siyah* ile oluşturulmuş Türkçe deyimler derlenmiştir. Bu amaçla, Türk Dil Kurumu'nun çevrimiçi Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, Yalçın (1985), Yörük ve Yörük (1997), Sezgin (1999), Aksoy (1984) tarafından yazılmış deyimler ve atasözleri sözlükleri ile Eminoğlu'nun *Türkçede Renkler Sözlüğü* (2014) taranmıştır. Elde edilen veriler içerisinde *ak dediğine kara demek*, *ak koyun kara koyun* gibi *kara/siyah* dışında bir renk terimini daha içeren deyimler elenmiştir. Bunun dışında, "Google" arama motorunda taratıldığında günlük dilde kullanılmadığı saptanan deyimler de analiz dışında bırakılmıştır. Bu şekilde sınırlandırıldığında incelenecek deyim sayısı 74 olarak belirlenmiştir.

Her bir deyim, anlamının ve Kavramsal Metafor Kuramı çerçevesinde belirlenen kavramsal metafor ya da metonimilerinin yer aldığı bir tablo sunulmuştur.

Bu tablodan yararlanılarak, *kara/siyah* renginin kavramsal metafor/metonimilerinin ve kaç tane deyimde bulduklarını gösteren ikinci bir tablo sunularak sık bulunan kavramsal metaforlar yorumlanmıştır. Bunların dışında,

kara/siyah renginin olumlu, olumsuz, n6tr kullanım alanlarına ilişkin bir veri sunulmuştur. Ayrıca bedenın b6l6mleri ile oluşturulmuş deyimlerin kavramsal metonimleri g6z 6n6nde bulundurularak bir tablo oluşturulmuş ve yorumlarda bulunulmuştur.

4. BULGULAR VE TARTIşMA

T6rkede kara/siyah renk terimlerini içeren deyimler, bu deyimlerin anlamları ve kavramsal metafor/ metonimleri Tablo 1’de g6sterilmektedir.

Tablo 1. T6rke kara/siyah renk deyimlerinin kavramsal metaforları/ metonimleri

<i>Deyim</i>	<i>Anlamı</i>	<i>Kavramsal Metafor/Metonimi</i>
<i>sular kararmak</i>	akşam olmaya başlamak	AKşAM KARADIR
<i>aralarına kara kedi girmek</i>	iki dost birbirine g6cenmek, iki dostun arasına soğukluk girmek	ARALARI K6T6 OLMAK KARADIR
<i>aralarından kara kedi geçmek</i>	birbirinden soğumak, aralarına soğukluk girmek	ARALARI K6T6 OLMAK KARADIR
<i>kara cahil</i>	ok cahil	CAHİLLİK KARADIR
<i>dizlerine kara su inmek</i>	beklemekten veya yorgunluktan g6s6z kalmak	YORGUNLUK YERİNE DİZDEKİ KARA SU
<i>kara d6zen</i>	d6zensiz, karışık	D6ZENSİZLİK KARADIR
<i>kara yağız</i>	esmer (erkek)	ESMER ERKEK KARADIR
<i>karabiber</i>	sevimli ve ufak esmer g6zeli	ESMER G6ZEL Kİşİ KARADIR
<i>kara kuru</i>	esmer ve zayıf (kimse), zayıf, g6s6z (şey)	ESMER ZAYIF Kİşİ KARADIR
<i>kara maşa</i>	zayıf, esmer, ufak tefek kadın	ESMER ZAYIF Kİşİ KARADIR
<i>g6nl6 kararmak</i>	hiçbir şeyden tat almaz olmak, d6nya zevklerine karşı isteği kalmamak	KARAMSARLIK YERİNE KARA G6N6L

<i>gözüne kara su inmek</i>	gelmesini çok istediği kimsenin uzun süre yolunu gözlemek.	ÖZLEM YERİNE GÖZDEKİ KARA SU
<i>birine kara çalmak</i>	birine iftira etmek, kara sürmek	İFTİRA KARADIR
<i>kara sürmek</i>	kara çalmak	İFTİRA KARADIR
<i>karacı</i>	iftiracı	İFTİRA KARADIR
<i>karacılık yapmak</i>	oyunbozanlık, mızıkçılık yapmak	İFTİRA KARADIR
<i>karaçalı</i>	iki kişinin arasına girerek ilişkileri bozan kimse	İKİ KİŞİNİN ARASINI BOZMAK KARADIR
<i>kara düş</i>	kabus	KABUS KARADIR
<i>kara pus</i>	kabus, endişe	KABUS KARADIR
<i>ağzı kara</i>	kara haber vermekten hoşlanan, şom ağızlı	HEP KÖTÜ HABER VERMEK YERİNE KARA AĞIZ
<i>kara ağızlı</i>	kara çalıcı, iftira eden	İFTIRACILIK YERİNE KARA AĞIZ
<i>alınının kara yazısı</i>	kötü kaderi, kötü talihi	KÖTÜ KADER YERİNE KARA ALIN
<i>alınına kara sürmek</i>	bir kimsenin haksız yere kötü tanınmasına yol açmak	KÖTÜ ÜN YERİNE KARA ALIN
<i>kara bağır</i>	dertli	ÜZÜNTÜ YERİNE KARA BAĞIR
<i>bağrı kara</i>	bağrı yanık	ÜZÜNTÜ YERİNE KARA BAĞIR
<i>başına karalar bağlamak</i>	çok kederlenmek	ÜZÜNTÜ YERİNE KARA BAŞ
<i>kara baş</i>	dertli	ÜZÜNTÜ YERİNE KARA BAŞ
<i>kara gönüllü</i>	bilgisiz, cahil	CAHİLLİK YERİNE KARA GÖNÜL
<i>gönlü kara</i>	başkalarının kötülüğünü isteyen (kimse)	KÖTÜLÜK YERİNE KARA GÖNÜL

<i>açlıktan gözü/gözleri kararmak</i>	çok acıkmak	AÇLIK YERİNE KARA GÖZ
<i>gözü kara</i>	korkusuz (kimse)	KORKUSUZLUK YERİNE KARA GÖZ
<i>gözü kara çıkmaq</i>	korkusuz olduğu anlaşılmak	KORKUSUZLUK YERİNE KARA GÖZ
<i>gözü kararmak</i>	hırstan, sinirden ne yaptığını bilmemek	ÖFKE YERİNE KARA GÖZ
<i>içi kararmak</i>	umutsuzluğa düşmek	KARAMSARLIK YERİNE KARA İÇ
<i>kalbi kararmak</i>	inancını yitirmek, gönlü kırılmak	KARAMSARLIK YERİNE KARA KALP
<i>karnı kara</i>	kötü yürekli (kimse)	KÖTÜLÜK YERİNE KARA KARIN
<i>karakulak</i>	hafiyе	YASADIŞILIK YERİNE KARA KULAK
<i>on parmağında on kara</i>	herkesi lekelemek huyu olanlar için kullanılan bir söz	KÖTÜLÜK YERİNE KARA PARMAK
<i>yüreği kararmak</i>	içine karamsarlık ve sıkıntı çökmek	KARAMSARLIK YERİNE KARA YÜREK
<i>yürek karası</i>	işlenen bir günahтан sonra duyulan sürekli ve üzücü pişmanlık	PİŞMANLIK YERİNE KARA YÜREK
<i>kara yüzlü</i>	utanç verici, yüz kızartıcı duru	UTANÇ YERİNE KARA YÜZ
<i>yüz karası</i>	utanılacak bir durum veya şey, yüz kiri	UTANÇ YERİNE KARA YÜZ
<i>yüzü kara</i>	utanacak bir durumu olan (kimse)	UTANÇ YERİNE KARA YÜZ
<i>yüzünü kara çıkarmak</i>	birini utandırmak	UTANÇ YERİNE KARA YÜZ
<i>kara haber</i>	ölüm veya felaket haberi, kötü haber, Kötü, üzücü veya sıkıntı yaratan haber, bilgi,	KÖTÜ HABER KARADIR

	kötü haber	
<i>karalı kağıt</i>	kara haber, ölüm vb. Bildiren belge, mektup	KÖTÜ HABER KARADIR
<i>bahtı kara olmak</i>	sürekli olarak talihi yaver gitmemek, mutsuz olmak.	KÖTÜ ŞANS KARADIR
<i>kara baht</i>	kara yazı	KÖTÜ ŞANS KARADIR
<i>karabulut gibi</i>	geldiği yere şanssızlık, karamsarlık, felâket getiren.	KÖTÜ ŞANS KARADIR
<i>kara talih</i>	kara yazı	KÖTÜ ŞANS KARADIR
<i>kara yazı</i>	kötü yazıldığına inanılan alın yazısı, kara talih, kara baht	KÖTÜ ŞANS KARADIR
<i>kara yurt</i>	ağaçsız yer	KURAKLIK KARADIR
<i>kara toprağa girmek</i>	ölmek	ÖLÜM KARADIR
<i>kara yer</i>	mezar, sin, gömüt	ÖLÜM KARADIR
<i>karadeve</i>	ölüm	ÖLÜM KARADIR
<i>kara listeye almak</i>	birini, bir grubu, bir ülkeyi sakıncalı veya zararlı görmek	ZARARLI KARADIR
<i>kara kış</i>	kış ortası, kışın en şiddetli zamanı, çok sıkıntılı durum veya zaman	ŞİDDETLİ KIŞ KARADIR
<i>kara nokta</i>	kara yollarında çok sık kaza olan yer	SIK KAZA OLAN YER KARADIR
<i>kara kutu</i>	bir kişinin bütün sırlarını bilen kimse, sırdaş	SIR KARADIR
<i>kara sevda</i>	umutsuz ve güçlü aşk	UMUTSUZ AŞK KARADIR
<i>kara gün</i>	üzüntülü, sıkıntılı zaman	ÜZÜNTÜ DOLU GÜN KARADIR
<i>kara gün dostu</i>	sıkıntılı günlerde de dostluğunu sürdüren ve yardımcı olan kimse	ÜZÜNTÜ DOLU GÜN KARADIR

<i>kara kara düşünmek</i>	çok üzüntülü olmak, düşünceye dalmak	ÜZÜNTÜ KARADIR
<i>kara yasa bürünmek</i>	aşırı üzölmek; derin derin düşünmek	YAS KARADIR
<i>kara yas</i>	büyük acı	YAS KARADIR
<i>karalar bağlamak</i>	bir ölüm, bir felaket nedeniyle kara örtü bağlamak, yas tutmak, bir durumdan dolayı pek çok üzölmek	YAS KARADIR
<i>karalı</i>	yaslı	YAS KARADIR
<i>karasını tutmak</i>	yasını tutmak	YAS KARADIR
<i>kara borsaya düşmek</i>	piyasada olmayan malın gizlice yüksek fiyatla alınıp satılması işi	YASADIŞILIK KARADIR
<i>kara para aklamak</i>	yasa dışı yollarla elde edilen parayı yasalılaştırmak için yatırım yapmak	YASADIŞILIK KARADIR
<i>kara pazar</i>	piyasada olmayan malların gizli olarak yüksek fiyatla satıldığı yer	YASADIŞILIK KARADIR
<i>kara mizah</i>	yalnız güldürmeyi değil, daha çok düşündürmeyi ve yergiyi amaçlayan mizah	YERGI KARADIR
<i>kara yoksul</i>	aşırı	YOKSULLUK KARADIR
<i>ayaklarına kara su inmek</i>	çok yorulmak, güçsüz, dermansız kalmak	YORGUNLUK YERİNE AYAKTAKİ KARA SU

Tablo 1’den çıkarılabilecek en ilgi çekici ve önemli sonuçlardan biri Türkçede eş anlamlı olarak kabul edilen siyah ve karanın kullanım sıklıklarının çok farklı olduğudur. İncelenen 74 deyimden hiçbirisi *siyah* renk terimi ile oluşturulmamıştır. Bunun nedeni *karanın* Türkçe kökenli olması ve kullanımının Orhun yazıtlarına kadar dayanıyor olması olabilir. *Siyah* ve *karanın* kavramsal yapılanmaları bu kadar farklılık gösterirken onları eş anlamlı kabul etmek doğru olmayabilir. Tablo 1’den elde edilen bu sonuç, Bayraktar’ın siyah ve kara renk adlarının anlam alanlarının örtüşme düzeylerini saptamayı amaçladığı ve bu iki renk adının yalnızca renk kavramını gösterme bakımından örtüştüğü sonucuna vardığı çalışmasının sonucu ile tutarlılık göstermektedir (2004).

Tablo 1'den yola çıkarak, Türkçede *kara* ile oluşturulmuş deyimlerdeki kavramsal metafor/metonimleri ve sayılarını en fazladan en aza doğru gösteren tablo aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 2. Kara ile oluşturulmuş deyimlerin kavramsal metafor/ metonimleri ve sayıları

Kavramsal Metafor/Metonimi	Sayı
ÜZÜNTÜ KARADIR/ÜZÜNTÜ YERİNE KARA BAĞIR-KARA BAŞ	7
KÖTÜ ŞANS KARADIR/ KÖTÜ KADER YERİNE KARA ALIN	6
YAS KARADIR	5
İFTİRA KARADIR/ KARA AĞIZ İFTIRACILIKTIR	5
UTANÇ YERİNE KARA YÜZ	4
YASADIŞILIK KARADIR/ YASADIŞILIK YERİNE KARA KULAK	4
ESMER/ZAYIF/GÜZEL KİŞİ KARADIR	4
KARAMSARLIK YERİNE KARA GÖNÜL/YÜREK/KALP/İÇ	4
KÖTÜLÜK YERİNE KARA PARMAK/ KARIN/GÖNÜL	3
ÖLÜM KARADIR	3
KÖTÜ HABER KARADIR	2
KABUS KARADIR	2
CAHİLLİK YERİNE KARA GÖNÜL /CAHİLLİK KARADIR	2
ARALARI KÖTÜ OLMAK KARADIR	2
YORGUNLUK YERİNE DİZDEKİ-AYAKTAKİ KARA SU	2
KARA GÖZ KORKUSUZLUKTUR	2
YERĞİ KARADIR	1
ÖZLEM YERİNE GÖZDEKİ KARA SU	1
AÇLIK YERİNE KARA GÖZ	1
İKİ KİŞİNİN ARASINI BOZMAK KARADIR	1
YOKSULLUK KARADIR	1
KÖTÜ ÜN YERİNE KARA ALIN	1
HEP KÖTÜ HABER VERMEK YERİNE KARA AĞIZ	1
DÜZENSİZLİK KARADIR	1
AKŞAM KARADIR	1
ÖFKE YERİNE KARA GÖZ	1
UMUTSUZ AŞK KARADIR	1
SIK KAZA OLAN YER KARADIR	1
SIR KARADIR	1
ŞİDDETLİ KİŞİ KARADIR	1
KURAKLIK KARADIR	1
ZARARLI KARADIR	1

Tablo 2’de grldği üzere, Türkçede *kara* deyimler içerisinde en fazla üzüntü duygusunu vurgulamak için kullanılmaktadır, renkler duyguları ifade etmek için sıklıkla kullanılan unsurlardır. Olumlu duyguların aydınlık renklerle, olumsuz duyguların karanlık renklerle bağdaştırılması birçok kültürde olduğu gibi Türk kültüründe de gözlemlenmektedir. Örneğin, *kara yas*, *karalar bağlamak*, *karalı*, *karasını tutmak* deyimlerinin arkasında YAS KARADIR kavramsal metaforu yatmaktadır. znt duygusunun dışında karamsarlık da Türk kültüründe *kara* renk adının çağrıştırdığı olumsuz duygu durumlarından biridir ve bu kavram *içi kararmak*, *kalbi kararmak*, *gnl kararmak* ve *yüreği kararmak* deyimlerinin kavramsal metonimlerinde açıkça görülmektedir.

Türk kültüründe *kara* renk terimi ile en sık kavramsallaşan ikinci kavram kötü şans ya da kötü kaderdir. *Bahtı kara olmak*, *kara baht*, *kara talih*, *kara yazı* deyimlerinin kavramsal metaforunun KÖTÜ şANS KARADIR olduğu görülmektedir. Bunun dışında *alınının kara yazısı* deyiminde KÖTÜ KADER YERİNE KARA ALIN kavramsal metonimi bulunmaktadır.

Bunların yanı sıra, İFTİRA KARADIR kavramsal metaforu Türk kültüründe mevcuttur. *Birine kara çalmak*, *kara sürmek*, *karacı* ve *karacılık yapmak* deyimlerinin anlamı iftiracılıktır. Aynı şekilde, *kara ağızlı* deyiminde İFTİRACILIK YERİNE KARA AğIZ kavramsal metonimi bulunmaktadır.

Türkçede zntden sonra *kara* ile en sık kavramsallaştırılan duygu utançtır ve bu duygunun kavramsallaştırılmasında *kara* ile birlikte bedenin bir bölümü olan *yüz* oldukça sık kullanılmaktadır. Birçok dilde bedenin, duyguları taşıyan bir kap olarak dşnldği bilinmektedir. Duygunun türüne göre ise bedendeki bölümler ve birlikte kullanıldıkları kavramlar değişiklik göstermektedir. KARA YÜZ UTANÇTIR kavramsal metonimini *kara yüz*, *yüz karası*, *yüzü kara* ve *yüzünü kara çıkartmak* deyimlerinde görmekteyiz.

YASADIşILIK KARADIR kavramsal metaforu da Türk kültüründe yaygın bir şekilde bulunmaktadır. Bunun rnekleri olarak tümü ekonomi ile ilişkili olan *kara borsaya düşmek*, *kara para aklamak* ve *kara pazar* deyimleri gösterilebilmektedir.

Bunların dışında, Tablo 2’de grldği üzere, Türk kültüründe *kara* renk terimi, ölüm, kötülük, karamsarlık, kötü haber, kabus, cahillik, araları kötü olmak, yorgunluk, korkusuzluk, yergi, zlem, açlık, iki kişinin arasını bozmak, yoksulluk, kötü n, kötü haber vermek, düzensizlik, umutsuz aşk, sık kaza olan yer, sır, şiddetli kiş, kuraklık ve zararlılık kavramlarını çağrıştırmaktadır ve bunların büyük çoğunluğu olumsuz kavramlarken (%95.95) ok azı akşam gibi ne olumluluğu ne olumsuzluğu çağrıştıran kavramlardır. Bu nedenle, Türkçede

kara rengin genel olarak olumsuzluğu simgelediği ve kötü durumları veya kavramları nitelemek için kullanıldığı söylenebilir.

Derlenen deyimler içerisinde Türkçede kara ile birlikte beden bölümü ile oluşturulmuş deyimlerin sayısının fazlalığı da dikkat çekicidir (%39.18). Tablo 3'te kara ile oluşturulmuş deyimlerin içerisindeki beden bölümleri ve deyim sayıları sunulmaktadır.

Tablo 3. Kara ile oluşturulmuş deyimlerdeki beden bölümlerinin sıklık sıralaması

Beden Bölümü	Sayısı
Göz	5
Yüz	4
Gönül	3
Alın	2
Bağır	2
Baş	2
Yürek	2
Ağız	1
Diz	1
Kalp	1
Karın	1
Parmak	1
Kulak	1
Ayak	1
İç	1
Toplam	29

Türkçede kara ve bir beden bölümü ile oluşturulmuş deyimler *açlıktan gözü/gözleri kararmak, ağızı kara, alınına kara sürmek, alınının kara yazısı, ayaklarına kara su inmek, dizlerine kara su inmek, gönlü kara, yüzü kara, yüzünü kara çıkarmak, gözü kara, gözü kara çıkmak, yüz karası, yürek karası, yüreği kararmak, kara yüzlü, karabaş, kara bağır, gözüne kara su inmek, başına karalar bağlamak, bağı kara, kara ağızlı, kara gönüllü, karakulak, karnı kara, on parmağında on kara, gözü kararmak, gönlü kararmak, kalbi kararmak* ve *içi kararmaktır*.

Tablo 3'te görüldüğü üzere Türkçede eş anlamlı olarak kabul edilen kalp, yürek ve gönül deyimler içerisinde kara ile birlikte en sık kullanılan beden bölümüdür (%20.68) ve Türk kültüründe kötü duyguları ve kötülüğü ifade etmek için kullanılmaktadır. *Gönlü kararmak, gönlü kara, kalbi kararmak, kara gönüllü, yürek karası* ve *yüreği kararmak* deyimlerinde Kövecses'in belirttiği gibi (Kövecses, 2000, s. 39) evrensel kavramsal metaforlardan kabul edilen DUYGU AYDINLIKTIR ya da DUYGU KARANLIKTIR kavramsal metaforlarından DUYGU KARANLIKTIR kavramsal metaforu mevcuttur. Bu deyimler, karanlığın Türk

kültüründe genellikle kötülükle ve kötü duygularla bağdaştırıldığına örnek teşkil etmektedir.

Türkçe deyimlerde kara ile birlikte ikinci en sık kullanılan beden bölümü gz dr (%17.24). *Açlıktan gözü/gözleri kararmak, gözü kara, gözü kara çıkmak, gözüne kara su inmek* ve *gözü kararmak* deyimlerinde kara göz açlığı, cesareti, özlemi ve öfkeyi anlatmaktadır.

Deyimlerde kara ile üçüncü en sık kullanılan beden bölümü yüzdür. Ruhi ve Işık-Güler'in (2007, s. 688) yaptıkları çalışmada belirttikleri üzere yüz toplumsal ve ahlaki değerlerle doğrudan ilişkilidir. Türkçede de *yüzü kara, yüzünü kara çıkarmak, yüz karası* ve *kara yüzlü deyimlerinde* UTANÇ YERINE KARA YÜZ kavramsal metonimi bulunmaktadır ve bu da karanın Türkçede ahlak dışılığı ağrıştırdığının bir kanıtıdır.

5. SONUÇ

Türkçede *siyah/kara* renk adı ile oluşturulmuş deyimlerin bir bilişsel dilbilim kuramı olan Kavramsal Metafor Kuramı kapsamında sistematik bir betimlemesini yapan bu çalışmada, öncelikle *siyah* renk teriminin deyimler içerisinde hiç kullanılmadığı gözlemlenmiş ve siyah ve karanın Türkçede eşanlamlı olmadığı sonucuna varılmıştır.

Deyimler içerisinde *kara* renk teriminin büyük çoğunlukla olumsuz durumları ve kavramları çağrıştırdığı tespit edilmiştir. Yalnızca %4.05'inin nötr anlama sahip olduğu belirlenen *kara* renk terimi, hiç bir deyimde olumlu anlamda kullanılmamıştır. Bu da Türk kültüründe karanın kötülüğün, bilinmezliğin, kötü kişisel özelliklerin, olumsuz duygu durumlarının kavramsallaştırılmasında kullanıldığını göstermektedir. Bunun kanıtı olarak deyimler içerisinde kavramsal metafor analizinde en fazla ÜZÜNTÜ KARADIR ve KÖTÜ şANS KARADIR kavramsal metaforlarının tespit edilmiş olması gösterilebilir.

Sonuç olarak, bu çalışma dil, biliş, beden ve kültür arasındaki yakın ilişkinin ortaya çıkarılmasında bir örnek teşkil etmekte ve Türkçe konuşan bireylerin deneyimlerini, duygularını, zihinsel faaliyetlerini, kişisel özelliklerini ifade ederken *kara/siyah* renk adını deyimler içerisinde ne şekilde kavramsallaştığını ortaya çıkartmaktadır. Böylece Türk kültürüne sahip kişilerin *kara/siyah* rengine ilişkin sosyo-bilişsel şemaları gözler önüne serilmektedir.

KAYNAKÇA

Barcelona, A. (2011). Reviewing the properties and prototype structure of metonymy. R. Benczes, A. Barcelona, & F. J. Ruiz de Mendoza Ibñez (Haz.), içinde *Defining Metonymy in Cognitive Linguistics: Towards a Consensus View* (ss. 7-57). John Benjamins Publishing Company.

- Baş, M. (2016). Türkçede göz sözcüğünün deyimler aracılığıyla kavramsallaştırılması. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 27(2), 17-37.
- Berlin, B., & Kay, P. (1969). *Basic color terms: Their universality and evolution*. University of California Press.
- Bayraktar, N. (2004). Kara ve siyah renk adlarının Türkçedeki kavram ve anlam boyutu üzerine. *TÖMER Dil Dergisi*, 126, 56-77.
- Bayraktar, N. (2005, Haziran, 24-25). *Kavram ve anlam boyutunda Türkçede ak ve beyaz*. V. Uluslararası Dil, Yazın ve Deyişbilim Sempozyumu, İstanbul, Türkiye.
- Bayraktar, N. (2005). Kavram ve anlam boyutunda al, kırmızı ve kızıl. *International Journal of Central Asian Studies*, 10(1), 145-165.
- Bayraktar, N. (2006). Kavram ve anlam boyutunda sarı ve tonları. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 209-218.
- Bayraktar, N. (2008, Mayıs, 14-16). *Boz ve kırmızı renk adlarının kavram, anlam ve biçim boyutu*. 8. Uluslararası Dil, Yazın Deyişbilim Sempozyumu, İzmir, Türkiye.
- Bayraktar, N. (2010, Mayıs, 26-29). *Orhon yazıtlarında geçen renk adlarının anlam alanları üzerine*. Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl konulu III. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu, Ankara, Türkiye.
- Bayraktar, N. (2013). Renk adlarının Türkçede özel ad yapımında kullanımı. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 9(2), 95-114.
- Bayraktar, N. (2014). Tarihten bugüne yeşil renk adının biçim, anlam ve kavram alanı. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 10(1), 179-193.
- Diñçer, A. (2017). Korku: Dili, kavramlaşması, kültürel boyutu. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(2), 769-798.
- Eminoğlu, H. (2014). *Türkçede renkler sözlüğü*. Gazi Kitabevi
- Hastürkoğlu, G. (2017). *A Cognitive Study on the Comparison of Basic Colour Terms in Turkish and English Idioms*. [Yayınlanmamış doktora tezi] Hacettepe Üniversitesi.
- Kövecses, Z. (2000). *Metaphor and emotion: Language, culture, and body in human feeling*. Cambridge University Press.
- Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A practical introduction*. Oxford University Press.
- Kövecses, Z. ve Radden, G. (1998). Metonymy: developing a cognitive linguistic view. *Cognitive Linguistics*, 9, 37-77.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. University of Chicago Press.
- Ruhi, Ş., & Işık-Güler, H. (2007). Conceptualizing face and relational work in (im)politeness: Revelations from politeness lexemes and idioms in Turkish. *Journal of Pragmatics*, 39(4), 681-711.
- Sezgin, Ş. (1999). *Türkçe deyimler ve kelime grupları sözlüğü*. Tekin Yayınevi.
- Sharifian, F. (2003). On cultural conceptualizations. *Journal of Cognition and Culture*, 3(3), 187-207.
- Yalçın, C. (1985). *Açıklamalı deyimler sözlüğü*. Yalçın Emel Yayınları.
- Yörük, S., & Yörük, Y. (1997). *Açıklamalı deyimler sözlüğü*. Serhat Yayınları.

BÖLÜM II

METAFOR VE
METONİMİDE İŞLEVSEL
GÖRÜNÜMLER:
UYGULAMA ALANLARI

YABANCI LARA TÜRKÇE BOYUT SIFATLARININ ÖĞRETİMİNE İLİŞKİN BİR ÖNERİ

Yanghee Lee¹ ve Elif Arıca Akkök²

Hankuk Üniversitesi¹- Ankara Üniversitesi²

yangheele.84@gmail.com¹, eakkok@ankara.edu.tr²

Özet: Son yıllarda dil öğretiminde bilişsel dilbilim bakış açısını temel alan çalışmaların sayısı artış göstermiştir (Littlemore, 2009; Holme, 2009; Tyler, 2012; Boers ve Lindstromberg, 2008). Bu çalışmada da bilişsel dilbilim ilke ve kuramlarının yabancı dil olarak Türkçe öğretimi sürecine katkısına ilişkin bir öğretim süreci seçeneği önerisi sunulmuştur. Bu çerçevede *büyük, küçük, yüksek ve alçak* sıfatlarıyla örneklenen Türkçe boyut sıfatlarının öğretimine ilişkin etkinlik tasarımları önerilmiştir. Çalışmanın kuramsal arka planını Dirven (2002), Radden (2002) ve Syrpa (2017)'de sunulan çerçeve ve bu çerçeveye bağlı olarak temel-imgesel anlam türlerine ilişkin önerilen sürerlilik (continuum) oluşturmaktadır. Bu sürerlilik doğrultusunda önerilen etkinliklerde söz konusu anlamsal dağılımın öğretim sürecine yansıtılması hedeflenmiştir. Etkinliklerdeki anlamsal ulamlar ve kullanılan Türkçe örnekler, Türkçe Ulusal Derleminden (TUD) alınan örneklerle yapılan derlem temelli çalışmalara dayanılarak oluşturulmuştur (Arıca-Akkök ve Lee, 2018a, 2018b, 2019, 2022).

Anahtar Sözcükler: *Boyut Sıfatları, Temel Anlam, İmgesel Anlam, Kavramsal Metafor, Metonimi, Yabancı lara Türkçe Öğretimi, Sözcük Öğretimi*

1. GİRİŞ

Bilişsel dilbilim dilin ve zihnin çalışması sürecinde; anlamın rolüne, kavramsal süreçlere, beden deneyimlerine ve bunların birbirleriyle nasıl keşistiklerine önem

veren bir dilbilim ekolüdür (Evans ve Green, 2006). Son yıllarda bilişsel bakış açısına dayalı dil kuramları yabancı dil öğretimi ortamlarını da etkilemeye başlamıştır (Littlemore, 2009). Öyle ki, bu bakış açısına dayalı çalışmaların özellikle yabancı dilde sözvarlığını geliştirmeye olumlu katkıları olduğu gözlenmiştir. Bu çalışmada da yabancı dilde Türkçe sözvarlığının geliştirilmesinde bilişsel dilbilim kuram ve ilkelerine dayalı bir  ğretim süreci seçeneği sunulması hedeflenmiştir.

Bu çerçevede çalışmanın amacı, yabancı dil olarak Türkçe  ğrenen öğrencilere *büyük*, *küçük*, *yüksek* ve *alçak* sıfatlarının temel anlamlarından imgesel anlamlarına doğru nasıl bir dağılım sergiledikleri göz önünde bulundurulurken, söz konusu sıfatların farklı anlamsal görünümlerinin öğretimine ilişkin bilişsel bir bakış açısı sunmaktır. Bu süreçte öncelikle bilişsel dilbilimin temel savunuları doğrultusunda farklı anlamsal görünümler ele alınacak, ardından söz konusu kuramların dil  ğretim uygulamalarında kullanımındaki görünümlerine yer verilecektir. Kuramsal erevesine Dirven (2002), Radden (2002) ve Syrpa (2017)'nin y n vereceği çalışmada öncelikle temel ve imgesel anlam arasındaki fark tanımlanmaya çalışılacak, daha sonra söz konusu anlam türlerinin nasıl bir *sürerlilik* (continuum) oluşturduğu tartışılacaktır. Ardından söz konusu s rerliliğin *büyük*, *küçük*, *yüksek*, *alçak* sıfatları örneklerinde hangi anlamsal görünümler gösterdiği belirlenecek ve örnek etkinlik tasarımları sunulacaktır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde öncelikle alanyazında bilişsel dilbilim bakış açısıyla dil  ğretimi alanında yapılan çalışmalar gözden geçirilecektir. Ardından, bilişsel bakış açısıyla anlam türlerine ilişkin kuramsal bilgi verilecek ve son olarak sunulan çerçevede Türkçede boyut sıfatlarının anlamsal görünümleri tartışılacaktır.

2.1. BİLİŞSEL DİLBİLİM BAKIŞ AÇISIYLA DİL ÖĞRETİMİ

Bilişsel dilbilim bakış açısı son yıllarda dil  ğretim ortamlarında da önemli ve etkili bir yol olarak öne çıkmıştır. Söz konusu bakış açısı dilin sözvarlığı-dilbilgisi s rerliliği üzerinde farklı boyutlarında bilişsel dilbilim ilke ve kuramlarına dayalı çalışmalara temel oluşturmuştur (Boers ve Lindstromberg, 2008; Holme, 2009; Littlemore, 2009; Tyler, 2012). Bu çerçevede alanyazında bilişsel dilbilim kuramlarına dayalı olarak gerçekleştirilen çalışmaların üç temel konu üzerinde yoğunlaştığı gözlemlenmektedir:

- İmge şeması kuramı ve okanlamlılık
- Ansiklopedik anlam, ereve anlambilimi, bilişsel modeller
- Metafor, metonimi, deyimler

Alanyazında imge şeması kuramını temel alarak yabancı dil öğretimine ilişkin öneriler sunan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Örneğin, Makni (2014) yabancı dil olarak İngilizce öğrenen ve anadili Arapça olan lise öğrencilerine İngilizce çokanlamlı sözcükleri öğrettiği çalışmasında imge şeması kuramına dayalı bir öğretim modeli geliştirmiş, söz konusu modelin öğrencilerin çokanlamlı sözcükleri öğrenmelerine olumlu katkısı olduğunu belirlemiştir. Araştırmacı çalışmada ayrıca sözcükleri temel ve imgesel anlamlarının öne çıkarılarak sunmanın öğrenme sürecini kolaylaştıran bir strateji olduğunu belirtmişlerdir. Tyler (2008) da çalışmasında İngilizce kiplik yapılarında imge şemalarının rolünü öne çıkararak kiplik yapılarının öğretimine bilişsel dilbilim temelli bir öneri sunmuştur. Arıca-Akkök (2009) imge şeması kuramını temel alarak İngilizce öbeksi eylemlerin öğretimine ilişkin bir öneri sunmuştur.

Bunun yanı sıra çerçeve anlambilimi, çokanlamlılık ve bilişsel modeller üzerine yapılmış pek çok çalışma da bulunmaktadır. Örneğin, Atzler (2011) çalışmasında ansiklopedik anlambilimin ilkelerinin öğretim sürecine yansıtılmasının sözcük öğretiminde öğrenci başarısını arttırdığını göstermiştir. Condon (2008) anadili Fransızca olan ve yabancı dil olarak İngilizce öğrenen öğrencilere öbeksi eylemlerin altında yatan dilsel güdülenmeyi bilişsel dilbilim kuramları ışığında öne çıkararak bir öğretim süreci seçeneği sunduğu çalışmasında, öğrencilerin bilişsel dilbilim kuramlarına dayalı bir öğretim sürecinde söz konusu dilsel ifadeleri öğrenmekte klasik öğretim yöntemlerine göre daha başarılı olduklarını gözlemlemiştir. Boers ve Demecheleer (1998) ise çokanlamlılık gösteren İngilizce ilgeçlerin uzamsal anlamlarına ilişkin kavramsal metafor kuramına dayalı bir öğretim süreci seçeneği önermiştir. Daha kapsamlı bir çalışmada Berendi, Csaba ve Kövecses (2008) İngilizce çokanlamlı *hold* ve *keep* eylemlerinin kavramsal metaforların ve metonimilerin öne çıkarılarak öğretildiği bir modelde öğrencilerin söz konusu eylemlerin imgesel anlamlarına ilişkin daha fazla farkındalık geliştirdiğini ve daha kalıcı öğrenme gerçekleştirdiğini ortaya koymuştur. İbe-Akcan, Erköse ve Çakmak (2016) çokanlamlılık görünümüne odaklanarak bilişsel dilbilim ilke ve kuramları çerçevesinde yabancı dil olarak Türkçe sözcük öğretimine ilişkin etkinlik önerileri sunmuştur.

Alanyazında Kavramsal Metafor Kuramını (1980) temel alan dil öğretimine dönük oldukça fazla sayıda çalışma bulunmaktadır. Li (2002) çalışmasında yabancı dil olarak İngilizce öğrenen Çinli öğrencilere metaforların, deyimlerin ve atasözlerinin öğretimi sürecinde imge şeması ve kavramsal metafor kuramlarına dayalı bir dil öğretim yaklaşımı sunmuş ve söz konusu yaklaşımın öğrencilerin öğrenmelerine olumlu katkı sağladığını ortaya koymuştur. Deignan, Gabrys ve Solska (1997) yabancı dil öğretimi sürecine metaforların da katılması gereğinin altını çizerek çeviri alıştırmalarıyla İngilizce metaforların öğretimine yönelik etkinlikler önermiştir. Fang (2014) metaforların dilin ve özellikle sözvarlığının gelişiminde önemli role sahip olduğunu öne sürmüş, kavramsal metafor

kuramının sözcük öğretimi sürecine katılmasının yabancı dil olarak İngilizce öğretimi sürecine önemli katkı sağlayacağını belirtmiştir. Li (2010) İngilizce ve Çince deyimlerin öğretimine bilişsel bir bakış açısı sunmuş, kavramsal metafor kuramına dayalı bir öğretim süreci önermiştir. Arıca-Akkök (2015) ZAMAN HAREKETTİR kavramsal metaforu örneği üzerinden Türkçede ZAMAN kavramının öğretimine dönük etkinlik önerileri sunmuştur.

Alanyazındaki çalışmalardan elde edilen bulgulardan da gözlemlenebileceği gibi bilişsel dilbilim ilke ve kuramlarına ilişkin farkındalık yaratmak öğretim sürecine olumlu katkı sağlamaktadır.

2.2. ANLAM TÜRLERİ

Sözcük anlamı yalnızca sözlük anlamıyla sınırlı olmadığından özellikle yabancı dil öğrenme sürecinde güçlükler yaratabilmektedir. Sözcüğün ansiklopedik anlamı o dili kullanan toplumun düşünce tarzına ve kültürüne ilişkin de bilgi sunar (Fillmore, 1975; Langacker, 1987). Bu nedenle bir dili yabancı dil olarak öğrenmekte olan bireyler sözcüklerin birincil anlamının dışındaki kullanımlarını anlamlandırmakta güçlük yaşarlar. Bilişsel yaklaşıma dayalı araştırmalar, dilin anlam düzleminin önemine vurgu yaparak, anlambilimin dilin diğer bileşenlerinin de açıklanmasında önemli yeri olduğunu kabul etmektedir. Öyle ki özellikle sözcük anlambilimi çalışmalarında bilişsel dilbilim ilke ve kuramları oldukça belirleyici bir role sahiptir. Sözcük anlamı zihindeki kavramlaştırmanın ürünüdür (Langacker, 1991).

Anlambilimin öncü çalışmaları sözcük anlamını dilsel sembol, kavram ve dünyadaki varlıklar arasındaki bir bağıntı olarak açıklamaktadır (Leech, 1982; Ogden ve Richards, 1923). Bilişsel dilbilim temel olarak söz konusu kavramlaştırmaya ilişkin örüntüleri açıklamaya odaklanır. Sözcük anlamı çalışmalarında *sözlük anlamının* (dictionary meaning) yanı sıra *ansiklopedik anlamın* (encyclopedic meaning) önemine de vurgu yapar. Yukarıda sunulan kuramsal bilgiler ışığında bilişsel dilbilim kuramlarına dayalı olarak gerçekleştirilen sözcük anlambilimi çalışmalarının sözcük anlamını tüm yönleriyle ele alan çalışmalar olarak öne çıktığını söylemek mümkündür. Öyle ki bu alanda yapılan çalışmalar zihindeki kavramlaştırmaları açıklamada önemli role sahiptir.

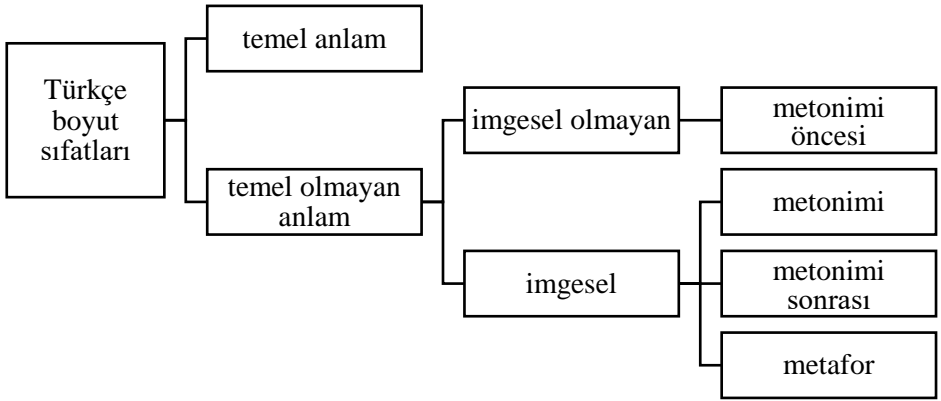
Alanyazında, anlam kavramıyla ilgili çalışmaların çokluğu, tek ve kesin bir anlam tanımından söz etmenin oldukça zor olduğunu göstermektedir. En genel biçimiyle anlam, biçimsel ve içeriksel yönüyle iki bileşenden oluşan bir bütünlük olarak tanımlanmaktadır (Saussure, 1998; Leech, 1975; Frawley, 1992). Söz konusu bütünlük günlük dildeki kullanımlar göz önünde bulundurulduğunda farklı görünümsergilemektedir. Öyle ki dildeki sözcüklerin anlamları temel

anlamdan imgesel anlama doğru bir uzanımına sahiptir. Bu noktada farklı anlam türlerini tanımlama gereği doğmaktadır.

Bu çalışmada anlam türleri *temel* (literal), *temel olmayan* (non-literal) ve imgesel (*figurative*) anlam türleri başlıkları altında ele alınacaktır. Temel anlam, bir sözcüğün ilk ve sözlük anlamıyla ilişkili olan anlamıyken bu türden uzaklaşmalar temel olmayan anlam olarak anılmaktadır. Temel olmayan anlam türü içerisinde imgeselleşmiş ve imgeselleşmemiş görünüm yer almaktadır (Dirven, 2002; Radden, 2002). Bu anlam türleri kendi içerisinde bir derecelenme içermekte, bu derecelenme içinde imgesel anlamlı dil öğelerinin metaforik ve metonimik görünümleri de yer almaktadır. Çalışmanın sınırlılığı içinde yer alan sıfatlar, sözü edilen derecelenme çerçevesinde ele alınacaktır.

2.3. TÜRKÇEDE BOYUT SIFATLARININ GÖRÜNÜMLERİ

Bu çalışmada Dirven (2002)'de öne sürülen derecelenmeye dayanılarak Türkçede *büyük, küçük, yüksek, alçak* sıfatlarının anlamsal görünümlerinin öğretimine odaklanılmaktadır. Söz konusu anlamsal görünümler Türkçe Ulusal Derlemi (TUD) kullanılarak derlem temelli bir yaklaşımla incelenmiş ve söz konusu betimleme çerçevesinde aşağıdaki bulgular elde edilmiştir (Arıca-Akkök ve Lee, 2018a, 2018b, 2019, 2022).

Şekil 1. Türkçe boyut sıfatının anlamsal görünümleri

Büyük, küçük, yüksek ve alçak sıfatlarına ilişkin çözümleme sonucunda Şekil 1'de sunulan anlamsal görümlere ulaşılabilir. Belirlenen bu anlamsal görünümler numaralandırılarak gruplandırılmıştır. Buna göre (1) temel anlamı, (2), (3), (4) ve (5) temel olmayan anlamı temsil etmektedir. Temel olmayan anlam her zaman imgesel anlam içermemektedir. Dolayısıyla temel anlamdan en küçük uzaklaşmalar (2) imgesel olmayan metonimi öncesi anlam türü olarak

adlandırılmıştır. (3) imgesel ve metonimik; (4) imgesel ve metonimi sonrası; (5) ise imgesel ve metaforik anlamları temsil etmektedir.

Tablo 1’de yukarıda sözü edilen çalışmalardan elde edilen bulgular sonucunda *büyük*, *küçük*, *yüksek* ve *alçak* sıfatlarının nitelediği adlara ilişkin örnekler sunulmaktadır. Çalışmanın sınırlılığı çerçevesinde yer alan Türkçe boyut sıfatlarının nitelediği adlara bakıldığında soyut kavramların somut kavramlardan daha fazla yer tuttuğu gözlemlenmiştir. Bu bulgu Türkçe *büyük*, *küçük*, *yüksek* ve *alçak* sıfatlarının imgesel anlamlı kullanımların daha fazla olduğu bilgisini getirmektedir. Tablo 1’de çalışmanın sınırlılığı içinde yer alan boyut sıfatlarının nitelediği adlar örneklenmiştir.

Tablo 1. Türkçede *büyük*, *küçük*, *yüksek* ve *alçak* sıfatlarının nitelediği adlar

<i>Sıfat</i>	<i>Nitelenen adlar</i>
büyük	ilgi, ölçü, önem, hata, takım, destek, yatırım, bölüm, zarar, tepki, başarı, tehlike, kayıp, beğeni, sorun, ülke, kent, kısım, ikramiye, pay, sıkıntı, şans, şirket, hedef...
küçük	kız, ocuk, işletme, yaş, ölçek, kardeş, parça, oda, ev, oğul, grup, çap, pencere, şey, bölüm, değer, ayrıntı, burjuva, dükkan, köy, masa, prens, yer, birim...
yüksek	oran, ses, düzey, sıcaklık, lisans, değer, okul, enflasyon, �Ğretim, mahkeme, hız, faiz, fiyat, öğrenim, yer, kalite, tansiyon, ücret, gelir, seviye, basınç, doz, derece, puan, dağ, maliyet, performans, teknoloji, risk...
alçak	ses, gönül, gönüllülük, basınç, duvar, adam, yer, herif, yörünge, tavan uçuş, kabartma, kapı, sıcaklık, gerilim, kahraman, masa, yapı, bitki, tepe, bölge, boy, tabure, pencere, dal, ton, sehpa, bulut, d�ş�, topuk...

Yukarıda sunulan bilgiler ışığında yabancılara Türkçe sözcük  Ğretimi ortamları açısından değerlendirildiğinde, sıfatların temel olmayan anlamlarının da  Ğretim sürecine d hil edilmesi gerekliliği  ne çıkmaktadır. Aşağıda Türkçe boyut sıfatlarından *büyük*, *küçük*, *yüksek* ve *alçak* sıfatlarının farklı anlamsal görünümleri derlemden çekilen örneklerle bağlam içinde sunulmaktadır.

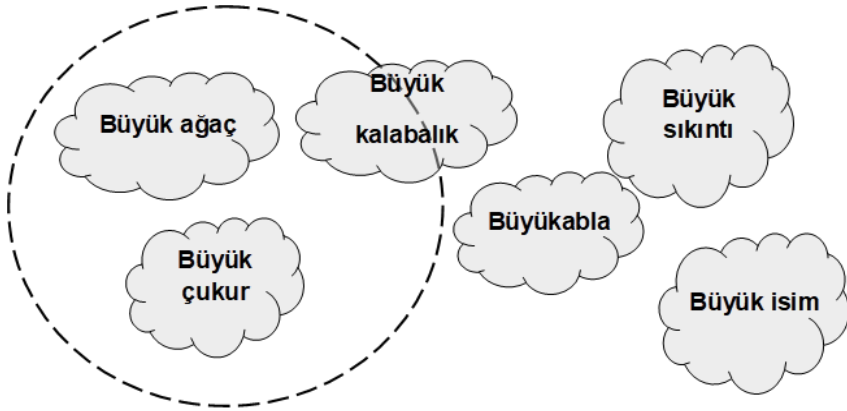
2.3.1. Büyük

Büyük sıfatı için Türkçe Ulusal Derleminden (TUD) ekilerek ulaşılan anlamsal görünümleri örnekleyen tümceler Tablo 2’de sunulduğu gibidir.

Tablo 2. Anlam türlerine göre *büyük* sıfatının örnekleri

Anlam türü	Örnek tümceler
(1)	Orada ne büyük büyük binalar, ne geniş caddeler, ne de süslü kadınlar görürsünüz. (W-RD03A0A-0200-496)
(2)	Büyük zirvenin hemen altında güney yönünde kayalık sivri bir kule vardır. (W-NI09C2A-0472-59)
(3)	Meydan da büyük bir kalabalık Paşa'yı alkışladı. (W-VD02A4A-2691-2039)
(4)	Büyük kitapçı ve plak mağazaları başlıyor artık. (W-DG37C4A-1364-559)
(5)	a. Dağa yaklaşıncı büyük ağabeyimi gördüm. (W-KA16B2A-0623-70)
	b. İçimde büyük bir huzursuzluk vardı. (W-RA14B1A-1582-435)
	c. O okuyup büyük adam olacaktı. (W-CD09C2A-0207-818)

Yukarıda sunulan örneklerde büyük sıfatı, Türkçede varlıkların fiziksel boyutunu nitelediğinde temel anlamıyla kullanılmaktadır. Temel anlamından uzaklaştığında ilk adımda uzamsal boyutu (2) işaret etmektedir. Daha sonra daha soyut anlamlar kazanmakta, sayı (3) ve ölçü (4) bildirmekte ve imgesel anlam kazanmaya başlamaktadır. Sonraki aşamalarda boyut anlamından uzaklaşmakta ve değerlendirme işlevi kazanmaktadır. Bu noktada yaşı büyük olan (5a), yoğun olan (5b), bilindik ve önemli olan (5c) anlamlarıyla metaforik anlam kazanmakta ve soyut kavramlarla birlikte kullanılmaktadır.

Şekil 2. *Büyük* sıfatının anlamsal dağılımı

Söz konusu kullanımlara ilişkin derecelenme Şekil 2’de gösterilmektedir. *Büyük* sıfatı nitelediği adlarla birlikte boyut anlamından uzaklaşarak metaforik anlam kazanmakta ve değerlendirme işlevi kazanmaya başlamaktadır.

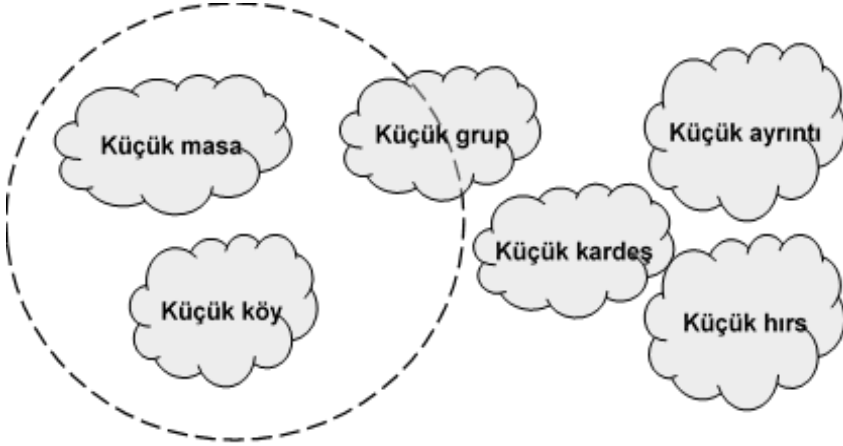
2.3.2. K  k

K  k sıfatı için Türkçe Ulusal Derleminden (TUD)  ekilerek ulaşılan anlamsal görünümleri örnekleyen tümceler Tablo 3'te sunulduğu gibidir.

Tablo 3. Anlam türlerine göre *k  k* sıfatının örnekleri

<i>Anlam türü</i>	<i>�rnek tümceler</i>
(1)	Hep birlikte tara�adaki k��k masanın başında yemek yedik. (W-PA16B4A-0162-2)
(2)	Genç bir adam, k��k bir köyde yaşıyordu. (W-RA16B1A-1209-828)
(3)	K��k grubumuzda bir tuhaf, bir ürkütücü sessizlik oldu. (W-LE39C3A-0067-11)
(4)	Plak�lar k��k bir ücret karşılığında müşterilerinin verdikleri listelere göre kaset doldurmaya başladılar. (W-NI22C2A-0169-1860)
(5)	a. Onlar da k��k kız kardeřleriyimի gibi davranıyorlardı. (W-OA16B0A-0112-2)
	b. K��k bir hediye alıp onu ziyaret ettim. (W-VA14B1A-1598-1749)
	c. Renk türü ya da yoğunluğu, bu anlamda daha k��k rollere sahiptir. (W-QG03A1B-3267-431)

K  k sıfatı da aynı Şekilde yukarıdaki örneklerde g r ld ğu gibi temel anlamıyla fiziksel varlıkların boyutunu niteleme amacıyla kullanılırken (1) temel anlamından uzaklaştığında uzamsal boyutu (2) işaret etmektedir. Sonraki aşamalarda sayının (3), miktarın (4) az olması anlamlarıyla imgesellik kazanmaya başlamakta ve daha sonra boyut anlamından uzaklaşarak yaşın (5a), değerin (5b), önemin (5c) az olması gibi görünümlerle değerlendirme işlevi kazanmaya başlamıştır.

Şekil 3. *Küçük* sıfatının anlamsal dağılımı

Şekil 3'te de görüldüğü gibi *küçük* sıfatı da nitelediği adlarla birlikte boyut anlamından uzaklaşarak metaforik anlam kazanmakta ve değerlendirme işlevi kazanmaya başlamaktadır.

2.3.3. Yüksek

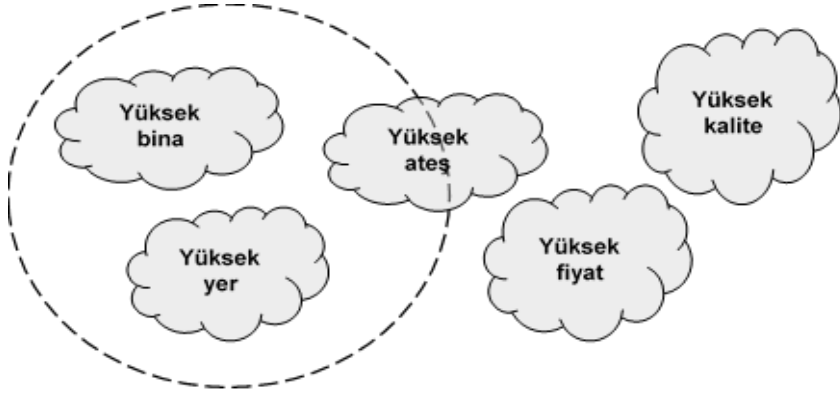
Yüksek sıfatı için Türkçe Ulusal Derleminden (TUD) çekilerek ulaşılan anlamsal görünümleri örnekleyen tümceler Tablo 4'te sunulduğu gibidir.

Tablo 4. Anlam türlerine göre *yüksek* sıfatının örnekleri

Anlam türü	Örnek tümceler
(1)	Meteoroloji ajansı yetkilileri, yüksek binaları sallayan şiddetli depremin merkezinin, Sunda boğazının 40 kilometre altında olduğunu kaydettiler. (W-SE30D1B-2100-117)
(2)	Himalayalar'ın doğusunda, yüksek dorukların büyük bir yoğunluk ile toplandıkları yerde, dağların arasına yerleşmiş olan bağımsız Nepal Krallığı bulunur. (W-HI09C2A-1941-70)
(3)	Yurtta ıslık çalmak, şarkı söylemek, yüksek sesle konuşmak, şıpıdık terlikle yürümek yassah.(W-EI22C4A-0868-6)
(4)	Sözleşme ürünlerini aşırı yüksek fiyatlarda satmaya çalışmasıdır. (W-KF10A2A-1864-93)
(5)	Yapılan çalışmalar sonunda yüksek verimli, hastalıklara dayanıklı ve yüksek kaliteli çeşitler ıslah edilmiştir. (W-MC06A2A-2000-344)

Türkçede yüksek sıfatının temel anlamı bir nesnenin altı ile üstü arasındaki uzaklığın çok olmasıdır (1). Temel anlamından uzaklaşmaya başladığında uzaklığı hem dikey hem yatay boyutuyla gösterme (2) anlamı kazanmakta; anlam

imgeselleştikçe miktar (3) ve (4); çok, üstün, önemli (5) anlamlarını işaret etmektedir.

Şekil 4. Yüksek sıfatının anlamsal dağılımı

Söz konusu kullanımlara ilişkin derecelenme Şekil 4'te gösterilmektedir.

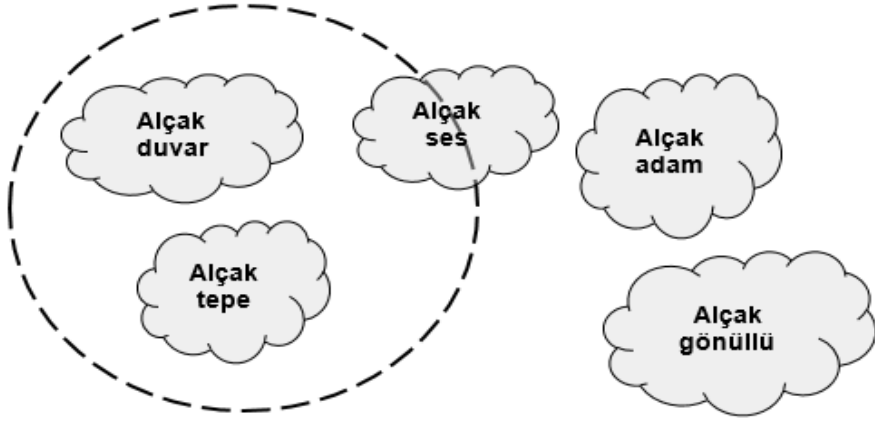
2.3.4. Alçak

Alçak sıfatı için Türkçe Ulusal Derleminden (TUD) çekilerek ulaşılan anlamsal görünümleri örnekleyen tümceler Tablo 5'te sunulduğu gibidir.

Tablo 5. Anlam türlerine göre alçak sıfatının örnekleri

Anlam türü	Örnek tümceler
(1)	... merdivene, alçak duvara oturur gibi oturur. (W-LA14B1A-1709-74)
(2)	Genellikle dik kıyılardan oluşan bu kesimde yer yer alçak kıyılara da rastlanır. (W-GD02A2A-1023-98)
(3)	Söylenecekler, söylenen şeyin önemine göre yüksek veya alçak sesle söyleniyor. (W-DA16B1A-1504-822)
(5)	a. Bundan yararlandın alçak hırsız... (W-MA16B1A-0689-2) b. Yüce Tanrı "Gönül evlerinizi alçak gönüllülük süpürgesiyle süpürün." demiştir. (W-RA16B1A-1213-11)

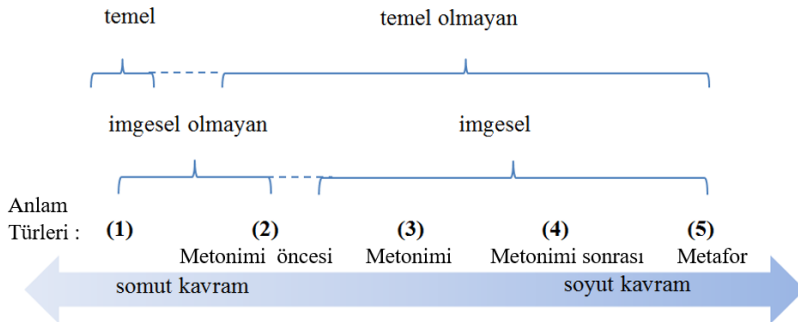
Alçak sıfatının temel anlamı (1) “yerden uzaklığı az olan”dır. Temel anlamından uzaklaştığında yüksek sıfatında olduğu gibi uzamsal alanı (2) işaret etmektedir. İmgesel kullanımlar ölçeğin aşağıyı işaret etmesi (3), kötü (5a) mütevazı (5b) anlamlarını işaret etmektedir.

Şekil 5. Alçak sıfatının anlamsal dağılımı

Alçak sıfatına ilişkin anlamsal görünümlere ilişkin derecelenme Şekil 5'te gösterilmektedir.

Yukarıda Türkçe *büyük*, *küçük*, *yüksek* ve *alçak* sıfatlarının anlamsal görünümleri örnekler de verilerek sunulmuştur. Örneklere genel olarak bakıldığında boyut sıfatlarının temel anlamlı kullanımlarında fiziksel boyutu işaret ettiği ve somut kavramları nitelediği gözlenmiştir. Sıfatların temel anlamlarından uzaklaştıkça imgesel anlam kazandığı ve aşamalı olarak daha soyut kavramları nitelediği görülmüştür. Söz konusu nitelermeler iki bilişsel düzenekle ortaya çıkmaktadır. Bu bilişsel düzenekler metafor ve metonimidir.

Şekil 6. Türkçe *büyük*, *küçük*, *yüksek* ve *alçak* sıfatlarının anlamsal dağılımı

Şekil 6'da sıfatların anlamlarını güdüleyen bilişsel düzenekler ve bu bilişsel düzeneklerin oluşturduğu sürerlilik gösterilmektedir.

Üçüncü bölümde çalışmada temel alınan kuramsal çerçeve ve Türkçe boyut sıfatlarına ilişkin önceki çalışmaların bulguları doğrultusunda yabancı dilde Türkçe öğretimi ortamlarında kullanılabilir etkinlik tasarımları sunulacaktır.

3. ETKİNLİK TASARIMLARI

Çalışmada sunulan etkinlik tasarımlarında öğrencilerde sıfatların farklı anlamsal görünümünün altında yatan kavramlaştırmaya ilişkin farkındalık oluşturulması amaçlanmaktadır. Bu nedenle etkinlikler sıfatların temel anlamlarıyla temel olmayan anlamları arasındaki derecelenmeye ilişkin sezdirimler içermektedir.

Etkinlik Tasarımı 1

- *Düzye: C1*
- *Amaç*

Etkinliğin amacı, *büyük* ve *küçük* sıfatlarının temel ve temel olmayan anlamlarına ilişkin farkındalık yaratmaktır.

- *Kuramsal arka plan*

Etkinliğin kuramsal arka planını Dirven (2002), Radden (2002) ve Syrpa (2017)'nin sundukları anlamsal dağılım ve bu dağılıma ilişkin öne sürdükleri derecelenme oluşturmaktadır.

- *Geliştirilecek dilsel beceri*

Sunulan etkinlikler okuma ve yazma becerilerini geliştirmeye yöneliktir.

Etkinlik öncesi

Etkinlik öncesinde öğrencilerden sözlükten *küçük* ve *büyük* sıfatının anlamlarını bulmaları istenmektedir (Bkz. Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük, 2019). Böylelikle, öğrenciler söz konusu sıfatların farklı kullanım olasılıklarını da görmüş olacaklardır.

Küçük

1. sıfat Boyutları, benzerlerininkinden daha ufak olan, mikro, büyük karşıtı: "Duvar, çeşitli küçük kâğıtlara basılmış resimlerle kaplıydı." - Ayla Kutlu
2. sıfat Yaşı daha az olan: "Zaten galiba en küçük oğlun ölümcül bir hastalığı olduğuna hiçbirimiz inanmak istemiyorduk." - Adalet Ağaoğlu
3. sıfat Niceliği az olan: "Kimseden en küçük bir alaka görmüyordum." - Sait Faik Abasıyanık
4. sıfat Niteliği aşağı olan, bayağı: Küçük adam.
5. sıfat Geri aşamada: Küçük bir memur.
6. sıfat Değersiz, önemsiz: "Bu iyi, temiz, sıhhatli küçük insanların uykusu bambaşka bir şey." - Sait Faik Abasıyanık

7. sıfat Kısık, parlak olmayan (ses): "Küçük, tatlı bir sesle kovboy şarkıları söyledi." - Refik Halit Karay

Büyük

1. sıfat Boyutları, benzerlerinden daha fazla olan (somut nesne), makro, küçük karşıtı: "Büyük ağaçların altında, gazinoya doğru gidiyoruz." - Yusuf Ziya Ortaç
2. sıfat Çok, ortalamayı aşan (soyut kavram): "Büyük bir cevap sıkıntısı geçirdikten sonra itiraf etti." - Peyami Safa
3. sıfat Niceliği çok olan: "Benim büyük kalabalıklara karşı ürkekliğim vardır." - Reşat Nuri Güntekin
4. sıfat Üstün niteliği olan: "Molière büyük adammış, yeryüzüne gelmiş kişilerin en büyüklerinden biri." - Nurullah Ataç
5. sıfat Yetişkin, belli bir yaşa gelmiş: "Büyüklerin tandır sefasına ayıracak zamanları yoktu." - Ayla Kutlu
6. sıfat, mecaz Önemli: "Ömrünün tek ve büyük oyunu bitmişti." - Tarık Buğra

Etkinlik

Adım 1

Bu etkinlikte, öğrencilerden öncelikle metinleri okuması istenir. Ardından, öğrencilerin yukarıda yer alan sözlük anlamlarını göz önünde bulundurarak metinlerde yer alan sıfatların hangi anlamıyla kullanıldığını belirlemesi beklenir.

- *Aşağıdaki metinleri okuyunuz. Altı çizili sıfatları sözlükte yer alan hangi anlamla eşleştirebiliriz? Tartışınız.*

Metin 1

Mutluluk... Mutluluk, kimisine göre bir dilim ekmek, kimine göre servet, kimine göre sevmek, sevmek.
Mutluluk, bir işteki emek, içinden gelerek gülmek, küçük ayrıntıları görmek...

Metin 2

Bugünü son günümüş gibi yaşar, o bilir ki bir gün gerçekten böyle olacak. Bakarken aynaya görmezden gelmez ağarmış saçlarını. Onlar küçük bedenlerinde büyük insanlardır esasında...

Metin 3

Küçük kızlara da büyük birer çikolata getirmişti. Arzu, çikolata paketini annesine verdikten sonra Ayşe'ye yanaştı.

Metin 4

Bununla birlikte son yıllarda yapılan bilimsel araştırmalar, hastalıkların büyük bir bölümünün, küçük yaşlarda edinilen yanlış beslenme alışkanlıklarından

kaynaklandığını göstermektedir.

Metin 5

Güreş, tarihimizin her döneminde **büyük** şehirlerden en **küçük** köye kadar her yerde yapılagelmektedir. Güreş yapanlara "pehlivan" denir.

Metin 6

... bu **büyük** cesareti nereden geliyor olabilir? Nora'nın ona hiçbir şey yapmayacağını bilmesinden elbette.

Adım 2

İkinci adımda, öğrencilerden sunulan örneklerde adın hangi özelliğinin öne çıkarıldığını bulmaları istenir. Örneklerde *küçük* sıfatı, temel anlamıyla boyut bildirmekte; temel anlamından uzaklaştıkça imgesel görünüm sergilemektedir. İmgesel görünümünden metonimik görünüm ölçü, metaforik görünüm değerlendirme özelliğine sahiptir.

➤ *Sıfatlar nitelediği adın hangi özelliğini öne çıkarmaktadır? Tartışalım.*

- Boyut
- Ölçü
- Değerlendirme

Adım 3

Bu adımda öğrencilerde sıfatın adın hangi yönünü nitelediğine ve temel anlamından nasıl uzaklaşarak imgesel anlam kazandığına ilişkin farkındalık uyandırılmak amaçlanmaktadır.

➤ *Sıfatların yer aldığı tümceleri tekrar okuyunuz. Nitelenen ad;*

- elle tutulur mu?
- gözle görülür mü?
- ölçülebilir mi?
- değerlendirilebilir mi?

Adım 4

Bu adımda nitelenen adların sıfatın anlamını nasıl belirginleştirdiği konusuna dikkat çekilmeye çalışılmaktadır. Öyle ki temel anlamdan uzaklaştıkça sıfatlar boyut anlamını kaybetmekte ve karşıt anlamlıları farklı içerikler kazanmaktadır.

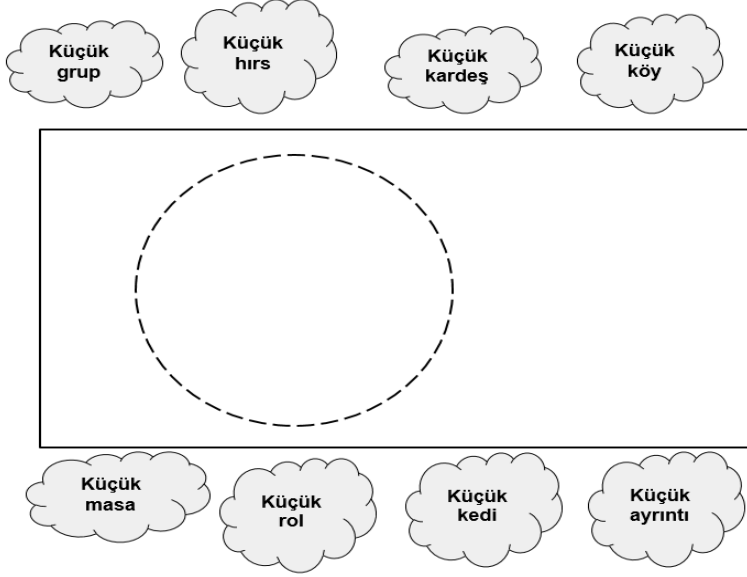
➤ *Aşağıdaki örneklerden hangi sıfat-ad birleşiminde küçüğün karşıtı büyüktür? Tartışalım.*

- Küçük kedi
- Küçük fısıltı
- Küçük dünya

Adım 5

Bu adımda öğrencilere *küçük* sıfatının nitelediği belirli sıfat+ad birleşimleri sunularak, bu birleşimlerin hangi anlam türlerini işaret ettiği sorulur. Bu doğrultuda öğrencilerden sıfat+ad birleşimlerini anlam türlerine göre gruplandırmaları istenir.

- *Aşağıdaki şekilde küçük + ad birleşimlerini gruplandırmaya çalışalım.
Temel anlamda kullanılan örnekleri daire içine yerleştirelim.*

Adım 6

Öğrencilerden yazma becerisini geliştirmeye yönelik bir etkinlik yapmaları istenir. Bu etkinlikte öğrencilerden öğrendikleri anlam türlerini kullanabilmeleri beklenir.

- *Aşağıdaki sözcük birleşimlerinden üç tanesini seçerek bir metin oluşturunuz.*

küçük çocuk	küçük mutluluk	küçük bahçe
küçük dünya	küçük kedi	küçük sevinç

Etkinlik tasarımı 2

- *Düzey: C1*
- *Amaç*

Etkinliğin amacı, *büyük*, *küçük*, *yüksek* ve *alçak* sıfatlarının temel ve temel olmayan anlamlarına ilişkin farkındalık yaratmaktır.

- *Kuramsal arka plan*

Etkinliğin kuramsal arka planını Dirven (2002), Radden (2002) ve Syrpa (2017)'nin sunduğu anlamsal dağılım ve bu dağılıma ilişkin öne sürdükleri derecelenme oluşturmaktadır.

- *Geliştirilecek dilsel beceri*

Sunulan etkinlikler okuma ve konuşma becerilerini geliştirmeye yöneliktir.

Etkinlik öncesi

Öğrencilere aşağıdaki sorular sorularak öğrencilerin burçlar hakkında konuşmaları istenir.

- *Sizin burcunuz ne? Burçlara inanır mısınız?*

Etkinlik

Adım 1

Öğrencilerden haftalık burç fallarını okumaları ve burç fallarında yazan bilgileri tartışmaları istenir.

- *Aşağıda burç falları yer almaktadır. Burcunuza göre falınızı okuyunuz.*

■ Haftalık burcunuz!

Koç: Bu ara hızlı düşünme yeteneğiniz ve yaratıcılığınız sayesinde iş ya da okul yaşamınızda yeniliklere adım atabilirsiniz. Bu hafta beklemediğiniz bir yerden **büyük** para gelebilir. Aman dikkatli harcayın!

Boğa: Bu hafta **alçak** gönüllü yönünüz öne çıkıyor. Arkadaşlarınızın dertlerini dinlemek, onlar için fedakarlık yapmak, yardım kuruluşlarına bağışta bulunmak size iyi gelecek.

İkizler: Eğitimle ilgili konulara odaklanabilirsiniz. Dikkat gerektiren işlerde **büyük** bir başarı elde edeceksiniz. Yakında çok beklediğiniz bir haber alacaksınız, pozitif sonuçlarını almaya hazır olun.

Yengeç: Bu hafta bir yere giderseniz yanınızda **küçük** bir mendil bulundurmamayı unutmayın. Erkeklere mavi gömlek kadınlara **yüksek** topuklu ayakkabılar **büyük** şans getirecek.

Aslan: Uzun zamandır planladığınız yolculuğu yapacaksınız. Bu yolculukta kendinizi **büyük** bir kalabalık içinde bulabilirsiniz. Yeni insanların tadını çıkarırken çevrenizde **alçak** insanlar olabileceğini de unutmayın!

Başak: Duygularınızı **yüksek** sesle ifade etmekten çekinmeyin. Haftaya heyecan verici bir işe başlayacaksınız. Bu yeni başlangıç size iyi gelecek. Aileniz de size **büyük** destek verecek.

Terazi: Bu hafta sağlıkla ilgili **küçük** sorunlar yaşayabilirsiniz. Kendinizi ihmal etmeye devam ederseniz daha **büyük** sorunlarla da karşılaşmanız mümkün. **Yüksek** ateşe dikkat!

Akrep: Son günlerde yaşanan tatsızlıklar sona eriyor. Bundan sonra daha neşeli ve enerjik günler sizi bekliyor. **Küçük** ayrıntılara çok takılmadan **büyük** ormanı görmeye çalışın.

Yay: Gelecekle ilgili planlarınızı gerçekleştirmenize çok az kaldı. Bunu başarmak için çevrenizde size yol gösterecek önemli, **büyük** insanlarla

iletişim kurun.

Oğlak: Sizin kariyerinize hayran olan **küçük** biriyle karşılaşacaksınız. Onunla deneyimlerinizi paylaşmaktan çekinmeyin. Bu genç insan hayatınızı değiştirebilir!

Kova: İş ya da okul yaşamınızda **yüksek** performansa ulaşacağınız bir dönemdesiniz. Kariyerinizle ilgili konular size **büyük** mutluluk verecek. Enerjinizi doğru kullanırsanız başarı çok yakında.

Balık: Gergin bir hafta sizi bekliyor. **Küçük** gruplarla yapacağınız geziler gerginliğinizi azaltmanıza yardımcı olacak. Gerginliğiniz dikkatinizi dağıtmasın, sakarlığınız üstünüzde. **Alçak** yerlerde bile adımınızı dikkatli atın!

- *Yanınızdaki arkadaşınızla birbirinize burcunuzda yer alan konuları tartışınız? Tartışırken aşağıdakilere benzer sorular sorabilirsiniz.*
- Senin burcun ne?
 - Burcunda neler anlatılıyor?
 - Sence anlatılanlar doğru mu?

Adım 2

İkinci adımda, öğrencilere metinde geçen sıfat + ad birleşimlerini bulup yazmaları istenir.

- *Metinde yer alan sıfatların nitelediği adları aşağıdaki tabloya yazalım*

Büyük	
Küçük	
Yüksek	
Alçak	

Adım 3

Bu adımda verilen sıfat+ad birleşimleri üzerinden nitelenen adların boyut sıfatlarının anlamını nasıl belirginleştirdiği konusuna dikkat çekilmeye çalışılmaktadır. Metinde yer alan *büyük, küçük, yüksek* ve *alçak* sıfatları imgeselleştikçe boyut anlamını kaybetmekte ve farklı soyut anlamlar kazanmaktadır. Bu aşamada öğrencilerden sıfat+ad birleşimlerini boyut bildiren ve birdirmeyen şeklinde ikiye ayırmaları istenir. Daha sonra boyut bildirmeyenler kullanımların anlamsal özellikleri üzerinde bir tartışma başlatılabilir.

- *Sıfatlar nitelediği sözcüklerin hepsinde boyut bildiriyor mu? Aşağıdaki tabloya sıfat+ad birleşimlerini yazalım, tartışalım.*

Boyut bildiren	Boyut bildirmeyen

Adım 4

Öğrencilerden verilen yönergeler çerçevesinde bir Őiir yazmaları istenir. Daha sonra öğrenciler yazdıkları Őiiri arkadaşlarına okuyabilir. Bu etkinlikte öğrencilerden öğrendikleri anlam türlerini kullanabilmeleri beklenir.

➤ *AŞağıdaki yönergeleri izleyerek bir Őiir yazalım!*

1. Birinci dize
 - Bir ad yaz (kişi, nesne, hayvan, bitki ya da yer olabilir)
2. İkinci dize
 - İki sıfat yaz, birinci dizede yazdığın adı nitelesin
3. Üçüncü dize
 - İki eylem yaz ve virgülle ayır
4. Dördüncü dize
 - Bir tümce yaz
5. Beşinci dize
 - Birinci dizedeki adı yinele

-----,
-----,

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışmada yabancı dil olarak Türkçe  ğretiminde sözcük öğretimine ilişkin bilişsel bir bakış açısı  nerisi sunulmuştur. Etkinlik  nerilerinin sunulması için daha önce Türkçe  zerine *büyük*, *k c k*, *yüksek* ve *alçak* sıfatları üzerine yapılan derlem temelli çalışmalardan elde edilen bulgular kullanılmıştır. Söz konusu bulgular, Dirven (2002), Radden (2002) ve Syrpa (2017)'de sunulan anlamsal sürerlilik çerçevesinde oluşturmuştur. Bu sürerlilik doğrultusunda önerilen etkinliklerde sunulan anlamsal dağılım  ğretim sürecine yansıtılmaya çalışılmış, böylelikle öğrencilerde öğrenmekte oldukları boyut sıfatlarının farklı anlamsal kullanımlarına ilişkin farkındalık oluŐturulmaya çalışılmıştır.

Dillerde yer alan sözcüklerin farklı anlamsal görünümleri bulunmaktadır. Öyle ki, sözcüklere ilişkin kavramlaştırmalar evrensel özelliklere sahip olsa da kültürel özellikler bu kavramlaştırmaların belirlenmesinde önemli rol oynar. Yani, dillerdeki kavramlaştırmalar ve bu kavramlaştırmaların dilsel ifadelere yansımaları farklılık gösterebilir. Dil  ğretim ortamlarında yalnızca sözlük anlamını ya da temel anlamını öğretmek yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle, sözvarlığı  ğretimi sürecinde sözcüklerin imgesel kullanımlarının da sürece dahil edilmesi önemlidir. Bu bilgiye dayalı olarak bu çalışma yabancı dil olarak Türkçe öğrenmekte olan öğrencilere en bilindik sözcüklerin bile farklı anlamsal

görünümleri olduğunu göstermeyi ve onlara farkındalık kazandırmayı hedeflemiş ve bu hedef çerçevesinde bir örnek sunulmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- Aksan, Y., Aksan, M., Koltuksuz, A., Sezer, T., Mersinli, Ü., Demirhan, U. U., Yılmaz, H., Atasoy, G., Öz, S., Yıldız, İ. ve Kurtoğlu, Ö. (2012). Construction of the Turkish national corpus (TNC). N. Calzolari, K. Choukri, T. Declerck, M.U. Doğan, B. Maegaard, J.Mariani, A. Moreno, J. Odijk & S.Piperidis (Haz.), içinde *Proceedings of the eight international conference on language resources and evaluation (LREC 2012)* (ss. 3223-3227). İstanbul, Turkey.
- Arıca-Akkök E. (2009). The effect of semantic and cognitive properties of Turkish idioms on the predictability of their meanings, S. Ay, Ö. Aydın, & İ. Ergenc (Haz.), içinde *Essays on Turkish linguistics: Proceedings of the 14th international conference on Turkish Linguistics* (ss.157-167). Harrassowitz Verlag.
- Arıca-Akkök, E., & Yanghee, L. (2018a, Kasım, 23). Türkçe boyut sıfatlarının anlamsal görünümleri: “Büyük” ve “Küçük” örneği. [Sözlü sunum] *Derlem Dilbilim Çalıştayı*, Mersin Üniversitesi, Mersin, Türkiye.
- Arıca-Akkök, E., & Yanghee, L. (2018b, Ekim 4-6). Yabancılara Türkçe sıfatların öğretimine ilişkin bir öneri: “Büyük” örneği, [Sözlü sunum] *11. uluslararası Türkçenin eğitimi ve öğretimi kurultayı*, Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
- Arıca-Akkök, E., & Yanghee, L. (2019). “Büyük” sıfatının Türkçe ve Korecedeki anlamsal görünümleri. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10(1), 5 – 23.
- Arıca-Akkök, E., & Lee, Y. (2022). The semantic aspects of Turkish dimension adjectives yüksek (high) and alçak (low). *Journal of Language and Linguistic Studies*, 18 (Special Issue 1), 127-149.
- Atzler, J. K. (2011). *Twist in the list: Frame semantics as vocabulary teaching and learning tool*. [Yayımlanmamış doktora tezi], University of Texas, Austin.
- Beréndi M, Csábi S., & Kövecses Z. (2008). Using conceptual metaphors and metonymies in vocabulary teaching. F. Boers & S. Lindstromberg (Haz.), içinde *Cognitive linguistic approaches to teaching vocabulary and phraseology* (ss. 65-100). Mouton de Gruyter.
- Boers F., & Demecheleer M. (1998). A cognitive semantic approach to teaching prepositions. *ELT Journal* 52(3), 197 – 204.
- Boers F., & Lindstromberg S. (2008). *Cognitive linguistic approaches to teaching vocabulary and phraseology*. Mouton de Gruyter.
- Condon, N. (2008). How cognitive linguistic motivations influence the learning of phrasal verbs. F.Boers & S. Lindstromberg (Haz.), içinde *Cognitive linguistic approaches to teaching vocabulary and phraseology* (ss. 133-158). Mouton de Gruyter.
- Deignan, A., Gabrys, D., & Solska, A. (1997). Teaching English metaphors using cross-linguistic awareness-raising activities. *ELT Journal*, 51(4), 352-360.
- Dirven, R. (2002). Metonymy and metaphor: Different mental strategies of conceptualisation. R. Dirven ve R. Pörings (Haz.), içinde *Metaphor and metonymy in comparison and contrast* (ss.75-111). Mouton de Gruyter.
- Evans, V. ve Green, M. (2006). *Cognitive linguistics: An introduction*. Edinburgh University Press.
- Fang, X. (2014). Conceptual metaphor and vocabulary teaching in the EFL context. *Open Journal of Modern Linguistics*, 4(2) 375-378.
- Frawley, W. (1992). *Linguistic semantics*. Lawrence Erlbaum
- Gibbs, R. W. (1994). *The poetics of mind: Figurative thought, language, and understanding*. Cambridge University Press.
- Gibbs, R. W. (2006). *Embodiment and cognitive science*. Cambridge University Press.

- Fillmore, C. (1975). An alternative to checklist theories of meaning. C. Cogen (Haz.), içinde *Proceedings from the First Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society* (ss. 123–31) North Holland.
- Holme, R. (2009). *Cognitive Linguistics and Language Teaching*. New York: Palgrave MacMillian.
- İbe Akcan, Y. Erköse ve Y. Çakmak (2016). Bilişsel dilbilim kuramı çerçevesinde Türkçe etkinlikleri. S. Dilidizgün (Haz), içinde *Kuram ve uygulama bağlamında Türkçe öğretimi* (ss. 536-550). Anı Yayıncılık.
- Lakoff, G. ve Johnson, M. (1999). *Philosophy in the flesh: The embodied mind and its challenge to Western thought*. Basic Books.
- Langacker, R. W. (1987). *Foundations of cognitive grammar*. Stanford University Press.
- Langacker, R. W. (1991). *Concept, image, and symbol. The cognitive basis of grammar*. Mouton de Gruyter.
- Leech, G. (1975). *Semantics*. Penguin Books.
- Li, T.F. (2002). *The Acquisition of metaphorical expressions, idioms, andpProverbs by Chinese learners of English: A Conceptual metaphor and image schema based pproach*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Chinese Umiversity of Hong Kong
- Li, X. (2010). Conceptual Metaphor Theory and Teaching of English and Chinese Idioms, *Journal of Language Teaching and Research*, 1(3) 206-210.
- Littlemore, J. (2009). *Applying cognitive linguistics to second language learning and teaching*. Palgrave Macmillian.
- Makni, F. (2014). Applying cognitive linguistics to teaching polysemous vocabulary. *Arab World English Journal*, 5(1) 4-20.
- Radden, G. (2002). How metonymic are metaphors? R. Dirven & R. Pörings (Haz.), içinde *Metaphor and metonymy in comparison and contrast* (ss. 407–434). Mouton de Gruyter.
- Saussure, F. (1998). *Genel dilbilim dersleri*. B. Vardar (Çev.). İstanbul: Multilingual.
- Syrpa, G. (2017). From literal to figurative language: The case of “big”. A. Baicchi & E. Pinelli (Haz.), içinde *Cognitive modelling in language and discourse across cultures* (ss. 91-103). Cambridge Scholars Publishing
- Türk Dil Kurumu (b.t.). Güncel Türkçe Sözlük. 01.03.2019 tarihinde <https://sozluk.gov.tr> adresinden erişildi.
- Türkçe Ulusal Derlemi (TUD). 01.03.2019 tarihinde <https://v3.tnc.org.tr/tnc/about-tnc> adresinden erişildi.
- Tyler, A. (2008). Applying cognitive linguistics to second language teaching: The English modals. N. Ellis & P. Robinson (Haz.), içinde *The handbook of cognitive linguistics and second language acquisition* (ss.456-488). Lawrence Erlbaum Associates.
- Tyler, A. (2012). *Cognitive linguistics and second language learning: Theoretical basics and experimental evidence*. Routledge.
- Türkçe Ulusal Derleminden alınarak Etkinlik Tasarımı 1’de kullanılan metinlerin derlem künye bilgileri aşağıdaki gibidir:
- Metin 1 (W-SI22E1B-2912-652)
- Metin 2 (W-QI22E1C-2910-25)
- Metin 3 (W-FA16B3A-1234-824)
- Metin 4 (W-SI19E1A-3995-297)
- Metin 5 (W-UI19E1A-4024-15)
- Metin 6 (W-TA16B1A-1215-1129)

ÖTEKİLEŞTİRME METAFORLARI: TÜRKÇE SÖZLÜ VE YAZILI SÖYLEMLERE BÜTÜNCÜL BİR BAKIŞ ÖRNEĞİ

Esratur Efeoğlu Özcan

Gazi Üniversitesi

esranurefoğlu@gazi.edu.tr

Özet: Bu çalışmada, Türkçe yazılı ve sözlü söylemlerde Suriyeli sığınmacılar için kullanılan kavramsal metaforlar Eleştirel Söylem Çözümlemesi çerçevesinde incelenmiş, söylemsel stratejiler ile ötekileştirilen Suriyeli sığınmacılar için hem siyasi aktörlerin söylemlerinde hem de gündelik yaşamdan derlenen Türkçe sözlü söylemlerde Biz ve Onlar ayrımının çizildiği görülmüştür. Söylemlerde saptanan GÖÇ HAREKETTİR ve SİĞİMACILAR PARAZİTTİR kavramsal metaforlarıyla Suriyeli sığınmacıların ötekileştirildiği, örneklem dahilindeki yazılı ve sözlü söylemlerde ortaya çıkan GÖÇ HAREKETTİR kavramsal metaforu çerçevesinde dışarıdan içeriye doğru hareket halinde tasvir edilen Suriyeli sığınmacıların oluşturduğu dış-grubun, iç-grubun güvenliği ve sosyal refahı için bir sorun ve tehdit unsuru olarak algılandığı, SİĞİMACILAR PARAZİTTİR metaforu yoluyla ise biyolojik alandan sosyal-siyasi alana anlamsal bir aktarımla ötekileştirilen bahse konu dış-grup aleyhinde iç-grup tarafından takınılan olumsuz fikir ve tavırlar ile yürütülen veya yürütülme ihtimali bulunan ideolojilerin meşru zemininin hazırlandığı görülmektedir.

Anahtar Sözcükler: *Kavramsal Metafor, Söylem Çözümlemesi, Biz ve Onlar, Öteki, Suriyeli Sığınmacılar*

1. GİRİŞ

Metafor güçtür. Söylem yardımıyla gerçekliğin ne olduğunu tanımlayıp düşünceleri ve gerçekliği şekillendirebilen kavramsal metaforlar, Lakoff ve Johnson'ın Charlotte Linde'den alıntılıdığı gibi, "ister siyasette ister günlük

yaşamda olsun, güç sahipleri tarafından kabul ettirilirler” (2003: 157). Bu sebeple tarih boyunca siyasi oluşum ve aktörlerin, politika ve ideolojilerini hitap ettikleri kitlelere ulaştırmak ve bir bakıma da onları ikna etmek için söylemlerini kavramsal metaforlarla ördükleri gözlemlenmiştir. Lakoff’un 1991 tarihli ‘Metafor ve Savaş’ başlıklı makalesinde de dikkat çektiği üzere; Amerika Birleşik Devletleri hükümetinin Irak’taki siyasi ve ekonomik durum hakkında kullandığı belirli kavramsal metaforlar, “savaşın en dehşet verici sonuçlarını sistematik olarak gizlemiştir.” (1991, s.8). Söylemlerde, özellikle de siyasi söylemlerde, kullanılan metaforlar sayesinde mesajın basitleştirilebildiği ve dinleyicilerin ikna edildiği belirtilmekte, duygularının tetiklenmesinde de metaforların etkisinin büyük olduğu savunulmaktadır (Mio, 1997). Bu şekilde kavramsal metaforların söylemde logos (mantığa hitap), pathos (acıma duygusuna hitap) ve ethos (etiğe hitap) kavramlarının tümüyle ilişkili bilişsel ve duygusal bir retorik güce sahip olduğu da ifade edilmiştir (Charteris-Black, 2005).

Siyasi söylemlerde kullanılan kavramsal metaforlar üzerine yapılmış geçmiş çalışmalar, bu söylem türünde zengin çeşit ve işleve sahip metaforların varlığına işaret etmektedir. Uluslararası siyasi gündemlerde sıklıkla yer alan ve bir ülkeye geliş şekilleri ve sebepleri geldikleri ülkenin hukuki yaklaşımına göre; göçmen, mülteci, sığınmacı gibi isimler alabilen topluluklar, eleştirel söylem çözümlemesi (van Dijk, 1987, 2000; Wodak, 2006; Devetak, 2007; Gabrielatos ve Baker, 2008; KhosraviNik, 2009; 2010; Bleiker, Campbell, Hutchison, & Nicholson, 2013; Musolff, 2018) ve kavramsal metafor araştırmalarına (Charteris-Black, 2004; Charteris-Black, 2006; Baker ve McEnery, 2005; Musolff, 2012; Golden ve Lanza, 2013; Romano ve Porto, 2018; Musolff, 2020; Taylor, 2021) sıklıkla konu olmuştur. Bu araştırmaların büyük kısmında bu göçmen topluluklar hakkında olumsuz tasvir ve kavramlaştırmalar olduğunu görmekteyiz. Örneğin Santa Ana, (1999) Los Angeles Times gazetesi çözümlemesinde kavramsal kaynak alan GÖÇMEN’i incelediğinde, göçmenler için kullanılan olumsuz kavramlaştırmalar arasında en baskın olarak GÖÇMENLER HAYVANDIR metaforunun ortaya çıktığını saptamış, ırkçı bir ideolojinin kavramsal metaforlarla söylemde işlendiği belirtilmiştir. Aynı kavramsal metaforun İngiliz basınında Suriyeli sığınmacılar için de kullanıldığı saptanmış ve bu betimlemenin Suriyelileri ‘insanlıktan çıkarıcı’, birey olduklarını unutturucu ve ötekileştirici bir işleve sahip olduğu çıkarımı yapılmıştır (Törmä, 2017). Bahse konu topluluklar ile ilgili yapılan alanyazındaki diğer araştırmalar da (El Refaie 2001; Cunningham 2011) göçmenler, mülteciler ve sığınmacılar için kullanılan metaforların çeşitlilik göstermekle beraber çoğunun olumsuz çıkarımları işaret ettiği belirtilmiştir.

Kavramsal metaforların ait oldukları sosyal bağlamlar ve atıfta buldukları siyasal gelişmeler çerçevesinde incelenmesiyle; eşitsizlik, adaletsizlik, baskı gibi unsurların toplum içinde idame ettirilişi ve meşrulaştırılışının izinin sürülebilmesine yarar sağlayacağı aşıkardır. Bu araştırmavan Dijk’ın Biz ve Onlar ikiliği (2006) çerçevesinde dış-grup olarak işaret edilen toplulukların

söylemsel ötekileştirilme sürecinde metaforik kavramsallaştırmaların rol oynadığını ve bir dış-gruba yönelik iç-grup tarafından takınılan olumsuz tavır ve önyargıların o topluluktaki söylemlerde hakim olan kavramsal metaforlarla saptanabileceği savunmaktadır. Söylemlerde sistematik olarak ötekileştirilen dış-grup için kullanılan kavramsal metaforların, ülkede yürürlüğe girebilecek bazı sosyal politika ve düzenlemelerin işareti olarak da görülebildiği geçmiş çalışmalarda belirtilmiştir (O'Brien, 2003; Charteris-Black, 2006). Bu sebeple söylemlerde belirli kavramsal metaforların sistematik kullanımı, belirli kavramlara ilişkin fikir ve tavırların öne çıkarılmasının yanı sıra bazı ideolojik hareketlerin meşrulaştırılması sürecine de hizmet edebilir.

Toplum ve kültürün dinamik yapısını yansıtan söylemin bir sosyal eylem şekli olduğu aşıkardır (Fairclough ve Wodak, 1997: 271) ve Kavramsal Metafor Kuramı da (Lakoff ve Johnson, 1980) ister gündelik ister politik olsun, söylemlerimizde yer alan metaforik anlatımların yalnızca iletişimimizi değil düşünme ve hareket etme şeklimizi de şekillendirdiğini belirterek dil ve gerçeklik arasındaki çift taraflı etkileşim hakkında bilgi sahibi olmamıza, muhtemel sosyal ve siyasi gelişmeler hakkında da öngöründe bulunabilmemize olanak sağlamaktadır. Örneğin Musolff, 'Mein Kampf'taki siyasi propagandayı metaforik olarak derinlemesine inceleyerek incelediği bağlamda bir tehdit unsuru kabul edilen Yahudi topluluğun bu metinde bir HASTALIK olarak kavramlaştırıldığını tespit etmiş, bu metaforun sistematik kullanımının bilinçli bir şekilde yapıldığını ve ilerleyen yıllarda gerçekleşen soykırımın taslağı niteliğinde olduğunu ifade etmiştir (Musolff, 2010).

Bu makaleye konu olan çalışma ise, 2011 yılında Türkiye gündeminde yoğunlukla yer almaya başlamış ve günümüzde de artık ülkenin ana sosyopolitik konu başlıklarından biri haline gelmiş Suriye'den Türkiye'ye gelen topluluklara ilişkin kullanılan kavramsal metaforların izini Türkçe'de hem siyasi ve hem de gündelik söylemlerde sürerek, Suriyelilerin eleştirel söylem çözümlemesi modeli çerçevesinde nasıl ötekileştirildiklerini tartışmayı amaçlamıştır. Suriyeli sığınmacıların¹Türk basınında nasıl betimlendiğine ilişkin farklı alanlarda güncel araştırmalar olmakla birlikte (Pandır, Efe ve Paksoy, 2015; Şen, 2017; Lortoğlu 2018; Efe, 2019; Erdoğan ve Işık-Güler, 2020) bu çalışma, kavramsal metaforlarla işaret edilen dış-grup betimlemesini hem yazılı hem sözlü veriye

¹ Türkiye Cumhuriyeti, mültecilerin hukuki durumuna dair 1961 tarihli Cenevre Sözleşmesi ile düzenlenen coğrafi sınırlama ilkesini kabul etmekte, dolayısıyla 2014 tarih ve 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'na göre yalnızca Avrupa'dan gelen sığınmacılar Türkiye'de 'mülteci' olarak addedilmekte, hukuki olarak ise 'sığınmacı' statüsünde bulunmaktadırlar. 30 Mart 2012 tarih ve 62 sayılı 'Türkiye'ye Toplu Sığınma Amacıyla Gelen Suriye Arap Cumhuriyeti Vatandaşlarının ve Suriye Arap Cumhuriyeti'nde İkamet Eden Vatansız Kişilerin Kabulüne ve Barındırılmasına İlişkin Yönerge'nin kabulü ile ise Suriyeli sığınmacılar 'geçici koruma' statüsüne alınmıştır. Türk yazılı basınında 'göçmen', 'mülteci' ve 'sığınmacı' kavramları sıklıkla birbiri yerine kullanıldığı için bu çalışma, Suriyelilerin hukuki statüsünü temel alarak 'sığınmacı' tabirini kullanmaktadır.

dayandırarak incelemektedir. Suriyeli sığınmacılara ait kavramsal metaforları uzun vadede incelemeyi ve tartışmayı amaçlayan daha büyük bir araştırmanın parçası olan bu çalışma ile toplanmakta olan veriden bir kesit sunulacaktır.

2. YÖNTEM

Bu çalışma, Mayıs 2017 tarihinde 15 katılımcıyla² ‘Suriye krizi ve Suriyeli mülteciler’ başlığı altında gerçekleştirilen yarı-yapılandırılmış birebir ve yüzyüze görüşmelerin kaydedilerek, ardından çeviriyazıya dönüştürerek oluşturduğu sözlü derlem verisiyle beraber sözlü verinin toplandığı tarihin öncesindeki 1 aylık zaman dilimine karşılık gelen 1-30 Nisan 2017 zaman aralığı içinde *Cumhuriyet*, *Milliyet* ve *Sabah* gazetelerinde yer bulan siyasi aktörlerin söylemlerinden oluşturulan yazılı derlem verisini incelemektedir. Söz konusu gazeteler, Türkiye’de tirajları en yüksek gazeteler arasında yer almaları³ ve resmi internet sayfalarında anahtar kelime ile konu taramasına teknik olarak olanak sağlamaları nedeniyle seçilmiştir. Yapılan pilot çalışmada araştırmanın konusunu oluşturan Suriyeliler için yazılı basında ‘mülteci’, ‘sığınmacı’, ‘göçmen’ gibi ifadelerin farklı hukuki yorumlamalara işaret etmesine rağmen birbirleri yerine kullanıldığı görülmüş, bu nedenle gazetelerin içerik veya başlıklarında yalnızca ‘Suriyeli’ anahtar kelimesi kullanılarak tarama yapılmıştır. Tarama sonucunda; Cumhuriyet gazetesinde 8, Milliyet gazetesinde 3, Sabah gazetesinde ise yayımlanan 4 haber metni araştırma kapsamına alınmıştır. Çalışmaya dahil edilen haber yazılarında Türkiye’deki siyasi aktörlerin söylemleri esas alınarak inceleneceği için konu ile ilgili farklı kaynaklara ait söylemler ile farklı haber metinlerinde aynı kişiye ait yinelenen söylemler araştırma dışında bırakılmıştır.

Yazılı veri öncelikle Eleştirel Söylem Analizi (İng. Critical Discourse Analysis) (van Dijk, 1984, 1993, 1994, 1997) çerçevesinde Biz ve Onlar ideolojik ayırımına odaklanarak incelenmiştir. Van Dijk’ın (1997) siyasi söylem çözümlemesi yöntemi izlenerek öncelikle söylemlerin bağlamı, konusu ve ana temaları saptanmış ve açıklanmış, ardından da söylemlerin içindeki dilbilimsel unsurlara mikro boyutta odaklanılmıştır. Bu çalışmada sunulan veri kapsamında, Wodak’ın (2001; 2015) söylemlerde öne sürülen argümanların gerekçeleri ve ikna öğeleri olarak ele aldığı önermeler olan ‘topos’lardan örnekler sunulacaktır. Suriyeli sığınmacıların birer dış-grup üyesi olarak nasıl betimlendiği, bu betimlemelerin de hangi kavramsal metaforları işaret ettiği ise Pragglajez Group’un (2007) (i) tüm metnin ait olduğu bağlam içinde okunması, (ii) Suriyeli, mülteci, sığınmacı, göçmen sözcükleri ve bu sözcüklere atıfta bulunulan metin bölümlerinin saptanması, (iii) saptanan metin bölümlerindeki tüm sözlüksel birimlerin

² Katılımcılar; anadili Türkçe olan, Ankara’da yaşayan, her biri yurtdışı deneyimine sahip, eğitim seviyesi lisans ve doktora arasında değişen (Lisans=4, Yüksek Lisans=3, Doktora=8), 25-45 yaş aralığında 10 kadın ve 5 erkek gönüllü katılımcıdan oluşmaktadır.

³ Nisan 2017 tiraj tablosu için bk. <http://www.medyatava.com/tiraj>

işaretlenmesi, (iv) Suriyeli/sığınmacı/mülteci/göçmene anlamsal olarak ilişkili olan her sözlüksel birimin bağlam içindeki anlamını saptayarak bu anlamın temel anlamı dışında olduğuna karar verilmesi durumunda bu sözlüksel birimi metaforik olarak işaretleme adımlarından oluşan Metafor Saptama İlkeleri (İng. Metaphor Identification Procedure) izlenerek saptanmıştır. Örneğin, (i) numaralı adımda saptanan 8 Nisan 2017 tarihli ve hem Milliyet hem de Sabah gazetelerinde yayınlanan haber metninde Suriyelilere atıfta bulunduğu (ii) numaralı adımda tespit edilen ‘İstanbul, tüm sıkıntılarına rağmen yarım milyon Suriyeli muhacire ev sahipliği yapıyor.’ alıntısı (iii) numaralı adımda ‘İstanbul/tüm/sıkıntılarına/rağmen/yarım/milyon/Suriyeli/muhacire/ev/sahipliği/yapıyor’ şeklinde sözlüksel alanlara ayrılmış ve (iv) numaralı adıma göre temel anlamı ‘konuk ağırlayan kimse’ olan ‘ev sahibi’ sözlüksel biriminin insan dışında bir varlık için, dolayısıyla metaforik, olarak kullanıldığı görülmüş ve bu saptama da İstanbul’un kavramsallaştırmasında CANLI VARLIK kaynak alanı kullanıldığını işaret eden bir çözümleme yöntemi sunmaktadır. Sözlü görüşme kayıtlarının çeviri yazıya geçirilmesi ile sözlü söylemler de aynı adımlarla incelenmiş ve yazılı söylemde ortaya çıkan kavramsal metafor senaryoları, sözlü veri ile karşılaştırılmıştır.

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

1-30 Nisan tarihli *Cumhuriyet*, *Milliyet* ve *Sabah* gazetelerinden çalışmaya dahil edilen 15 siyasi söylemden ve 22,268 sözcükten oluşan yazılı veri derlemindeki söylemlerin makro çözümlemesinde, bu zaman diliminde öne çıkan ana temaların aşağıdaki gibi olduğu görülmüştür:

- a. Suriye Krizi
- b. Türkiye’nin açık kapı politikası
- c. Eğitim sistemi
- d. Suriyelilerin Türk vatandaşlığına geçirilmesi konusu
- e. Terör örgütleri
- f. 15 Temmuz darbe girişimi
- g. 16 Nisan referandumu ve başkanlık sistemi

Suriye’de 2011 yılında başlayan protestoların ülke çapına yayılması, göstericilerin iktidardaki Baas Partisi ve Beşar Esad’a karşı ayaklanmasını takiben Suriye Ordusu’nun göstericilere ateş açmasıyla başlayan Suriye Krizi (a), protesto ve ayaklanmaların yerini silahlı çatışmaların almasıyla bir iç savaşa dönüşmüş, Türkiye’nin açık kapı politikasıyla (b) 2012 yılından itibaren şiddetlenen çatışmalardan kaçan Suriyeliler Türkiye’ye geçmeye başlamıştır. Çalışma örnekleminin ait olduğu 2017 yılının ilk yarısı itibarıyla Türkiye’de

resmi kaynaklara göre⁴ yaklaşık 3 milyon ‘Suriyeli yabancı’ bulunmaktadır. 2011’den bu yana süregelen yıllarda geçici koruma statüsü altına alınan Suriyelilere; sağlık, barınma, gıda ve eğitim gibi alanlarda destek sunulmuş⁵, 2017’nin ilk yarısından başlayarak Suriyeli öğrencilerin Türk eğitim sistemine entegrasi⁶ (c) ile ikamet süresi ve mesleki nitelikler gibi birtakım şartları sağlayan Suriyelilerin Türk vatandaşlığına geçebilmesi düzenlemeleri (d) gündemde ve basılı yayınlarda geniş yer almaya başlamıştır. Söylemlerde ayrıca, 15 Temmuz 2016 tarihli darbe girişimi ve ardından yaşanan gelişmeler (e) ile FETÖ, PKK, IŞİD gibi terör örgütlerinin faaliyetleri (f) de ana temalar olarak işlenmiş, 16 Nisan 2017’de halk oylamasına sunulan anayasa değişikliği paketinde öne çıkan maddelerden biri olan Başkanlık sistemine geçiş (g) de yine bu ana temalar arasında yer almıştır.

Sözlü verilerden elde edilen söylemler ise ‘Suriye krizi ve Suriyeli sığınmacılar’ konu başlığı altında yarı-yapılandırılmış bir şekilde gerçekleştirilmiş, 370 dakikalık ses kaydından oluşan görüşme verisinin çeviriyazıya geçirilmesiyle 10,053 sözcükten oluşan bir sözlü özel alan derlemi oluşturulmuştur. Bu derlemdeki konuların makro çözümlemesi ise sözlü verideki ana temaların yazılı veri ile örtüştüğü, katılımcıların söylemlerini uluslararası siyasi gündemden ziyade ‘toplumsal refah’, ‘toplumsal huzur’ gibi kendi hayatlarını doğrudan etkileyen konular etrafında inşa ettikleri görülmüştür.

Yazılı ve sözlü verinin mikro çözümlemesi ise söylemlerdeki sözcük seçimleri ve söylemsel ikna yolları, bunların işaret ettiği kavramsal metaforlar ve senaryolar çerçevesinde yapılmıştır. Örneklemede ortaya çıkan kavramsal metaforların her biri ayrı alt başlıklar altında sunulacaktır.

3.1. GÖÇ HAREKETTİR

Çalışma örneklemindeki yazılı ve sözlü söylemlerin tamamında Suriyeliler için kullanılan sözcük seçimlerine bakıldığında nitelendirmelerin ‘mülteci’, ‘göçmen’, ‘misafir’ sözcükleriyle yapıldığı ve bu şekilde de onların Türkiye’deki varlıklarının daimi olmadığına işaret edildiği görülmektedir. Bu gruba dahil bireyler böylece *öteki* olarak kimliklendirilmekte ve Türkiye vatandaşlarının oluşturduğu iç-grubun çoğunluğundan farklı bir dine, dile, ırka, ve geçmişe sahip oldukları iç-gruba hatırlatılmaktadır. Bu bağlamda aşağıdaki ilk (1) örnekte, Suriyeliler dışarıdan gelen bir grup olarak anlatıldığı, siyasi söylemlerde meşrulaştırma ve ispat için kullanılan söylemsel savunma öğeleriyle (topoi) de bu betimlemenin desteklendiği görülmektedir.

⁴ http://www.goc.gov.tr/files/files/2016_goc_raporu_.pdf

⁵ http://www.goc.gov.tr/icerik3/gecici-korumamiz-altindaki-suriyeliler_409_558_560

⁶ <https://pictes.meb.gov.tr/izleme>

- (1) Bu toplum sadece Rabbine sığınır. Mağdurlara, mazlumlara, sayıları milyonları da bulsa kucacağını açar, Suriye'den gelen 3 milyona kucığımızı açtığımız gibi. İzzet sahibi olmayanlar ise sınırlarına duvarlar örerek içeriye bu muhacirleri almazlar, köprü altlarını molozlarla doldurarak, botlarını denize dökerek onlardan kurtulmaya çalışırlar. İstanbul, tarihi boyunca kendisine sığınan herkese, gönlünü açmış bir şehirdir. Bugün de İstanbul, tüm sıkıntılarına rağmen yarım milyon Suriyeli muhacire ev sahipliği yapıyor. Tüm terör örgütlerinin tehdidi altındaki bu şehrin insanları, gösterdiğiniz kadirşinaslık için sizlere ne kadar teşekkür etsek azdır. (Erdoğan, 8 Nisan 2017, Milliyet/Sabah)

Yukarıdaki alıntıda, söylemdeki ana ikna öğelerinin, tarih toposu (İng. topos of history) ve gerçeklik toposu (İng. topos of reality) olduğu görülmektedir. Tarih ögesi tartışma stratejisi ile İstanbul'un tarih boyunca ihtiyaç sahiplerine ve zor durumda olanlara yardım eli uzatma geçmişine sahip olduğu, 'muhacir' tabiriyle de İslam tarihinde Mekke'den Medine'ye dini inanışlarını yaşayabilmek için göç etmek zorunda kalan 'muhacir' grubunun hikayesi hatırlatılmaktadır. Siyasi aktör, Türkiye'ye 3 milyon Suriyeli geldiğini ifade ederek ise gerçeklik ögesi stratejisini kullanmış ve bu durum karşısında yapılması gerekenlerin 'kucak açmak', 'kurtarmak' ve 'ev sahipliği yapmak' olduğunun altını çizmektedir. Van Dijk'ın (1993) iç-grup ve dış-grup ayrımını göz önüne aldığımızda ise, alıntıda kullanılan ikna öğeleriyle 'öteki' oldukları pekiştirilen Suriyelilerin, iç-gruba sığınmak üzere geldiği anlatılmakta, bu geliş de bir HAREKET'i işaret etmektedir. Bu bağlamda Türk toplumu ve İstanbul; davet eden, HAREKET'e izin veren grup, Suriyeliler ise HAREKET içinde gelecek misafir olan grup olarak kavramlaştırılmakta, Suriyelilerin içinde buldukları soyut durum, söylemde HAREKET hedef alanı ile somutlaştırılarak GÖÇ HAREKETTİR kavramsal metaforu olarak işlenmektedir.

Benzer şekilde, farklı siyasi figürlerin de söylemlerinde HAREKET imge şeması çerçevesinde dilsel ifadeler kullanarak, 'kapıların Suriyeli mültecilere açıldığı'nı (Kalın, 20 Nisan 2017, Cumhuriyet), 'Suriyelilerin misafir olduğu'nu (Şahin, 26 Nisan 2017, Milliyet), 'ağırlandıklarını' (Erdoğan, 22 Nisan 2017, Sabah), ifade etmeleri, söylemlerinin GÖÇ HAREKETTİR kavramsal metaforu etrafında örüldüğünü göstermektedir. Bu kavramsal metafor, aynı zamanda doğrudan bir başka metaforik senaryo olan KAP (CONTAINER) senaryosuyla ilişkilidir. Fiziksel bir yapı olarak kavramlaştırılan KAP ile ülkenin belirli fiziksel sınırlara sahip olduğu ve bu sınırların ülkenin 'içi' ve 'dışı' arasındaki ayrımı işaret ettiği; sınırları içindekileri kapsayıcı, diğerlerini ise dışarıda tutucu bir yapıda olduğu işaret edilmektedir. Bu doğrultuda, Suriyeli sığınmacıların KAP'ın veya BİNA'nın dışında bulunduğu ve içeri girmek için hareket ettiği görülmektedir. KAP, sınırların yanı sıra içeriye giriş-çıkış imkanını sağlayacak açıklıklara -örneğin kapılara- da sahip olabilir. Bu açıdan örneklemedeki söylemlerde sıkça kullanılan 'açık-kapı politikası' ifadesi, ülkenin fiziksel özelliklere sahip bir KAP, bir BİNA,

olarak kavramlaştırıldığını tekrar işaret etmektedir. Musolff'un (2000, 2004) Avrupa Birliği (AB) için kullanılan kavramsal metaforları tartıştığı araştırmalarında da bu çalışmadaki bulguları destekler şekilde EV ve BİNA gibi kaynak alanların soyut bir yapı olan AB'yi kavramlaştırmada kullanıldığı, BİNA ve dolayısıyla da SOYUT YAPI FİZİKSEL YAPIDIR kavramsal metaforunun AB için kullanıldığı görülmüştür. Ülke kavramı, KAP şeması çerçevesinde düşünüldüğünde açık, yarı-açık veya kapalı kapıları olan fiziksel bir yapı olabileceği gibi "yalnızca belli miktarda malzeme alma kapasitesine sahip" (Musolff, 2016, s. 83) bir taşıyıcı olarak da kavramlaştırılabilir. GÖÇ HAREKETTİR metaforu çerçevesinde yapılacak bu doğrultuda bir okumada ise, fazla sayıda sığınmacının –dış-grup üyelerinin- ülkeye gelme durumunda 'içeri'nin sınırlarını zorlama, patlama/taşma noktasına getirme potansiyeli ve nihayetinde yeni sınırlar/bariyerler oluşturulması ihtimali ve/veya zorunluluğuna dikkat çekilebilir. Öyleyse KAP senaryosunda da, sığınmacıların aslında KAP'ici'ndekilerden yani iç-grubu oluşturan Türkiye'de yaşayan insanlardan olmadıkları işaret edilmekte, 'dışarı'da olup 'içeri'ye girme hedefi ve hareketinde olmaları sebebiyle söylemsel olarak ötekileştirildikleri görülmektedir.

3.2. SIĞINMACILAR PARAZİTTİR

Yazılı söylem örneğinin ait olduğu zaman dilimi içinde, dış-grup Suriyeli sığınmacıların varlık ve hareketlerinin 'tehdit' ve 'problem' olarak da yorumlandığı gözlemlenmiştir. Aşağıdaki alıntıda görüldüğü üzere, verinin toplandığı zaman diliminde gündemdeki referandum ve Suriyelilere vatandaşlık verilmesi temaları etrafında inşa edilen söylemlerde iç-grup, dış-gruptan vatandaşlık hakkı ile ayırt edilmiş ve iç-grubun meşru aidiyetinin tasdiki niteliğinde olan 'vatandaşlık' hakkının öteki olan Suriyeli sığınmacılara verilmemesi gerektiği savunulmuştur. Bar-Tal'in (1989, 1990) ayırt ettiği ötekileştirme tarzlarından 'sosyal dışlama' yoluyla iç-gruba dahil edilmek istemedikleri söylemsel olarak vurgulanan Suriyeli sığınmacıların, öteki kimliğinde kalmaları gerektiği savı da dinleyicilere, iç-grup üyelerine, retorik bir soru olan 'Kabul ediyor musunuz?' sorusu yöneltilerek söylemin savunduğu mesaj, Suriyelilerin öteki oluşu, teyit ettirilmektedir.

- (2) Diyorlar ki 'Evet, oyunu verin; Suriyelilere vatandaşlık vereceğiz'. Kabul ediyor musunuz? Eğer bu referandumdan 'evet' çıkarsa Bakanlar Kurulu yok. Başbakan da yok. Dolayısıyla vatandaşlık vermek için Bakanlar Kurulu kararı gerekiyor. Değişiklik gerçekleşir, yeni rejim olursa tek adam rejiminde Bakanlar Kurulu, yok. Bir adam oturacak, herkese 'Sana vatandaşlığı verdim' diyecek. Ben Suriyelilere karşı değilim; ama Suriyelilerin 81 ile dağılmasına karşıyım. Suriyeliler, Türkiye'nin bir bölgesinde olmalı. Onlara her türlü yardımı yapalım. Okulunu, sinemasını, her şeyi yapalım. Bizim çocuklarımız El Bab'a gidiyor, Suriye için; Suriye'nin gençleri Ankara'da, İstanbul'da volta atıyor. Bu, doğru değil. (Kılıçdaroğlu, 15 Nisan 2017, Cumhuriyet)

Alıntı (2)'de bir ötekileştirme yöntemi olan 'gruplar arası kıyaslama' ile iç-grup yani 'bizim çocuklarımız', dış-grup yani 'Suriye'nin gençleri'nden ayrılmaktadır. Bu şekilde de dış-grubun hareketlerinin onaylanamaz olduğu savı, iç-grubun hassasiyetlerine duygu yanılgısı (İng. pathetic phallacy) ile göndermeler yapılarak dış-grup hakkındaki olumsuz kanıların pekiştirilmesi söylemsel olarak sağlanmaktadır. Sosyal dışlama yolu ile de söylemsel olarak ötekileştirilen Suriyeli sığınmacıların öteki oluşlarına aynı söylem içinde metaforik olarak da işaret edildiği görülmektedir. KAP olarak kavramlaştırıldığını gördüğümüz Türkiye içinde bulunan Suriyeliler, sosyal dışlama yoluyla da ötekileştirilerek onların '81 ile dağılma' ihtimallerine karşı çıkılmakta, 'Türkiye'nin bir bölgesinde' sınırları belirlenmiş şekilde, diğer bir deyişle kontrol altında ve iç-gruptan izole edilmeleri bir gereklilik olarak gösterilmektedir. Bu bağlamda, KAP yani ülke içindeki unsurlar olarak kavramlaştırılan Suriyeli sığınmacıların bir HAREKET halinde oldukları ve 'yayılmalarının' istenmediği görüşü savunulmuştur. Alanyazında, özellikle siyasi söylemlerde yayılma olgusuyla bağdaştırılan 'problem grup'ların çoğu zaman PARAZİT senaryosuyla da ilişkilendirildiği görülmektedir (Sontag, 1991; Roberts, 2007; Musolff, 2010, 2016; Efeoğlu & Işık-Güler, 2017). Bu senaryolarda; yayılan ve yayılması iç-grup tarafından hoş karşılanmayan dış-gruba karşı geliştirilen önyargı, olumsuz tavır, tepki ve hareketler PARAZİT metaforuyla söylemsel olarak meşrulaştırılmaktadır. ÜLKE HASTALIKLARDAN KORUNMASI GEREKEN BİR VARLIKTIR kavramsal metaforuyla bu gruplar parazit, virüs, hastalık olarak kavramlaştırılırken, ülke ise bu hastalıktan etkilenen ve sağlığı tehlikede olan biyolojik bir varlık olarak betimlenir. SİĞINMACILAR PARAZİTTİR metaforu yoluyla biyolojik alandan sosyal-siyasi alana anlamsal bir aktarım yapılarak ötekileştirilen grup aleyhinde yürütülen veya yürütülme ihtimali olan ideolojilerin söylem içine yerleştirilebileceği görülmektedir.

Suriyeli sığınmacıların öteki kimliklerine işaret eden PARAZİT senaryosunun, 'sorunlu topluluk' betimlemesine de gönderme yaptığı görülebilir. Aşağıda alıntı (3)'te PROBLEM kavramlaştırması tarih toposu (İng. topos of history) ile beraber kullanılarak dış-grubun varlığının, içinde bulunduğu ülkede daha önce de örneği görülen bir istikrarsızlık sebebi olabileceğinin altı çizilmektedir. Yine retorik sorular kullanarak Suriyeli sığınmacıların potansiyel bir PROBLEM olduğu söylemde inşa edilmektedir.

- (3) Yok 4 milyon Suriyeli vatandaş yapılacak bu ülkede. Bunun söylendiği yer Diyarbakır'dır. Bunu ana muhalefet partisinin genel başkanı söylüyor. Bu ne demektir biliyor musunuz? Diyarbakır'da Kürt kardeşlerimiz yaşıyor. Suriyelilerin önemli bir bölümü kim? Arap...Ne yapmak istiyorlar? Yeni bir Kürt yeni bir Arap münafereği üzerinden bölgede, Türkiye'de yeni bir istikrarsızlık başlar mı? Bu çok yanlış. Bu Ortadoğu bölgesine yapılacak en büyük yanlışlardan birisidir" (Soylu, 8 Nisan 2017, Cumhuriyet)

1-30 Nisan 2017 zaman aralığında siyasi figürler tarafından oluşturulan söylemlerde Suriyeli sığınmacılar ötekileştirilirken kullanılan GÖÇ HAREKETTİR ve SİĞINMACILAR PARAZİTTİR kavramsal metafor senaryolarının 1-15 Mayıs 2017 zaman aralığında 15 katılımcıyla gerçekleştirilen sözlü görüşmelerden elde edilen veri ile de örtüştüğü gözlemlenmiştir. Suriyeli sığınmacıların savaştan ‘kaçtığı’, ve bir KAP olan Türkiye’ye ‘geldiği’, dolayısıyla dışarıdan içeriye bir HAREKET halinde oldukları ifade edilmekte ve sözlü söylem verisinde bu HAREKET’in iç-grup için problem, sorun ve tehdit olarak algılandığına dair işaretler bulunmaktadır. Bir katılımcının aşağıdaki (4) numaralı örnekteki alıntısında belirttiği üzere Suriyeli sığınmacıların açık-kapı politikasıyla ülkeye gelişlerinin ‘yerel halk’ olarak tanımlanan iç-grubun ‘hayatını etkilediği’ çünkü sığınmacıların ‘büyük sayılar’la geldiği ve ülkenin ‘güneyindeki belli bölgelerde’ neredeyse sadece Suriyelilerin yaşamasını bir iç-grup üyesi olarak hoş karşılamadığı ifade edilmektedir.

- (4) Yani bu kararları alma pozisyonundaki güç .. devletse eğer .. ve bu kadar büyük sayılar .. geliyorsa .. özellikle güneydeki belli yerlerin tamamen .. neredeyse artık Suriyelilerin yaşadığı yerler olduğu düşünülürse .. ben açıkçası o kadar da iyi .. bu durumla başa çıktığını düşünmüyorum. Çünkü bence devletin .. şöyle bir .. kaygısı da olmalıydı <yerel halkın hayatını ne ölçüde etkiliyor> tabii ki insanlara .. kapı açmak gerektiği vesaire .. inanıyorum belli ölçüde .. ve tabii ki bir savaş varsa .. insanlar tabii ki hayatta kalma dürtüsüyle kaçacaklar .. ama bunun daha etkin bir şekilde yönetilebilmesi gerekirdi. (H, 4 Mayıs 2017)

(4) numaralı alıntının sahibi olan iç-grup üyesi katılımcı H, öteki olarak kavramlaştırdığı Suriyeli sığınmacıların ülke içinde bir bölgede belirgin şekilde ve iç-grup üyelerine kıyasla sayıca fazla olmasını bir sorun olarak görmekte, bu şekilde de daha önce (2) numaralı alıntıyla örneklendirilen ve yazılı siyasi söylemde sığınmacıların ülkeye yayılması ihtimaline şiddetle karşı çıkan önermeyle örtüşmektedir.

Sözlü söylemlerden elde edilen verilerde katılımcıların Suriyeli sığınmacıları öteki olarak tasvir etme stratejileri arasında Suriyelileri iç-grupla kıyaslayarak farklı kültür, dil ve etnik kökene sahip olduklarını öne çıkarmalarına ilişkin söylemsel önermeler ise aşağıdaki alıntılarla (5, 6) örneklendirilmiştir.

- (5) Esenyurt gibi bir yeri sadece Kürtlerin olduğu bir yer olarak konuşuyorsak belli yerleri de artık sadece Suriyeliler için konuşmaya başlayacakmışız gibi geliyor (0.4) ve hani .. güven sorunu bence ortaya çıkıyor çünkü ne olursa olsun aynı kültürü ve dili paylaşmıyoruz .. ya da .. mesela şu yürütülen bi .. dini bişeye dayanan <ensar ve muhacir> kampanyası var sürekli .. mesela ben onun günlük hayatta falan işlediğine inanmıyorum. (H, 4 Mayıs 2017)
- (6) Savaştan kaçıp geldiğin yerde .. kapılar sana açılmış .. misafir ediliyorsun ama bakıyorsun hareketlerine .. haberlerde de görüyoruz .. yani .. çok

sıkıntılı. Ben bunları gördükçe çok sinirleniyorum ... Bir kere aynı kültürden değiliz .. onlar Arap .. gelecekte de sıkıntılar çıkacaktır yani .. insanlar arasında olacaktır .. şimdiden var sıkıntılar. (N, 8 Mayıs 2017)

Sözlü veri ile yazılı veride ortaya çıkan metaforik kavramlaştırmaların her zaman örtüşmeyebileceğine dikkat çekilmesi gerekli bir husustur. Örneğin bu çalışmada, (1) numaralı siyasi söylem kesitinde bir tarih toposu stratejisi örneği olan ‘muhaçir’ senaryosunun yukarıdaki (5) numaralı sözlü söylem kesitinde bir katılımcı tarafından reddedildiği açıkça görülmektedir.

Gerçeklik toposunun sunduğu mesaj ise katılımcılar için kabul edilebilir olmakla beraber, dış-grup ve iç-grup arasında net ayrımlar yaparak Suriyeli sığınmacılar bir sorun olarak algılanmakta, bu ötekileştirme (6) numaralı alıntıda bir başka katılımcı tarafından da onaylanmaktadır. Yayılma senaryosunun sözlü söylemlerde de var olmasının yanı sıra, örneklem içindeki (2) numaralı örnekteki siyasi söylemin işaret ettiği PARAZİT senaryosunun da bir katılımcının söyleminde net bir şekilde kullanıldığı görülmüştür.

(7) Suriyelilerin gelişi şey gibi .. İlk başta vücuda girer pek anlaşılmaz ya .. Hani böyle .. Sinsi sinsi .. Yavaştan yavaştan çoğalır ya .. Sonra iş işten geçtikten sonra deriz ki ‘artık geri dönüşü yok’ işte bu hale geldi. işte insan vücudu gibi .. Yavaş yavaş giriyö .. Antep, Kilis, orayı bi kesik düşünelim .. Oradan işte bi kez bulaşıyo ülkeye .. Yavaş yavaş yayılıyo .. Türkiye’den başlıyo yayılıyo. (E, 10 Mayıs 2017)

Yukarıdaki (7) numaralı alıntıda, ÜLKE HASTALIKLARDAN KORUNMASI GEREKEN BİR VARLIKTIR kavramsal metaforu etrafında inşa edilen söylemde Suriyeli sığınmacılar, vücuda ‘sinsi sinsi’ giren ve ‘çoğalan’ bir parazit olarak kavramlaştırılmıştır. İlk zamanlarda tehdidin hemen anlaşılamayacağı çünkü ‘yavaş yavaş yayılacağı’ ve belirli bir süre sonra vücudu, yani ülkeyi, geri dönüşü olmayacak bir hale getireceği savunulmaktadır. ÜLKE BİR VÜCUTTUR metaforu etrafında inşa edilen bu söylemde, sığınmacıların açık-kapı politikasıyla ülkeye giriş yaptıkları şehirlerarasında olan Gaziantep ve Kilis şehirleri vücuttaki kesikler olarak tasvir edilmiş; bu kesikler, diğer bir deyişle açıklıklar yoluyla, vücudun -Türkiye’nin- bu paraziti, virüsü, hastalığı kaptığına işaret edilmektedir. Böylece (2) numaralı siyasi söylem kesitinde oluşturulan Suriyeli sığınmacıların ‘yayılma’ ihtimalinin ülke için bir tehdit olduğu savı, (7) numaralı sözlü söylem alıntısında tekrar edilmiş ve bu ‘yayılma’ durumuyla beraber Suriyeli mültecilere karşı oluşan veya oluşabilecek olumsuz kanı ve tepki PARAZİT metaforuyla da meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır.

Örneklemedeki siyasi söylemlerin sahibi olan siyasi aktörler ve Türkiye’de yaşayan iç-grup üyelerinden oluşan katılımcılar, söylemlerinde Suriyeli sığınmacıların öteki oluşlarını metaforik olarak kavramlaştırırken Biz ve Onlar

ayırımını net bir Şekilde yaparak gruplar arası hiyerarŐi ve asimetrik güce de dikkat çekmektedir. Suriyeli sığınmacılar HAREKET senaryosunda da PARAZİT senaryosunda da kontrol edilen veya kontrol edilmesi istenen unsur konumundadır. Türkiye ve Türkiye’de yaşayan iç-grup ise karar veren, ötekilerin hayatlarını Şekillendirebilen politikaları yrrllēe koyma yetkisine ve belirli sosyal olanaklara doğrudan erişim hakkına sahip, dolayısıyla da gücü elinde tutan konumun sahibidir. Gücü sahipleri syemlerini inşa ederken öteki ile aralarındaki hiyerarşik düzene de dikkat çekmekte ve ‘Suriyeli sığınmacıların yayılmalarını istememe’ gibi önermeleri sahip oldukları bu gücü ilişkili olarak syemlerinde yer verebilmektedirler. HAREKET senaryosunda sığınmacıların sayısının gün geçtikçe artmasının KAP olarak kavramlaştırılan ülkenin sınırlarını zorladığı, belirli bölgelerde dış-grubun i-gruba göre sayıca daha fazla oluşu, iç-grup tarafından syemlerde hakimiyet ve güvenlik konularıyla ilişkili endiŐeleri de yansıtmaktadır.

4. SONUÇ

Kavramsal metaforlar, sosyal ve siyasi gerçekliğin inşasında hayati bir rol oynarken (Lakoff ve Johnson, 1980) siyasi syemlerde politik gündemi Őekillendirici ve birtakım ideolojik adımları veya planları meŐrulaŐtırıcı güce sahiptirler. Bu alıŐma, Suriyeli sığınmacıların Türkçede nasıl kavramlaŐtığı ve tekileŐtirildiđine dair örneklem sınırları dahilinde örnekler sunarak Biz ve Onlar kutuplaŐmasının var olduğu hemen her syemde görüldüğü gibi iç-grup ve dış-grup arasındaki hiyerarŐi ve gücü dengesine ait de ipuçları sunmuş ve bu gruplaŐtırmanın ötekileştirme metaforları çerçevesinde syemde ortaya çıktığını göstermiştir. Gruplararası kıyaslama ve sosyal dışlama yoluyla syemlerde ötekileştirilen Suriyeli sığınmacıların siyasi aktörler tarafından tarih toposu, gerçeklik toposu ve duygu yanılığı gibi söylemsel stratejiler kullanılarak da öteki olduklarının kamuya, i-gruba, hatırlatıldığı görülmüştür. Syemlerde saptanan kavramsal metaforların da ‘teki’nin inşasında kullanılan söylemsel bir pratik olduğu görülmüştür. Bu söylemsel pratiğin varlığı hem yazılı hem sözlü veride saptanmış, böylece kavramsal metaforların yalnızca yazılı syemlerde belirli ideoloji ve mesajları kamuya iletmek için değil toplumsal düzen ve hayatta da o toplumun üyelerinin kullandığı dilde de canlı bir Şekilde var olduğu, benzer kavramlaştırmaların siyasi syemlerle eş zamanlı bir Şekilde gündelik syemlerde de yer aldığı grlebilmieŐtir.

Örneklem içinde Suriyeli sığınmacıların kavramlaştırılmasında kullanılan G HAREKETTİR ve SİĞİNMACILAR PARAZİTTİR metaforları, öteki olan Suriyelilere yönelik i- grubun olumsuz bir tavra sahip olduğunu, bunun nedenlerinden birinin de metaforik senaryoların işaret ettiği gibi olası felaket senaryoları olduğu düşünülmektedir. Charteris-Black (2006), KAP metaforunda sınırların zorlanması ve içerideki yoğunluğun KAP için fazla gelip taşma durumuna gelmesi

durumunun kontrol duygusunun kaybı ve korkuya sebep olabileceğinin altını çizmektedir. Bu şekilde bakıldığında, örneklem dahilindeki yazılı ve sözlü söylemlerde görülen GÖÇ HAREKETTİR kavramsal metaforu çerçevesinde dışarıdan içeriye doğru hareket halinde betimlenen Suriyeli sığınmacıların oluşturduğu dış-grubun, iç-grup için bir sorun ve tehdit unsuru olarak algılandığı çok açıktır. Charteris-Black (2006) bu metaforun tarihi ve kültürel deneyimleri tetikleyici ikna gücüne sahip olduğunu ve bu şekilde de belirli siyasi yaptırımların meşrulaştırılmasına zemin hazırlayabileceğini belirtmektedir. Ülke sınırlarında yaşanan bu hareketlilik ve beraberinde oluşan baskının KAP'ı fiziksel olarak yıpratması durumu, mültecilerin ülkede sebep olduğu veya olacağı sosyal bir değişimin de işaretçisi olabilir (Biria, 2012). Aynı şekilde SİĞINMACILAR PARAZİTTİR metaforunun da alanyazında ırkçı söylemlerde yer aldığı görülmüş ve bir parazit olarak kavramlaştırılan ötekinin iç-grup için 'kurtulunması gereken' bir hastalık olduğu mesajı verdiği değerlendirilmektedir. Türkiye'nin açık-kapı politikasıyla sığınmacı olarak ülkeye giriş yapan ve geçici koruma statüsüne alınan Suriyelilerin, 2017 yılı siyasi gündeminde geniş yer almaları ve Türkiye'de yaşayan insanların gündelik hayatlarını da aynı hızla daha da yakından etkilemeleri nedeniyle incelenen verisetinde Suriyeli sığınmacılar için kullanıldığı saptanan ötekileştirme metaforları, Kavramsal Metafor Kuramı'nın ana savlarından olan kavramsal metaforların bilişsel olarak dünyayı algılama şeklimizin bir yansıması olduğunu destekler niteliktedir. Ayrıca bu kavramlaştırmaların yalnızca belirli konular hakkında nasıl konuştuğumuzu değil, nasıl düşündüğümüzü ve hareket ettiğimizi de yansıttığını göstermektedir. Kavramsal metaforların sistematik bir şekilde uzun vadede takibi ve incelenmesi, hem bir toplulukta zamanla oluşan belirli hükümet politikalarının hem de toplumsal tavır ve hareket tarzlarının açıklanmasına ve yorumlanmasına katkı sağlayacaktır.

Bu çalışma, Suriyeli sığınmacıların Türkçe söylemlerde kavramsal metaforlarla nasıl ötekileştirildiğine ilişkin örneklem sınırları çerçevesinde bir bakış açısına sahip olmakla beraber hem yazılı hem sözlü söylemleri kapsamı, siyasi ve gündelik dili bir arada incelemesi sebebiyle metaforik dile bütüncül bir yaklaşım sunmaktadır. Birbirini tamamlayıcı nitelikte farklı söylem türlerinde öne çıkan kavramsal metaforların saptanarak artzamanlı takibiyle bu çalışmada odaklanılan kavramsal metaforlara ek olarak başka kavramlaştırmaların da varlıklarının saptanabilecek, ayrıca mevcut çalışmada odaklanılan GÖÇ HAREKETTİR ve SİĞINMACILAR PARAZİTTİR kavramsal metaforlarının farklı bağlamlar ve zaman içinde nasıl gelişeceğini, değişeceğini, ne tür toplumsal/siyasi tavır/hareketlerle ilişkilendirebileceğini gösterebilecektir.

KAYNAKÇA

A'Beckett, L. (2012). The play of voices in metaphor discourse: A case study of "NATIONS ARE BROTHERS". *Metaphor and Symbol*, 27(2), 171-194.

- Baker, P., & McEnery, T. (2005). A corpus-based approach to discourses of refugees and asylum seekers in UN and newspaper texts. *Journal of Language and Politics* 4, 197–226.
- Bar-Tal, D. (1989). Delegitimization: The extreme case of stereotyping. D.Bar-Tal, C. Graumann, A.W. Kruglanski, & W. Stroebe (Haz.), içinde *Stereotyping and prejudice: Changing conceptions* (ss.169-188), Springer-Verlag.
- Bar-Tal, D. (1990). Causes and consequences of delegitimization: Models of conflict and ethnocentrism. *Journal of Social Issues*, 46(1), 65-81.
- Biria, E. (2012). *Figurative language in the immigration debate: Comparing early 20th century and current U.S. debate with the contemporary European debate*. [Unpublished master's thesis], Portland State University.
- Bleiker, R., Campbell, D., Hutchison, E., & Nicholson, X. (2013). The visual dehumanisation of refugees. *Australian Journal of Political Science* 48(4), 398–416.
- Charteris-Black, J. (2004). *Corpus approaches to Critical Metaphor Analysis*. Palgrave Macmillan.
- Charteris-Black, J. (2005). *Politicians and rhetoric. The persuasive power of metaphor*. Palgrave-Macmillan.
- Charteris-Black, J. (2006). Britain as a container: Immigration metaphors in the 2005 election campaign. *Discourse & Society*, 17(5), 563–581.
- Cunningham-Parmeter, K. (2011). Alien language: Immigration metaphors and the jurisprudence of otherness. *Fordham Law Review*, 79(4), 1545-1598.
- Devetak, R. (2004). In fear of refugees: The politics of border protection in Australia. *International Journal of Human Rights*, 8, 101–9.
- Efe, İ. (2019). A corpus-driven analysis of representations of Syrian asylum seekers in the Turkish press 2011–2016. *Discourse & Communication*, 13 (1), 48–67.
- Efeoğlu, E., & Işık-Güler, H. (2017). Siyasal bir varlık olarak Türkiye: Türk, İngiliz ve Amerikan siyasi gazete haberleri söylemlerindeki vücut metaforlarına karşılaştırmalı bir bakış. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 28(1), 57-77.
- El Refaie, E. (2001). Metaphors we discriminate by: Naturalized themes in Austrian newspaper articles about asylum seekers. *Journal of Sociolinguistics*, 5(3), 352-371.
- Erdoğan-Öztürk, Y., & Işık-Güler, H. (2020). Discourses of exclusion on Twitter in the Turkish Context: #ülkemdesuriyeliistemiyorum (#idontwantsyriansinmycountry). *Discourse, Context & Media*, 36, 100400.
- Fairclough, N. & Wodak, R. (1997). *Critical Discourse Analysis*. T. A. van Dijk (Haz.), içinde *Discourse studies: A multidisciplinary introduction* (ss. 258-284), Sage.
- Gabrielatos, C. & Baker, P. (2008). Fleeing, sneaking, flooding: A corpus analysis of discursive constructions of refugees and asylum seekers in the UK press, 1996-2005. *Journal of English Linguistics*, 36(1), 5–38.
- Golden, A., & Lanza, E. (2013). Metaphors of culture: Identity construction in migrants' narrative discourse. *Intercultural Pragmatics*, 10(2), 295-314.
- KhosraviNik, M. (2009). The representation of refugees, asylum seekers and immigrants in British newspapers during the Balkan conflict (1999) and the British general election (2005). *Discourse & Society*, 20(4), 477–498.
- KhosraviNik, M. (2010). The representation of refugees, asylum seekers and immigrants in British newspapers. *Journal of Language and Politics*, 9(1), 1-28.
- Lakoff, G. (1991). Metaphor and war: The metaphor system used to justify war in the Gulf. M. Putz (Haz.), içinde *Thirty years of linguistic evolution*, (ss. 463–481). John Benjamins.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (2003 [1980]). *Metaphors we live by*. University of Chicago Press.

- Lortoğlu, C. (2018). Suriyeli mültecilerin “Misafir” olma haline misafirperverlik hukuku ve etiği açısından bakış, *İnsan & İnsan*, 4(11), 54.
- Mio, J. S. (1997). Metaphor and Politics. *Metaphor and Symbol*, 12(2), 113–133.
- Musolff, A. (2000). Political imagery of Europe: A house without exit doors? *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 21(3), 216–229.
- Musolff, A. (2004). *Metaphor and political discourse: Analogical reasoning in debates about Europe*. Palgrave Macmillian
- Musolff, A. (2010). *Metaphor, nation and the holocaust: The concept of the body politic*. Routledge.
- Musolff, A. (2012). The study of metaphor as part of critical discourse analysis. *Critical Discourse Studies*, 9(3), 301-310.
- Musolff, A. (2016). *Political metaphor analysis: Discourse and scenarios*. Bloomsbury.
- Musolff, A. (2018). Hostility towards immigrants’ languages in Britain: a backlash against “super-diversity”? *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 40(3), 257-266.
- Musolff, A. (2020). Metaphors for the nation. Conceptualization of its BODY and/or PERSON. B. Lewandowska-Tomaszczyk (Haz.), içinde *Cultural conceptualizations in language and communication* (ss. 3–23). New York.
- O'Brien, G.V. (2003). Indigestible food, conquering hordes, and waste materials: Metaphors of immigrants and the early immigration restrictiondebate in the United States. *Metaphor and Symbol*, 18(1), 33-47.
- Pandır, M., Efe, İ., & Paksoy, A. (2015). Türk basınında Suriyeli sığınmacı temsili üzerine bir içerik analizi. *Marmara İletişim Dergisi*, 24, 1-26.
- Pragglejaz Group. (2007). MIP: A method for identifying metaphorically used words in discourse. *Metaphor and Symbol*, 22(1), 1-39.
- Roberts, P. (2007). The kingdom's two bodies? Corporeal rhetoric and royal authority during the Religious Wars. *French History*, 21, 147-64.
- Romano, M., & Porto, M. D. (2018). “The tide, change, nobody can stop it”: Metaphor for social action. *Discourse & Society*, 29(6), 655-673.
- Sahlane, A. (2013). Metaphor as rhetoric: Newspaper Op/Ed debate of the prelude to the 2003 Iraq War. *Critical Discourse Studies*, 10(2), 154–171.
- Santa Ana, O. (1999). “Like an Animal I was treated”:Anti-Immigrant metaphor in US public discourse. *Discourse and Society*, 10(2), 191–224.
- Sontag, S. (1991). *Illness as metaphor and aids and its metaphors*. Penguin.
- Şen, F. (2018). Bir “ÖTEKİ” olarak mülteciler: Suriyeli mültecilerin ana akım ve alternatif medyada temsili, *Atatürk İletişim Dergisi*, 12, 1–9.
- Taylor, C. (2021). Metaphors of immigration over time, *Discourse & Society*, 1-19.
- Törmä, K. (2017). Refugees in British media coverage: A study of dehumanizing conceptual metaphors. [Unpublished master’s thesis], Umeå University.
- van Dijk, T. A. (1984). *Prejudice in Discourse*. John Benjamins.
- van Dijk, T. A. (1987). *Communicating racism: Ethnic prejudice in thought and talk*. Sage.
- van Dijk, T. A. (1993). Principles of critical discourse analysis. *Discourse and Society*, 4(2), 249-283.
- van Dijk, T. A. (1994). Discourse analysis and social analysis. *Discourse and Society*, 5, 163-164.
- van Dijk, T. A. (1997). Political discourse and racism. Describing Others in Western parliaments. S. H. Riggins (Haz.), içinde *The language and politics of exclusion: Others in discourse* (ss. 31-64). Sage.

van Dijk, T. A. (2000). On the analysis of parliamentary debates on immigration. In M. Reisigl & R. Wodak (Haz.)içinde, *The Semiotics of racism* (ss 85-104). Passagen Verl

NEYE NİYET NEYE KISMET: ÖDÜL VE CEZA KAVRAMLAŞTIRMALARI

Mustafa Aksan ve Umut Ufuk Demirhan

Toros Üniversitesi

mustafa.aksan@toros.edu.tr, umut.demirhan@toros.edu.tr

“Virtually all of our abstract moral concepts are structured metaphorically.”

Lakoff ve Johnson, *Philosophy in the flesh*.

Özet: Türkçede ödünç sözcük olarak yaşayan ve Türkçeden çok sayıda dile geçen *kismet*, paylaşmacı bir kültürde çok sayıda kavramsal metaforun kuruluşunda yer alır. İnanç dünyasında yaşam yolculuğu kavramlaştırmasında karşımıza çıkan bu kavram, kişinin kendisine verilen bir ödülü deneyimlemesini dile getiren kavramsal metaforlardaki kullanımıyla daha dünyevi bir boyut kazanır. Derlem verisi kullanan bu çalışma, farklı somutlaştırma süreçleri ile *kismet* kullanımlarının oluşturduğu kavramsal metaforları bulmayı amaçlamaktadır. Kavramın karmaşıklığı, tarihsel birikim içerisinde kazandığı farklı anlamlar, kavramsal metaforları zenginleştirmektedir. Çalışma *kismet* ile birlikte değerlendirilmesi gereken benzer kavramları dışarıda bırakarak kendi sınırları içerisinde bir dizi kavramsal metaforu incelemektedir.

Anahtar Sözcükler: *İnanç Kavramlaştırmaları, Kültürel Farklılaşma, Derlem*

1. GİRİŞ

Tarih boyunca her çağda insanların temel etik soruları ile uğraştığını belirten Krasovec (1999, xvii), *suç* ve *günah* karşısında *masumiyet*, *itaat etmek* karşısında *karşı çıkmak*, *ödül* karşısında *ceza* gibi toplumsal yaşamı doğrudan etkileyen ikiliklerin var olduğunu söyler. Bunların yanı sıra, *tövbe*, *kefare*t, *hoşgörü*,

merhamet, bağışlama, affetme, uzlaşma ve yenilenme benzeri pek çok kavramın tartışıldığını, ancak bu tartışmaların, kavramların birbirleri arasındaki bağıntıyı sorgulamadığını belirtir. Bu soyut kavramlar arasında, özellikle *ödül, ceza ve affetmenin* bağıntılarının incelenmesi gerektiğini savunur.

Ödül ve ceza ile yakından ilişkili olan *kısmet*, toplumsal ilişkileri doğrudan belirleyen bu ilişkide bir anahtar kavram olarak ilgili kültürel değerlendirmelerimizi anlamının bir aracı konumundadır. Doğru ve istenen davranışı gösteren bireye, yüce bir güç tarafından kendisine ve davranışlarına karşılık olarak verilen bir ödülü kavramlaştırdığını söyleyebileceğimiz *kısmet*, kültürel yorumlarımızı dolaysız dile getiren bir dizi anlatım örüntüsü ile karşımıza çıkar. Ödül olabileceği gibi, ödüllendirmemenin bir tür ceza olarak yorumlanabileceğini düşündüğümüzde ise, *kısmet* olmaması bu kez bir olumsuzluğun anlatımı olacaktır.

Bu çalışma, Türk kültüründe önemli bir yeri olan, farklı ödül mekanizmalarını ve bireyin ödüllendirmeye ilişkin yorumlarını kavramlaştıran *kısmet* kavramını, gerçek dil kullanımlarını bize sunan derlem verisi üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde, kavramın dile getirilmesinde kullanılan sözcük ve deyimlerden oluşan anlatımlar saptandıktan sonra, bir sonraki bölümde derlem verisinin sağladığı gerçek kullanım örnekleri sunulacaktır. Çalışmanın üçüncü bölümünde derlem araçlarının kavramsal metafor çalışmalarındaki yeri ve incelemelere katkısı, *kısmet* kullanımlarının kaynak alan öğelerinin saptanmasında, hedef alan eşleşmelerinde sunduğu veri ve ortaya çıkan kavramsal metaforlar tartışılacaktır. Son bölümde, kavramlaştırmada kültüre özgü vurgulamaların tartışılması yapılacaktır. Derlem verisinin sağladığı geniş örneklemin kısıtlı bir bölümünü kullanan bu çalışma, özellikle ahlaki güç metaforunun açılımları ile çok daha fazla kültürel kavramlaştırmayı incelemeyi, *kısmet* kavramlaştırmalarının bağıntılı olduğu benzer soyut kavramlar ile oluşturduğu örüntüleri daha sonra yapılacak araştırmalara bırakmaktadır.

2. SÖZVARLIĞI VE ANLAMLAR

Gündelik dil kullanımlarında ortaya çıkan anlam değerlerini bulduğumuz *Türkçe Sözlük* (TDK) Arapçadan alıntılanan *kısmet* sözcüğü girdisinde dört anlamın yanı sıra bir de kullanım işlevi sunar:

kısmet isim Arapça *kısmet*

1. Tanrı'nın her kişiye uygun gördüğü yaşama durumu, *nasip*
2. Evlenme *talihi*
"Aslında kendi de şimdiye kadar bütün kısmetleri tepti." - H. E. Adıvar
3. Olayların kötü sonuçlarını tevekkülle karşılama durumu

4. Talih, kader, şans
5. Ünlem "Şimdiden belli değil, ya olur ya olmaz" anlamlarında bir seslenme sözü
"Yarın gelecek misiniz? -Kısmet!"

Birinci ve üçüncü anlam karşılıkları *kısmet*'i deneyimlenen bir "durum" olarak verirken (birincide yansız üçüncüde olumsuz değerlendirilen), ikinci anlam, teknik olmayan kullanımıyla, sözcük anlamı özelleşmesini göstermektedir. Geleneksel sözlüklerde sıklıkla gördüğümüz gibi, bu anlam girdisinde de sözcük anlamı bir dizi başka sözcük verilerek döngüsel biçimde sunulmaktadır (*nasip, talih, kader, şans*). Sonraki bölümlerde derlem verisine baktığımızda göreceğimiz gibi, *evlenme tarihi* derlemden gelen veride tümüyle "damat" için kullanılırken, "gelin" anlamıyla kullanımı hiç görülmemektedir. Öte yandan derlem verisi, *kısmet*'in farklı çekimli biçimleri ile kurulan eşdizimlilik örüntülerinde farklı eylemlerin benimsenmesiyle bir "durum" anlatmaktan çok bir olay yapısı göstermektedir. Doğal dil kullanımlarına dayanmayan sözlüklerde sıklıkla görülen gerçek bildirişim bağlamında ortaya çıkan anlamdan kopuk girdi anlamları sunulması aynı girdide verilen "atasözü, deyim ve birleşik fiiller" için de geçerlidir. Birinci girdide yer alan *nasip*, neden dördüncü girdide verilen diğer sözcüklerle birlikte listelenmediği ayrıca sorulabilir. Girdide verilen anlam karşılıklarının yetersiz kalan diğer yönlerini bir tarafa bırakırsak, böylesine soyut ve uzun bir tarihsel geçmişi olan, zaman içerisinde farklı kullanım değerleri yüklenen ve farklı kavramsallaştırmalar için kullanılan bu sözcüğün sözlükte tüm boyutlarıyla tanımlanabilmesi oldukça zordur.

Sözcüğün kaynağı olan inanç dünyasında, güncel dildeki anlamlarından farklılaşan anlam değerlerini veren özel terim sözlüğü diyebileceğimiz *İslam Ansiklopedisi'nin* (Türk Diyanet Vakfı) *kısmet* girdisi de benzer biçimde, çok kısa bir karşılık verdikten sonra bir başka sözcüğe gönderme yapmaktadır. *Türkçe Sözlük* girdisinde yer almayan *baht* sözcüğü, kısmet karşılığı olarak verildikten sonra kavramın içeriği ayrıntısı ile açıklanmaktadır.

Kısmet:

- ° İnsanların geçim vasıtası olan rızkın Allah tarafından belirlendiğini ifade eden terim (bkz. *Baht*)
- ° Ortak malların taksim¹ tekniği anlamında bir fıkıh terimi

Türkçe Sözlükte "durum" olarak açıklanan *kısmet*, teknik anlamıyla "program" olarak tanımlanmaktadır. Aynı kaynağın *kısmet* anlamı için okuyucunun yönlendirildiği diğer girdi olan *baht* ise aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır:

¹ *Kısım parça* anlamıyla, yasal terim olarak tanımlanan *kesmek* eyleminin temel anlamından üretilen kullanım örnekleri derlemede hemen hemen hiç görülmemiş, "pay" bir kez görülmüştür. Anadili konuşucuları Hristiyan olan çok sayıdaki dilde "pay, hisse, kısım" (*lot*) karşılığı olabilecek terimler vardır ancak yine de, "kısmet" ödünçlenmiştir.

Baht:

İlâhî iradenin insanlar için çizdiği hayat programı anlamında kullanılan bir terim.

Farsçadan Arapçaya da geçmiş bulunan *baht*, “iyi ve kötü olayların bağlı bulunduğu insan üstü program” anlamına geliyorsa da daha çok sevindirici olaylar için kullanılmaktadır.

“... beşerî arzuların sınırsız denecek kadar çok olmasının yanında hayatta gerçekleşme imkânlarının sınırlı olduğu da gözlenmekte ve bilinmektedir. Bu sebeptendir ki insanlar fiilen gerçekleştiremedikleri veya gerçekleşmesinin zor olduğunu sandıkları önemli işleri kader denen ilâhî programa bağlamışlardır. Türkçede bu duygu ve düşünceleri dile getiren *baht*, *talih*, *kısmet*, *nasip* ve *kader* gibi kelimeler yer almış, bu kelimelerle oluşan çeşitli deyimler doğmuştur.”

Her iki girdide de ortak olan, Tanrının, ilahi iradenin insan yaşamı için belirlediklerini anlatmasıdır. Bu genel betimleme, *kısmet* karşılığı verilen diğer sözcükler için de geçerli olan çok genel bir dile getirme olarak karşımıza çıkar. Böylesine geniş kapsamlı bir içerik karşılığı olan, soyut ve insanın farklı deneyimlerin öznel yorumlarını içeren bu sözcüğün kavramlaştırılmasında ortaya çıkan kavramsal metaforlar da benzer bir karmaşıklık taşımaktadır. İnanca ilişkin kavramlaştırmalarda en belirgin olan, deneysel kaynakları olmayan soyut inanç değerlerinin kavramsal metaforlar ile nasıl dile getirildiği başlı başına bir sorun olarak tanımlanmaktadır (Charteris-Black, 2004). Harrison (2007) ise dildeki dinseliliğin (İng. *religiosity*) kullanılan sözcüklerde değil “bir başka yerde” aranması gerektiğini, bu başka yerin de iki etkene bağlı olduğunu söyler: birincisi, dilin dinsel işlev ile kullanılması, ikincisi ise dilin doğrudan dinsel bağlamlarda kullanılmasıdır.

Kavramın kapsamının ne kadar geniş olabileceği, tek bir kavramlaştırma ile nasıl bir içeriğin oluştuğuna ilişkin bir betimlemeyi ise, *kısmet* tanımında yer alan *rızık* girdisinde buluyoruz.

Rızık:

Allah’ın canlılara verdiği maddî ve mânevî nimetler.

Sözlükte “yiyecek vermek, rızıklandırmak” anlamındaki rezk kökünden türeyen rızık kelimesi “yiyecek, giyecek ve faydalanılacak her şey; yağmur; başış; pay, nasip” gibi mânalara gelir (Lisânü’l-‘Arab, “rzık” md.). Terim olarak Allah Teâlâ’nın canlılara yeme içme ve başka hususlarda yararlanmak üzere verdiği her şeyi ifade eder.

Kısmet kavramının bir diğer ilgi çeken yönü ise, Türkçede ödünçleme olarak çağlar boyunca varlığını sürdürülen sözcüğün, kimilerinde Türkçeden ödünçleme olarak birçok dilde de varlığını sürdürüyor olmasıdır. Kısa bir tanımlama ve alıntılanan diller bilgisi, *Wikipedia* da aşağıdaki gibi verilmiştir:

kismet (Wikipedia)

Kismet olayların önceden belirlenmiş akışı anlamında kullanılan Kader ya da Yazgı demek olan Türkçe ve Hint-Urducadan türeyen bir sözcük. Farsça *qesmet* sözcüğünden evrilen, Arapçada “pay, hisse” anlamına gelen *qisma, qasama*, “bölmek, hisseye ayırmak” eyleminden türemiştir. Kismet, Bulgarcada, Makedoncada ve Sırp-Hırvatçanın kimi dialektlerinde “şans” anlamındadır.

İngilizcenin en kapsamlı tarihsel sözlüğü olan *Oxford English Dictionary* ise, Türkçeden alıntılanan bu sözcüğün ilk kullanıldığı bağlamları örnekler:

kismet (OED)

(Osmanlılar) Avrupa’ya bir ellerinde kılıç diğer ellerinde Kur’an ile geldiler: Karargahlarından çıkartıldıklarında, bir ellerinde pipo, diğer ellerinde Kuran olurdu ve “*Kismet, Kismet, Allah kerim*” diye bağırırlardı. [Dr. James O. Noyes, "The Ottoman Empire," "The Knickerbocker," October 1858] Popularized as the title of a novel in 1877.

Bir sözcük olarak gündelik dildeki kullanımları ve özelleşen teknik anlam karşılıkları ile kısaca tanıttığımız *kismet sözcüğü* ile ilgili son olarak bakacağımız bir diğer ansiklopedi girdisi, bu çalışmanın derlem verisinin de sunduğu kavramsallaştırmalar ile çok daha uyumlu bir yorumla Türkçede bu kavramın dinsel yorumundan daha fazla *dünyevi* yorumu ile kullanıldığını öne sürmektedir:

kismet (Encyclopedia of Islam)

Kismet’in Türkçedeki kullanımı (form) kaderin (*al-qadar*) yön değiştirmeleri ve hayatın darbelerini tevekkül ile kabul eden, önceden belirlenmiş bir pratik kadercilik anlatan teolojik doktrinin dile getirilmesinin ötesinde değildir.

Sözcük yapıları ve tanımlanan anlam karşılıklarına baktığımızda, *kismet* kişinin kendi iradesi dışında kendisine yönelik ilahi gücün yaptığı değerlendirmeler sonucunda, kişiyi yaşamak durumunda bıraktığı, yaşam akışında olumlu ya da olumsuz olarak değerlendirilebilen deneyimleri aktarmaktadır. Bir başka açıdan bakıldığında, deneyimin olumlu değerlendirmeleri bir tür *ödül* kavramsallaştırması, deneyimin olumsuz değerlendirmeleri ise bir tür *ceza* ya da en azından beklenen ödüllendirmenin kendisine verilmemesi olarak kavramsallaştırılmaktadır. Her iki deneyim türünde de kismet (*payı, nasibi*) veren, belirleyici değerlendirmeyi yapan ilahi güçtür ve insan bu değerlendirmeyi her koşulda kabullenmek durumundadır. Kismet kavramsallaştırmalarını dile getiren tüm kavramsal

metaforlar bu genel kavramlaştırmanın görünümüleri olarak karşımıza çıkmaktadırlar².

3. DERLEM VERİSİ VE NİCEL BETİMLEME

Türkçede ödünç sözcük olarak dil kullanıcılarının sözcükleri içerisinde kendisine yer bulan ve farklı diller tarafından da ödünçlenen *kismet* sözcüğünün incelenmesi için Türkçe Ulusal Derleminin (Aksan vd., 2012) üçüncü sürümünün yazılı ve sözlü metinleri kullanılmıştır. Bu bağlamda TUD arayüzü üzerinde *kismet* sözcüğünün çekimli biçimleri TUD'un yazılı ve sözlü veri tabanlarının tamamında aranmış ve elde edilen sonuçlar üzerinde *kismet* sözcüğü ile kurulan eşdizimlilik örüntüleri elde edilen bağımlı dizin satırları üzerinden incelenmiştir. 50 milyon sözcüklük TUD verisi içerisinde 62 gözlenen sıklık değeriyle sözlü metinlerde ve 840 gözlenen sıklık değeri ile yazılı metinler üzerinde karşımıza çıkan *kismet* sözcüğü yazılı ve sözlü metinlerin tamamında 902 gözlenen sıklık değerine sahiptir. Sıklık değeri bağlamında *kismet* sözcüğünün bağımlı dizin satırlarının sayısı görece az olarak değerlendirilebilirse de sözcüğün *ödül ve ceza kavramsallaştırmalarının* ortaya çıkarılması sürecinde ortaya koyduğu temel durumlar ve örüntüler derlem verisi kullanımının önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Bu bağlamda ancak çeşitli saha içi gözlemler yoluyla elde edilebilecek, dil kullanıcılarının kullanımlarının kaydedilmesiyle ortaya çıkarılabilecek ve uzun süreli araştırmalar gerektiren kimi durumlar derlem verisinin ve araçlarının sunmuş olduğu çeşitli işlevlerle daha etkin bir biçimde elde edilmiş ve nesnel sonuçlara erişilmiştir.

Çalışmada *kismet* sözcüğünün ve eşdizimlilik örüntülerinin nicel betimlemelerinden çok nitel değerlendirmelerle Türkçenin sözcükleri içerisinde kendisine yer bulan *kismet* ve eşdizimlilik örüntüleri derlem-çıkışlı bir yöntemle betimlenmiştir.

4. AHLAK METAFORU VE ÖDÜL-CEZA ŞEMASI

Türkçenin anlambilimi çalışmalarında çok sayıda öncü araştırmayı yapan Aksan (1987), genel olarak kavramlaştırma süreçlerinde dildeki en belirgin iki özelliği *somutlaştırma eğilimi* ve *eksilteli anlatım* olarak saptar. Soyut olan inanç dünyası kavramlarının kavramlaştırılmasında, dilsel araçların seçimi ve kullanımında bu eğilimler oldukça açık bir biçimde görülmektedir. Kavramsal Metafor Kuramı da toplumsal yaşamın ve kültürel birikimin yıllar içerisinde geliştirdiği inanç kavramlarının tümüyle metaforlar ile kurulu olduğunu belirtir (Lakoff, 2016).

² Sözlük ve ansiklopedi girdilerinde anlam karşılıkları olarak verilen sözcükbirimler ile kurulan kavramsal metaforların tümünün birlikte değerlendirilmesi, Kövecses (2017)'de önerilen bir hiyerarşik yapılanmayı da ortaya çıkaracaktır.

Derlem verisinin sunduğu kullanım örüntülerinin genel bir değerlendirmesini yaptığımızda, ödül ve ceza kavramsallaştırmalarının merkezinde yer alan, Kavramsal Metafor Kuramının oldukça iyi tanımladığı AHLAK (İng. MORALITY) metaforu çözümlenmelerinin *kismet* kavramsallaştırmaları için doğru araçları içerdiğini görürüz. Dilsel anlatımların kendilerinde, *Ahlak Muhasebesi* (İng. moral accounting) gerçekleştirmelerini çoğu kez doğrudan bulmamıza karşın oldukça güçlü sezdirimlerin öne çıktığı söylenebilir.

Ahlak metaforunun temelinde deneyimlerimiz ve içerisinde yaşadığımız kültürün kavramsallaştırmaları bulunmaktadır. Ahlak kavramsallaştırmamızın deneysel dayanağı, Lakoff ve Johnson'a (1999) göre kişinin *refahı* (İng. well-being) ile ilgilidir ve tüm bağıntılı kavramlarımız, *adalet, hakkaniyet, erdem, hoşgörü, özgürlük* ve *haklar* gibi, doğrudan bizim için neyin iyi olduğu ve nasıl yaşamamız gerektiği düşüncemizden kaynaklanmaktadır. Kolaylıkla görülebileceği gibi, bu soyut kavramların tamamı ancak metaforlar ile kavranmaktadır. Kimi kez deneysel kaynaklarının zorlukla bulunabildiği bu kavramların bazılarını Lakoff "*üstahlak*" (İng. metamoral) metaforları olarak tanımlar. Diğer ahlak metaforlarından farklı olarak, bu üstahlak metaforları kişiye hangi davranışın doğru, hangi davranışın yanlış olduğunu söylemezler. Soyut olmaları, kaynak girdilerinin dolaylı olarak erişilebilmeleri, deneyim verisinin sınırlı olması bu kavramların incelenmesini de karmaşıktırılmaktadır.

Kavramsal metafor çalışmaları açısından olumlu olan ise, ahlak kavramlarını betimleyen metaforların sayısının oldukça az olması, neredeyse tamamının "refah" temelli olmasıdır. Lakoff ve Johnson (1999) ahlak metaforlarının kaynak alanını, tüm dillerde ve kültürlerde, tarih boyunca insanların refahlarına katkısı olanlar biçiminde gördüklerini belirtir. Buna göre, örneğin tüm kültürlerde ve çağlarda insanlar refahları açısından zenginliği fakirliğe ya da yoksulluğa tercih etmişlerdir. Refahtaki artış, bir *kazanç*, azalma ise bir *kayıp* olarak kavramsallaştırılmaktadır. Bu aşamada, *kismet* en genel kavramsallaştırması ile refahta bir artış, *kismetsizlik* ise refahta bir azalma olarak görülmektedir. Refah, büyük ölçüde deneysel temelleri olan bir kavramsallaştırma olduğu için, alan yazınında belirtildiği gibi kaynak alanı oluşturmaktadır.

Yukarıda andığımız tüm (üst)ahlak metaforlarını birleştiren, ahlak dizgesini tanımlayan kavramsallaştırma ise AHLAK MUHASEBESİ (İng. MORAL ACCOUNTING) olmaktadır. Buna göre, toplumsal yaşamda diğer insanların refahına katkı yapmak, onların refahını artırmak, yapmamak ya da engellemek ise refahlarını azaltmak olarak değerlendirilmektedir. Parasal ve maddi işlemlerde olduğu gibi, yaptıklarımız bir muhasebe olarak kavramsallaştırılır: başkalarının refahını artırmak bize "kredi" kazandırır, azaltmak ise bizi "borçlandırır" (Lakoff ve Johnson, 1999).

Giriş bölümünde kısaca değindiğimiz ödül-ceza, ahlak metaforunun en genel şemasını verir. Genel ödül-ceza şemasında, diğeri üzerinde yetkisi olan biri vardır ve yetkin olanın verdiği ödül “karşılık”,³ ceza ise “ödeşme” olarak kavramlaştırılır (Lakoff, 2016).

Ahlak Muhasebesi metaforu ise birkaç temel ahlak şemasına dayanmaktadır. Bunlar, *karşılıklılık* (İng. reciprocation), *ödeşme* (İng. retribution), *intikam* (İng. revenge), *anlaşma* (İng. restitution) ve *özvericiliktir* (İng. altruism). Derlem verisinin bize sunduğu dilsel gerçekleştirmeler, bu temel şemalar arasında, hak ettiğini ya da karşılığını alma kavramlaştırmalarına kaynak olan *karşılıklılık* şemasının kismet kullanımlarını belirlediğini göstermektedir. Başkalarının refahına katkı yapan, Tanrının istediklerini yapan demektir; Tanrının insan için belirlediği hayat programı akışında yaptığı “katkılar” ödüllendirilmekte, kişinin refahını artıracak biçimde “kismet”i verilmekte ya da açılmaktadır. Bu şema açısından kavramlaştırmada farklı olan, kişilerarası ilişkide *karşılıklılık* eşit olan bireyler arasında olabilirken, ödül olan kismetin *verilmesinde* taraflar eşit değildir. Ancak, kavramlaştırmayı kuran düşünsel değerlendirmede yine basit ilişki korunmaktadır: Tanrı size yaptıklarınızın karşılığını “ödemektedir”. Ancak, derlem verisinde de göreceğimiz gibi kişinin ödülü/kismeti “beklediği” ya da “aradığı” çok sayıda kavramsal metafor bulunmaktadır. Verilmediği durumda ise yüce ilahi güce karşı bir ödeşme beklentisi oluşturması olanaksızdır ve kismetin “gelmemesi” ya da “olmaması” kabullenilmektedir. Çok sayıdaki koşul yapısının (*olursa, ederse, kismetse*) kismet metaforlarının dilsel gerçekleştirmelerinde kullanılması da ödeşmedeki eşitsiz ilişkisi göstermektedir.

5. DERLEM VERİSİ VE KISMET METAFORLARI

Ödül ve ceza kişinin yaşamındaki deneyimleri sonucu refahındaki değişimlerinin kavramlaştırılması olduğunda, yaşam metaforlarının kültüre özgü vurgulamaları öne çıkmaktadır (Aksan ve Aksan, 2012). *Bireyci* (İng. individualist) kültürlerden oldukça farklı olarak *paylaşmacı* (İng. collectivist) kültürlerde⁴, yaşam yolculuğunun kavramlaştırması, özellikle önceden belirlenmiş bir yolculuk

³ Kaynak dildeki metin çeviride kayıp olmaması için aşağıdaki gibi verilmiştir.

Karma: Moral Accounting with the Universe

“The Buddhist theory of karma has a contemporary American counterpart: What goes around comes around. The basic idea is that some balance of good and bad things will happen to you, with the bad balancing the good. You can affect the balance by your actions: You will get what you deserve. The more good things you do for people, the more good things will happen to you. The more bad things you do to people, the more bad things will happen to you. In another version of moral balance with the universe, the good and bad things that happen to you are balanced out (Lakoff, 2016).”

⁴ L’ynavskiy (2013) bireyci kültür dili olan Amerikan İngilizcesi ile paylaşmacı kültür dili olan Rusçada *kader* kavramlaştırmalarını incelediği yazısında, temel farklılıkları tartıştıktan sonra tanımladığı kavramsal metaforlara bu farklılığı nasıl yansıdığını gösterir.

yorumunun etkilerini taşır. Çalışmada bu temel farktan kaynaklanan ayrımlar konusunda bir tartışma sunmayacağız ancak kültürel vurguyu ve kavramsal metaforların tümünde ortaya çıkan YAŞAM YOLCULUKTUR (İng. LIFE IS A JOURNEY) metaforunun paylaşımcı kültürdeki yansımalarını göreceğiz. Müslümanlıkta, gelişen inanç söyleminin ayrıca kendine özgü etik ilkeler ve yasalar ürettiği, bunun da özellikle söylem üreticisinin metaforlarını belirlediği savlanmaktadır (El-Sharif, 2012).

Kısmet kavramsallaştırmalarının tamamında, Ödül ve Ceza şeması temel kavramsal çerçeve olarak karşımıza çıktığını belirtmiştik. İnanç dizgelerinde, Tanrı insanları dünyadaki yaşamlarının bitiminde, “yaşam yolcuğu” boyunca yaptıkları ile değerlendirerek ödül olarak *cennete*, ceza olarak ise *cehenneme* gönderir. Ancak ödül-ceza şemasının bu dünyada da bir karşılığı vardır. Tanrı yolculukta sınıdığı, önceden belirlediği “yaşam programı” içerisinde izlediği kişiyi cennet öncesinde de ödüllendirebilir. Dolayısıyla, inanç dizgesinde, “Allah’ın bir kimse için önceden belirlediği mutluluk payı anlamında bir terim” olarak tanımlanmaktadır. *Kısmet* tanımında sıklıkla kullanılan, derlem verisinde de kısmet ile birlikte kullanım sıklığı olan *nasip*, bu dünyada yaşam yolculuğunda, nasibi de Tanrının verdiği (İnşallah *Allah kısmet nasip eder sana da*) bir ödül olarak kavramsallaştırılmaktadır.

Bireyci kültürlerde daha baskın olarak öne çıkan kavramsallaştırması ile YAŞAM YOLCULUKTUR metaforu, YAŞAM AMAÇLI BİR YOLCULUKTUR metaforu ile belirginleşir. Paylaşımcı kültürlerde ise yaşam yolculuğu kişinin kendi iradesinin etkisiyle ortaya çıkan amaçlı bir yolculuk yorumu içermemektedir. Çalışmada, sözcüksel yapıların sunduğu betimlemelerden de anlaşılacağı gibi, YAŞAM YOLCULUĞU TANRININ ÖNCEDEN BELİRLEDİĞİ YOLCULUKTUR kavramsallaştırmasını göstermektedir. Bu yolculukta, gerçek dil kullanımlarında ortaya çıkan biçimiyle de KISMET ÖDÜLDÜR kavramsal metaforunu buluyoruz.

Ahlak muhasebesi şemaları ile baktığımızda bu kez biraz daha belirginleşen biçimiyle, temel kısmet kavramsal metaforunu KISMET KİŞİNİN REFAHINA BİR KATKIDIR olarak saptayabiliriz. Kaynağı Tanrı olan bu ödül, bir nesne ya da bireye sunulan, sonuçları olumlu (‘refaha’ katkısı olan) bir olay olarak kavramsallaştırılır.

Ne nesnenin ne de gerçekleşecek olayın niteliği konusunda bireyin hiçbir etkisi yoktur (*kısmet olursa, kısmet ederse, kısmetse*) önceden belirlenmiş yolculukta. Öte yandan kişinin Tanrıdan istediği, kendisine bir pay verilmesi beklentisi, (*kısmet bekle*) kişinin kendi eylemleri değerlendirmesi ile vardığı bir sonuçtur, edilgenliğin dile getirilmesidir. GÜÇ metaforlarının saptadığından farklı olarak burada bir KARŞI GÜÇ değil, üstün güç kavramı ortaya çıkar.

Derlem verisinin getirdiği eşdizimliliklerin incelenmesiyle ortaya çıkan kısmet kavramsal metaforları birlikte değerlendirildiğinde, paylaşımcı bir kültür olan Türk kültüründe, önceden belirlenmiş hayat yolculuğunda, kişinin kısmeti ile olan deneyimlerinin aşamalarından söz edebiliriz. İlk grup kavramsal metafor verisinde, kişinin “payını” beklediğini, ahlak muhasebesi şemasına göre, Tanrı ile olan ilişkisinde, bir “ödeşme” umduğunu görüyoruz. İkinci aşamayı gösteren kavramsal metaforlar, beklenti sonrasında yüce gücün kişiye ödülünü verdiğini ya da vermediğini içermektedir. Bu aşamada ayrıca, sıklığı düşük olmakla birlikte, kendisine verilen ödülün hata sonucu yitirildiğini kavramlaştıran metaforları görüyoruz. Üçüncü ve son aşamada ise, kişinin ödülü, olumlu ya da olumsuz kavramlaştırma ayrımları içermesine rağmen kabullendiğini söyleyebiliriz.

İlk aşamadaki kültürel vurguyu (Kövecses, 2005) veren kavramsal metafor KISMET TANRIDAN GELMESİ BEKLENEN ÖDÜLDÜR olarak biçimlenmektedir. Beklenen kısmetin ne olduğu genellikle bellidir:

(1)

oltalar ellerinde rasgele diyerek **kismet** *beklerler*. Pancar motorlu büyükçe bir
etmesi için Halit'i ve nihayet, **Kismet** *treni beklemektedir*. Siyasetin toplu ç

Sözlük girdisinde olduğu gibi, çok sayıda kavramsal metafor da göreceğimiz gibi, *kismet* çoğunlukla yaşam yolculuğunda kişinin eşi olacak “damat”tır ve beklenmektedir⁵:

(2)

insan gibi evinin kızı ol, **kismetini** *bekle diye...* Ellerin kızları, misler
Yaşı geçmişti ama olsun, hâlâ **kismetini** *bekliyordu*. Şansı yaver gitsin diye,
gerekir... En çok da TV'de **kismet** *bekleyen* sonucu kızlarımızın "sözde
ışığı bacada görenler. Evde oturup **kismet** *bekleyenler*. Çok geride kaldı onlar.

Kişinin önceden belirlenmiş yaşam yolculuğunda kendi kararı ile *kismeti* için yapabilecekleri oldukça sınırlıdır (*kismetini ara, kismetini bul*). Etkin bir arama ile de bulunmuş olsa, kismet yine de Tanrı'nın değerlendirmesine bağlıdır, Tanrı isterse kismet bulunabilir.

(3)

Bu zavallı bekâr köylüler de **kismetini** *aramak için biraz ürkekçe etrafta*
hayvanlar ve fal oklarıyla **kismet** *aramanız size haram kılınmıştır."*
İsteyen elbette başka yerde **kismetini** *arar, hatta bulurdu da. Ponponla*
Dışleri uzar kötülerin, sessizce **kismetlerini** *ararlar. Sabah ezanının eli*
çoğu kez, İnsan sınıfının, Hayırlı **Kismet** *Arayan alt sınıfının. Evliliği*
derekesine inerken, fallarda **kismet** *arayan Meliha Öğretmen gibi*
Birlikte **"kismet"** *arayanlarıdır... Birlikte düşünen,*

⁵ Günümüz New York'unda, Manhattan'ın Batı yakasında Yahudi gençler arasında ‘kader’ anlamında kullanılan *bashert* sözcüğünün, gittikçe daha büyük bir sıklıkla kişinin kaderindeki “evleneceği eş” anlamıyla kullanıldığı gözlenmiştir (Sala Levin, A Talmudic Date with Destiny, 2013 Eylül-Ekim). Görüldüğü gibi, bu kullanım, gelin-damat ayrımı yapmamaktadır.

Kısmet beklemek ve kısmet aramak/bulmak kavramsal metaforları verisi aynı anda soyut kavram olan kısmeti somutlaştırarak bir NESNE (İng. OBJECT) ya da varlık olarak kavranmasına yol açar.

(4)

hazırladığı çeyize göre	kısmet	<i>bulabilen kızlar yok mu? Önemli</i>
"bir gün biz de bir	kısmet	<i>bulacağız elbet" türünden saçma</i>
ya da kızına hayırlı bir	kısmet	<i>bulan oldu mu, hemen Bedrenk</i>
merakını giderdi. Daha iyi bir	kısmet	<i>buldu. Duyuşuma göre, bu seferki</i>
aracılığıyla hayırlı bir	kısmet	<i>bulunması üzerine kurulu bir güldürü,</i>
ve yani belki hayırlı bir	kısmet	<i>bulur bana dayım diye her</i>

Arama ile bulunan kısmetten başka, örtük olarak Tanrının verdiği bir ödül kavramsallaştırmasından uzaklaşan kültürel yorumda, kısmet ortaya *çıkan* varlıktır. *Kısmete* erişmenin kimi zaman zahmetsiz olduğunu da kavramsallaştıran bir dizi diğer metafor (*kısmet ayağına geldi*) ile birlikte düşünüldüğünde, ödülün daha dünyevi bir yorumu olduğunu söyleyebiliriz:

(5)

kaçmasa daha iyi bir	kısmetinin	<i>çıkabileceğini, çünkü kızın yirmi</i>
istemedik. Ama elbette bir gün	kısmeti	<i>çıkacak, engel olamayacağız, uçup</i>
kurulmaz, sonra bacımın bir	kısmeti	<i>çıkarak da o manada söyledim.</i>
Seneler geçer, genç kızın	kısmeti	<i>çıkarak ve evlenir. Çoluk çocuğa</i>
.Yarın öbür gün bir	kısmetin	<i>çıkarak yeniden evlenirsin belki, sakın</i>
Bu yüzden karşına <i>çıkan</i>	kısmetlerden	<i>kendini soyutlama, en azından belli</i>
burnu Kaf dağında, <i>çıkan</i>	kısmetleri	<i>bir türlü beğenmiyor.</i>

Eşdizimlilik verisinden izlenebileceği gibi *çıkarmak* eyleminin nesnesi konumundaki *kısmet* tüm örneklerde "damat"ı göstermektedir. Çok az sayıdaki kullanım örneğinde ise damat dışı kısmetler buluyoruz:

(6)

yanıp tutuşurken,	kısmetine	demir <i>çıkmasına</i> çok sinirlenmiş. Altın
kazmışlar. Abdullah'ın	kısmetine,	bakır madeni <i>çıkması</i> . Arkadaşlarına,
eşyada da "rakı" <i>çıkta</i>	kısmetimize.	Okuyanlar da meyhanede yazdım s
bakarak "Hele bakalım,	kısmetimize	ne <i>çıkarsa</i> " deyip durmuş bulunuyor.

Kısmet çıkması kavramsallaştırmasına benzer bir dizi eşdizimlilik örneği ise *kısmet düşmesi* ile bulunmaktadır. Burada *kısmet* çok daha farklı nesne/varlık ile somutlaştırılır:

(7)

temiz" çıktılarsa da,	kısmetine	<i>iki manto düşmesi düşen Tombik,</i>
İstanbul'a geldiklerinde çocuktu.	Kısmetine	<i>aşçı yamaklığı düşmüş, çabuk</i>
<i>ilk kardeleniymiş</i> bu. Onun	kısmetine	<i>düşmüş. Evet, bu hikâye aynıyle</i>
Pardon pardon söyle.	kısmet	<i>düştü kısmet. Kısmetin fazla geldi</i>
Biz, serçe yiyelim derken	kısmetimize	<i>kumru düştü. Hadi gel bakalım...</i>

Kısmet ederse/kısmetse kullanımları, ödüle erişmede yetki kaynağını açıkça göstermektedir. Gerçekleşme ya da erişme koşula bağlıdır ve koşulun nasıl değerlendirildiği yine yüce güce aittir. *Allah kısmet ederse*, sıklığı oldukça yüksek bir formül anlatım olarak derlem verisinde karşımıza çıkmaktadır.

(8)

ne isterse onu yaz. <i>Allah</i>	kısmet	<i>ederse</i> , yine görüşürüz...
Bende yarın <i>Allah</i>	kısmet	<i>ederse</i> bir iş başvurusunda
<i>Allah</i> ne zaman	kısmet	<i>ederse</i> . Eğer benim
Azmin sonucu zafer... <i>Allah</i>	kısmet	<i>ederse</i> sende
dolaşmıyorlar tabii... <i>Allah</i>	kısmet	<i>ederse</i> , birçok
İnşallah <i>Allah</i>	kısmet	<i>nasip eder</i> sana

Derlem eşdizimliliklerinde ayrıca, kavramlaştırmada koşaç yapısının sezdirdiği bir tür kılıcısı olmayan bir gerçekleşme (*olmak*) yorumu öne çıkmaktadır. Ancak, yine de bir yüce gücün “olmayı” sağladığı veriden anlaşılmaktadır. Koşullu anlatım yapıları, bir kendiliğindenlik değil, daha çok gerçekleşmenin beklendiği (*kısmetse olur inşallah*), bir gücün istenen durumun gerçekleşmesini sağlayacağıdır.

(9)

Ekim'in beşinde, Ekim'in beşinde	kısmet	<i>olursa</i> düğünü yapıyor. Pardon
gördüm. Orası ayrı öykü.	Kısmet	<i>olursa</i> bir gün yazarım. Ona
Bugün oğlanın kaydını yaptırdım.	Kısmet	<i>olursa</i> önümüzdeki Perşembe
Tabii ki, kız hemen verilmedi,	kısmetse	<i>olur</i> dendi. Kız evi biraz
kızınızı oğlumuz istiyoruz...	Kısmetse	<i>olur inşallah</i> .
mi? Talihin iyiymiş Durmuş Çavuş...	Kısmetse	<i>olur inşallah</i> ... Akşam yemeğe

Önceden belirlenmiş yaşam yolculuğunda yapabilecekleri son derece sınırlı olan kişinin kılıcı olarak yapabilecekleri genellikle hataları, gücün etkisinden çok kendi yapacakları ile ödül kazanabileceğini düşünmesidir. Sonuç, ödülü yitirmek olur: KISMET YİTİRİLEN BEKLENTİDİR

(10)

para sağlayan işi nereden bulacaksın?	Kısmetini	<i>tepme</i> .
İnsan <i>ayağına gelen</i>	kısmeti	<i>teper mi?</i>
<i>Kaçırmamalydı</i> böylesi	kısmeti.	

Kişinin önceden belirlenmiş yaşam yolculuğunda herhangi bir etkisinin olmadığı, deneyimleyeceği tüm olayların yüce güç tarafından belirlendiği kısmet kavramlaştırmalarında, beklentilerinin ya da istediklerinin gerçekleşmemesi durumunda da yapabileceği hiçbir şey yoktur.

(11)

	Kısmet	olsaydı bugün Polonya'ya <i>hareket edecektim</i>
Teyzeyi görüp, <i>ellerinden öpmek</i>	kısmet	olmadı.
hızlı şeride bir daha <i>geçmek</i>	kısmet	olmuyor.
Ne yazık ki bana <i>olmadı</i>	kısmet.	

Kişinin yine de ödülü beklediği, ödülün gerçekleşeceği ve bir anlamda niteliği üzerine de çıkarımları olduğu kavramsallaştırması, beklentinin bir süredir devam ettiğini de göstermektedir:

(12)

ama *bir türlü* **kısmet** olmadı. Oraya baktığımda bir şey
filmini görmedim, *bir türlü* **kısmet** olmadı" dedi, Necla.
bugüne dek görmek *bir türlü* **kısmet** olmamıştı. Yörede gezerken,
yaratıkları görmesi *bir türlü* **kısmet** olmayan hekim, ilim tutkusunun

Kavramsallaştırmanın son basamağında ise, Tanrıdan beklediği kısmetin verilmediği ya da gelmediği durumlarda kişi yüce gücün ödüllendirmeme değerlendirmesini sakince kabullenmekten başka birşey yapamaz. Ödüllendirmemenin bir tür cezalandırma olduğu kavramsallaştırması burada geçerli değildir. Tanrının değerlendirmesi ahlak muhasebesinde hakkaniyet şeması ile kavramsallaştırılmaz.

(13)

Yaa **kısmet** değilmiş *demek* ki.
Hiçbiri olmadı. Napalım **kısmet** değilmiş,
Behlül Sağlık olsun, **gısmet** değil mi...

Nesne kavramsallaştırmasının görüldüğü varlık yüklemeleri ile dile getirilen kullanım örnekleri de yine ödül verenle olan ilişkide sonucu razı olma, sakince kabullenme değerlendirmesi içermektedir. Burada olumlu ve olumsuz değerlendirmeler arasında bir farklılık yoktur, her ikisinde de *varlık* ya da *yokluk* kişinin yorumlayabileceği bir sonuç durumu değildir:

(14)

sana 3 vakitte deve yüküyle **kısmet** *var* gibi basmakalıp falcı lakırdıları
babam! Baba Ellerim kaşınıyor, **kısmet** *var* herhalde... Hiç olmadı, insan
zaman size üç vakitte bir **kısmet** *var!* Hanenize ay-yıldız doğacak.

okusun dedik, ama üniversite **kısmette** *yokmuş*, otur kahvede aşağı, bu
bebeğini kimse alamaz ama **kısmette** *yoksa* bizler ne yaparsak yapalım
koştum dostlar, bu masada **kısmet** *yoktu* ama muhabbet vardı, şu
sormuşlar. Şeyh "Hayır, **kısmetinde** *yok*" demiş. Bu olaydan sonra
1. HASTA Ne yapalım **kısmetin** *yokmuş*. Her şey aslanın ağzında

Kişinin *kısmeti* üzerinden yapabileceği hiçbir şey olmadığını bildiğini görüyoruz. Toplumsal yaşamda daha önceden deneyimlenmiş benzer durumlarına, kişinin başına geleni olduğu gibi kabullenmesi gerektiği kültürel bir bilgi olarak belirmektedir. Kültürel bilgi öğüt biçiminde dile getirilmektedir.

(15)

Kısmet *neyse* o olur dedim.
Artık, **kısmetin** *neyse*, razı olacaksın.

Beklenen ile gerçekleşen arasındaki fark, bir diğer formül anlatım ile dile getirilir:

(16)

... yumuşağını seviyor. *KİME NİYET, KİME KISMET!* Fergan Mirkelam...
... Yüzü değişti. *Ne ye niyet ne ye kismet* dedikleri durumdaydı.

İstenenin ne olduğu karşılığında kendisine neyin verildiğinin açık anlatıldığı karşılıklar de derlem verisinde bulunmaktadır:

(17)

"*Bire niyet, iki kismet*" sloganı ile başlattığı kampanya büyük ...
... *spora niyet kebaba kismet*. Dün akşam arkadaşlarımla...
... *Sola niyet, AKP'ye kismet*. Mersin'in Silifke ilçesinde doğan Prof.

Beklenen *kismet*in verilmemesi, hayal kırıklığı da yaratabilir. Kimi zaman *kismet*in gerçekleşmemesi, kimi zaman ise verilen benimsenmemesi dile getirilir ancak yine de yapacak bir şey yoktur.

(18)

tekrar devam edersin." dedi, <i>ama</i>	kismet	<i>işte</i> o kış okulum yandı
olmasını arzu etmişti hep <i>ama</i>	kismet	<i>işte</i> , olmamıştı.
daha ne malzeme çıkar da...	Kismet	<i>artık</i> .
Ama neylersiniz,	kismetiniz	<i>buymuş</i> . Kaderden de kaçılır mı
Azrâ'nın yerine Esra'yla.	Kismet	<i>öylemiş... Azrâ Hanım, bir çay</i>
Çok da üzülüm...	Kismet	<i>bu kadarmış</i> . Yanlış iş yaptık

*Kismet*in ne olacağı üzerine hiçbir yetkisi olmayan, *kismet*ini belirleyemeyen bireye verilen ödüle zahmetsiz ulaşması da sağlanır. Verilen *kismete* erişmekte bile kişinin etkisi yoktur. *Kismet*, devingen bir varlıktır ve verilen kişiye kendisi gelir: KISMET DEVİNGEN BİR VARLIKTIR.

(19)

kuşları kafalarına kaka mı yaptı? "**Kismet** *geliyor*" diyerek piyangocuya koşarlar...
ilahi bir tertip olarak algılamazlar. "**Kismet** *geliyor*" diyerek, yine o ağaçların
bile hayal etmeye başlar. Evet, **kismet** *gelmiştir* ama, beklediği gibi olmayacaktır

Kalıp anlatım biçiminde kültürel değerlendirmeyi içeren, devingen varlık kavramlaştırmasının⁶ dile getirilmesinde, kişinin kendi *kismet*i üzerinde hiçbir etkisinin olmadığını da sezdirilmektedir:

(20)

ki, kışının üstünde oturanların da **kismet** *ayaklarına geliyor*. Fırsatları "eylem
arada Uruk kentinin yaşlı bilgeleri, **kismet** *ayaklarına geldiğini* düşünmüş
olacaklar
önüne çıktı. Yani senin anlayacağın **kismet** *ayağımıza geldi*. Benim yardım edeb
için çabalayanların böylece **kismet** *ayağına gelmiş oldu*. Görersen Nazo,
Çünkü hepsi kuşkulular listesindeydi. **Kismet** *ayağına gelmişti*. İki kahve ve

⁶ Jakel (2002) YOLCULUK metaforlarında etkili olan en temel şemanın YOL (İng. PATH) olduğunu belirtir. Devingen *kismet* için de açıklayıcı olan bu şemanın açılımlarını burada tartışmayacağız.

Ödül olarak kendisine verilen *kısmete* erişmek için hiçbir çaba gösterilmediği, özdevinimli bir varlık olarak kısmetin kişinin kısmete erişmek için en azından birkaç adım atması kadar kısa ve yorucu olmayan bir girişimde bile bulunması gerekmez. Ödülü veren güç, ödülün gelmesini sağlayarak ayrıca bir ödüllendirme yapmış olur. Her ne kadar bir beden bölümü olarak *ayak* kavramsal metaforları Türk kültüründe olumsuz değerlendirmeler içerse de buradaki çabasız erişme sezdirimi bir olumsuzluk içermez.

Kısmete kolay erişme için kullanılan bir diğer beden bölümünde ise, *ayak* dışında da çabasız ulaşma kavramsallaştırmasının en sık kullanılan “kucak” (kısmet kucağına geldi) devingen varlığın erişme yeri olarak benimsenmektedir.

Derlemin incelenen kavram için büyük veri üzerinden sağladığı eşdizimlilik örüntülerinin ve bağlam çeşitliliğinin kavramsal metaforların saptanmasında ve betimlenmesinde sunduğu olanakları kısaca göstermeye çalıştık. Erişilen veride kavramsal metaforların betimlenmesinde etkisi olabilecek çok sayıda gözlemlerimizi daha sonra yapılacak çalışmalara bırakıyoruz. Yalnızca derlem dilbilim yöntemi ile bulunabilecek bir gözlem olarak, özellikle *kısmet olmadı* kullanımlarının hemen hemen tümünde “görmek” eylemi ile örüntü kurulduğunu söyleyebiliriz. Bir kavramsal metafor önermeye yardımcı olabilecek veri örneklerinde ise *kısmetin* nicelik yorumu (*kısmeti bu kadarmış, kısmetin az, kısmeti fazla geldi, ...*) bulunmaktadır. Öte yandan, birlikte kullanım örneklerinde, sözlük girdilerini doğrular biçimde, kimi liste okumaları da saptayabiliyoruz:

(21)

olmadığından her şey <i>kader</i> ve kısmete	havale edilmişti. Şimdi buraya kadar okutturur. Ara sıra sonuçtan çok
duymadığımız falcılara <i>kaderini</i> kısmetini bir tanımla karşılaşırsınız	ve <i>talihi</i> anlamak, geleceği öğrenmek
" <i>Kader</i> , kısmet bir de <i>alın yazısı</i> var. Kısmet şehvet gayretle de gelmez. <i>Kaderdir</i> . Kısmettir ."	ve <i>kader</i> var. Ben Almanya'da <i>Şanstır</i> . Sahte aşkların temeli ihtiyaç Paşa, "Hayırlısı," demekle yetindi.
fikri İstanbul'da, ya <i>nasip</i> , ya kısmet... " kesiyordu. " <i>Şans</i> , <i>talih</i> , <i>kader</i> , kısmet kısmet!	5 kuruşa" satılıyordu. Zenci kızlı
kurabiye mi, " <i>Şans talih kader</i> Şansını	<i>kısmet!</i> Şansını <i>talihini</i> 25 kuruşa <i>para</i> . Bunlardan alırsanız hep saklıyo
bunları şimdi <i>sağlık</i> , <i>nazar</i> , <i>şans</i> , kısmet ,	<i>bereket</i> için diyor anahtar şeklinde.
Hı çok güzel. Mesela şu kısmet değmesin, <i>şansımız</i> olsun, evimizin kısmeti	<i>bereketi</i> olsun, ya paramız olsun.

Eşdizimlilik verisinden görülebileceği gibi, daha geniş bağlamları ile birlikte değerlendirildiğinde, alan sözlük ve ansiklopedilerinin *kismet* ile birlikte sunduğu diğer kültürel kavramlar ve aralarındaki karmaşık bağıntılar görece kolaylıkla incelenebilir.

6. SONUÇ

Ödünçleme olarak Türkçede uzun yıllar boyunca varlığını sürdüren, temel kültürel kavramlaştırmalardan birisi olan *kismet*, inanç dünyasında bağıntılı olduğu bir dizi diğer kavram ile birlikte, özgül kültürel vurgusu ile katı dinsel yorumun ötesinde daha dünyevi bir kavram olarak belirginleşmektedir. Türkçeden başka dillere de geçen *kismet* varlığını sürdürmekte ve benzer kavramlaştırmaların odağında yer almaktadır. Burada yer vermemekle birlikte, İngilizcedeki kullanımları ile yaptığımız karşılaştırmada, bireyci kültürel vurgunun etkisiyle, Türkçedeki kadar bir çeşitlenme olmadığını gördük. Tarihsel birikimi, özel kültürel gerektirimleri içeren, bir dizi başka sözcük ile karmaşık bir kavramsal ilişki ağı oluşturan *kismet*, çok daha ayrıntılı olarak incelenebilecek kavramsal metaforların oluşumuna yol açmaktadır. Derlem verisinin farklı “aramalar” ile getirebileceği daha çeşitli ve zengin eşdizimliliklerin, kaynak ve hedef alanların saptanmasında, eşlemelerin izlenmesinde sağlayacağı olanaklar düşünüldüğünde, kavramın kültürel önemi daha da artmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (1987). *Türkçenin gücü*. Bilgi.
- Aksan, Y., & M. Aksan. (2012). Armed with *Patience, Suffering* an emotion: Conceptualization of LIFE, MORALITY and EMOTION. F. MacArthur ve diğ., (Haz.) içinde *Metaphor in use: Context, culture and communication* (ss.285-308). John Benjamins.
- Aksan, Y., Aksan, M., Koltuksuz, A., Sezer, T., Mersinli, Ü., Demirhan, U. U., Yılmaz, H., Kurtoğlu, Ö., Atasoy, G., Öz, S., & Yıldız, İ. (2012). Construction of the Turkish National Corpus (TNC). N. Calzolari, T. Choukri, & T. Declerck (Haz.), içinde 8th *International conference on language resources and evaluation (LREC 2012)* (ss. 3223-3227). ELDA.
- Chartaris-Black, J. (2004). *Corpus approaches to critical metaphor analysis*. MacMillan.
- El-Sharif, A. (2012). Metaphors we believe by: Islamic doctrine as evoked by the Prophet Muhammad’s metaphors. *Critical Discourse Studies* 9(3), 231–245
- Harrison, V.S. (2007). Metaphor, religious language, and religious experience. *Sophia* 46, 127-145.
- Jäkel, O. (2002). The invariance hypothesis revisited: The cognitive theory of metaphor applied to religious texts. <http://www.metaphrik.de/02/jaekel.htm>.
- Kövecses, Z. (2016). Conceptual metaphor theory. E. Semino & Z. Demjen (Haz.), içinde *The routledge handbook of metaphor and language* (ss. 13-27). Routledge.

- Kövecses, Z. (2005). *Metaphor in culture. Universality and variation*. Cambridge University Press.
- Krasovec, J. (1999). *Reward, punishment and forgiveness*. Brill.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1999). *Philosophy in the flesh*. Basic Books.
- Lakoff, G. (2016). *Moral politics*. The University of Chicago Press.
- L'ynavskiy, S. (2013). A corpus-driven usage-feature analysis of the concept "Fate" in modern Russian and American English languages. *Semantic Scholar*, Corpus ID: 143274418

Girdi Kaynakları

- Türkçe Sözlük* (2011). Türk Dil Kurumu.
- Oxford English Dictionary* (1989). Oxford University Press
- Encyclopedia of Islam* (2007). Brill
- Wikipedia*, "kısmet" girdisi.

BÖLÜM III

METAFOR İŞLEMLEME: BİLİŞSEL GELİŞİM VE EDİNİM

KAVRAMSAL METAFORLARIN İŞLEMLENMESİ

İpek Pınar Uzun¹ ve Elif Arıca Akkök²

Ankara Üniversitesi

bekar@ankara.edu.tr¹, eakkok@ankara.edu.tr²

Özet: Bilişsel dilbilim alanının uzun yıllardan beri araştırma konusu olan ve imgesel anlamlı bir dil ögesi olan metafor; kavramlararası benzerlik ilişkisinden yola çıkarak kavramların zihinde nasıl şekillendiğini betimleyen bir ürün olarak tanımlanmaktadır (Lakoff & Johnson, 1980). Kavramsal metafor, bilişsel dilbilim ile birlikte dilin beyindeki uzamsal ve zamansal işlenişini inceleyen nörodilbilim ve ruhdilbilim gibi alanların da temel araştırma nesnelere biridir. Bu kapsamda, bu çalışmada kavramsal metaforun anlamlandırılmasındaki süreç-içi işleme basamakları üç temel aşamada sınıflandırılarak tanımlanmıştır. Yazının ilk bölümlerinde kavramsal metaforun bilişsel dilbilimdeki rolü betimlenerek, ruhdilbilimsel yönleriyle metaforu inceleyen araştırmalarda kendi hızında okuma ve göz izlemeye dayalı davranışsal gözlem tekniklerinden elde edilen bulgular tartışılmıştır. İlerleyen bölümlerde, nörodilbilimsel yönüyle kavramsal metaforu ele alan araştırmalar, zamansal ve uzamsal görüntüleme teknikleri üzerinden sınıflandırılmıştır. Zamansal işlemede olaya ilişkin potansiyeller incelenerek, kavramsal metaforun süreç-içi işlenişinde N400 ve P600 potansiyellerine ulaşıldığı gözlenmiştir. fMRI gibi tekniklerin kullanıldığı uzamsal işlemede, kavramsal metaforun süreç-içi anlamlandırılmasında beyin sağ yarıküresinde aktivasyon bulunduğu ilişkin bulgulara erişilmiştir.

Anahtar Sözcükler: *Kavramsal Metafor, Süreç-içi İşleme, Anlamlandırma, Bilişsel Dilbilim, Nörodilbilim, Ruhdilbilim*

1. KAVRAMSAL METAFORUN TANIMI

İmgesel anlamlı dil öğelerinin bir türü olan metaforlar genel anlamda iki kavram arasında benzerlik ilişkisi kurulmasıyla erişilen bir dil figürü olarak

tanımlanmaktadır (Kövecses, 2010). Bilişsel bakış açısı, bu tanımlamanın ötesine geçip metaforların dilsel bir ürün olmadığını, insanların bilişsel sisteminin doğal bir ürünü olduğunu öne sürer. Öyle ki, metafor aslında düşünce ve kavramlaştırma sisteminin bir ürünüdür (Gibbs, 1994; Lakoff ve Johnson, 1980). Son yıllarda sezgisel yöntemle dayalı metafor çalışmalarının yerini *ruhdilbilimsel* (psikodilbilimsel) bakış açısıyla inceleyen çalışmalar almış, çoğu araştırmacı metaforların işlenmesine yönelik deneysel çalışmalara yönelmişlerdir. Metaforların işlenmesine yönelik çalışmaların bir kısmı, süreç dışı yöntemlere odaklanırken (Gibbs ve O'Brien, 1990; Gibbs ve Colston, 2012), bir kısmı da süreç içi yöntemlere odaklanmaktadır (Brisard, Frisson ve Sandra, 2001; Blasko ve Connie, 1993; Frisson ve Pickering, 1999). Bu çalışmalar, farklı yöntemsel temellere dayansa da genel olarak bireylerin temel anlamı mı imgesel anlamı mı daha hızlı işlemediği konusuna odaklanmaktadır.

Bu çalışma metaforların süreç-içi işlenme sürecinin betimlenmesinde kullanılan farklı yöntemsel tercihleri ve alanyazında söz konusu yöntemleri temel alarak yürütülen çalışmaları tanıtmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın ilerleyen bölümlerinde öncelikle, temel anlamın ve metaforik anlamın işlenmesine yönelik çalışmalara yer verilecek, ardından metaforların anlamlandırılmasında davranışsal yaklaşımları temel alan çalışmalar tanıtılacaktır. Son olarak beyin araştırmalarında metaforların anlamlandırılmasında kullanılan yöntemleri içeren çalışmalar örneklenecektir.

2. TEMEL ANLAMIN VE METAFORİK ANLAMIN İŞLENİŞİ

Metaforların zihinde nasıl işlendiğine ilişkin en çok merak edilen konu metaforik anlamın zihinde işlenme hızı olmuştur. Çalışmalar genel olarak temel anlamın daha hızlı işlendiği varsayımından yola çıkmış olsalar da farklı çalışmalar bağlam, bilinir olma gibi koşulların işleme hızında farklı görünüm ortaya çıkarabileceğini göstermiştir.

Metaforun anlamlandırılmasına ilişkin öncü çalışmalardan biri olan Clark ve Lucy (1975), anlamlandırma sırasında üç basamaktan oluşan bir sürecin varlığından söz etmiştir. Buna göre, öncelikle temel anlamın (İng. *literal meaning*), ardından *bağlamsal anlamın* (İng. *contextual meaning*) ve daha sonra *temel olmayan anlamın* (İng. *nonliteral meaning*) kavramlaştırıldığı üç temel basamaktan söz edilmektedir. Alanyazında davranışsal gözlem tekniği kullanılan pek çok araştırmanın önünü açan bu çalışmadan sonra Glucksberg, Gildea ve Bookin (1982) özellikle *ruhdilbilim* (psikodilbilim) alanında gerçekleştirilen araştırmalarda, bu üç basamağın davranışsal gözleme dayalı araştırmalardan elde edilen bulgularla uyumlu olmadığını öne sürmüştür. Araştırmacılar metaforik anlamın işlenmesinde süreç-içi tepkilerin daha hızlı olduğunu ortaya

koymuştur. Metafora dilsel açıdan bakan bu iki öncül çalışmanın ardından metaforik anlamın bilişsel ve kavramsal açıdan dilde nasıl anlamlandırıldığına ve yorumlanabildiğine ilişkin pek çok süreç-içi araştırma gerçekleştirilmiştir.

Temel ve imgesel anlamın işlenme hızının karşılaştırılması üzerine temellendirilen kimi araştırmalar (bkz. Biava, 1991; McElree ve Nordie, 1999 gibi), iki anlam türünün işlenme önceliği konusunda herhangi bir ayırıcı özellik bulunmadığını ileri sürmektedir. Buna karşın Ortony, Schallert Reynolds ve Antos (1978) metaforik anlamın bağlamdan bağımsız durumlarda temel anlam kadar hızlı işlenebildiğini ortaya koyarak alanyazında yeni bir tartışmanın kapısını aralamıştır. Bu tartışma, metaforik anlamın temel anlamla neredeyse eşdeğer biçimde yorumlanabileceğini sezdirdiğinden oldukça dikkat çekicidir. Bu çalışmalar, süreç-içi işleme önemli değişkenleri olan sessiz okuma sırasındaki *tepki süresi* (İng. reaction time) ya da *göz izleme* (İng. eye tracking) gibi günümüzde de kullanılmakta olan tekniklerle yürütülen pek çok araştırmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır.

Temel ve metaforik anlamın benzer tepki sürelerinde işlendiğine yönelik bu tartışmalar, metaforların *bilinir olma düzeylerinin* (İng. familiarity) etkisine yönelik soruları da beraberinde getirmiştir. Bu konuda en dikkat çeken araştırma olan Blasko ve Connie (1993), yüksek bilinirlik düzeylerine sahip metaforların düşük bilinirlik düzeyine sahip olanlara göre çok daha hızlı bir biçimde işlenebildiğini, hatta bu süreçte bağlamın bile duysuz kalabileceğini ortaya çıkararak yeni bir tartışma konusunu alanyazına kazandırmıştır.

Yukarıda sunulan temel tartışma konuları bağlamında, yazının ilerleyen bölümlerinde, dilde süreç-içi işleme sırasında aktif rol oynayan davranışsal yaklaşımlar ve beyin görüntüleme teknikleri kullanılarak kavramsal metaforları inceleyen araştırmalar üzerinde durulacaktır. Bu doğrultuda bir sonraki bölümde, öncelikli olarak Holyoak ve Stamenković (2018)'de metaforun süreç-içi araştırmalardaki rolünün belirlenmesine zemin oluşturduğu ileri sürülen üç temel davranışsal yaklaşımdan söz edilecektir.

2.1. METAFORUN ANLAMLANDIRILMASINDA DAVRANIŞSAL YAKLAŞIMLAR

Metaforların anlamlandırılması süreci, ruhdilbilimsel açıdan davranışsal gözlemlerle incelenen önemli araştırma konularından biridir. Holyoak ve Stamenković (2018) bu tür araştırmalara ilişkin üç temel yaklaşım önermektedir: *Analoji Konumu* (İng. Analogy Position), *Umlama Konumu* (İng. Categorization Position) ve *Kavramsal Eşleme Konumu* (İng. Conceptual Mapping Position) yaklaşımları. Bu bölümde, Holyoak ve Stamenković (2018)'de sınıflandırılan bu üç temel yaklaşım temelinde metaforların süreç-içi işleme teknikleriyle yapılan kimi çalışmalar betimlenmektedir.

2.1.1. Analoji Konumu Yaklaşımı

Metaforu kavramlar arasındaki etkileşimi inceleyerek açıklamayı hedefleyen Analoji Konumu Yaklaşımı, benzerlik ilişkisini dilsel birimler arasındaki benzerlik düzeyine dayalı olarak tanımlamaktadır. Gentner, Holyoak ve Kokinov (2001) tarafından önerilen bu yaklaşım, araştırma konusunu benzerlik ilişkisinden yola çıkarak oluşturmakta, ancak bu yaklaşımda etkileşimsel olmayan ya da benzerlik ilişkisi kurulamayan birimler, araştırma alanının dışında bırakılmaktadır. Bilindiği gibi, tarihsel süreçte metaforun benzerlikle olan ilişkisi, Aristoteles'a kadar uzanmaktadır. Buna karşın, dilbilimsel çerçevede bu bağıntı ilk olarak Black (1962)'de temellendirilmiştir. Black, bazı metaforların bilinen görünümünün yanı sıra, yeni benzerlik ilişkileri de kurabildiğini ileri sürmektedir.

Metaforlarda benzerlik ilişkisi, ruhdilbilimsel araştırmalarda farklı yönleriyle incelenmiştir. Bu alanda temel araştırmalardan biri olan Tourangeau ve Sternberg (1981) davranışsal gözlem tekniğini kullanarak, metaforlarda benzerliği *metaforik uygunluk* (İng. metaphoric aptness), *alan içi benzerlik* (İng. within domain similarity) ve *alanlar arası benzerlik* (İng. between domain similarity) açısından ele almıştır. Araştırmacılar, metaforik uygunluğun alanlar arası benzerlikle olumlu, ancak alan içi benzerlikle olumsuz yönden ilişkilendirilebileceğini öne sürmüştür. Öte yandan, benzerlik ilişkisini ve metaforlar arasındaki ruhdilbilimsel bağıntıyı inceleyen Sternberg ve Nigro (1983), yaptığı deneysel çalışmalarda katılımcıların *tepki sürelerini* (İng. reaction times/RTs) ölçerek, metaforik bir yapının anlamlandırılabilmesi için benzerlik ilişkisine gereksinim duyulduğundan söz etmiştir.

Analoji ve metafor çalışmalarındaki önemli bir adım, Gentner ve Clement (1988)'in çalışmasıyla atılmıştır. Araştırmacılar bu etkileşimsel süreci yeni bir boyuta taşıyarak, benzerlik terimini *yapısal eşleme* (İng. structural mapping) ile açıklamıştır. Alanyazındaki bu yeni gelişme, özellikle beyin araştırmalarına zemin oluşturması açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü yapısal eşleme, metaforik anlamlandırma sürecinin tahmin edildiği kadar basit bir düzlem olmadığını, karmaşık ve çok fazla değişkenden oluşan bir düzlem olduğunu ortaya koymaktadır. Öyle ki, basit bir benzerlik ilişkisiyle ortaya çıktığı varsayılan bir metaforun, aslında pek çok karmaşık altyapıyı içerdiği gözlenmiştir. Gentner ve Clement (1988) bu önemli savdan yola çıkarak, kuramsal varsayımlarını desteklemek amacıyla dört farklı deney uygulamıştır. Bu amaçla gerçekleştirilmiş deneylerde araştırmacılar, metaforların anlamlandırılmasında farklı kavramlar arasında ilişkisel olarak değişimler olduğunu ve ilişki baskınlığının öne çıkan bir özellik olduğunu öne sürmüştür.

Metaforların anlamlandırılmasında benzerliğin rolü ilerleyen yıllarda alanyazında pek çok araştırma tarafından ele alınmıştır. Trick ve Katz (1986) metaforun anlaşılabilirliği ile benzerlik arasında bir ilişki olduğu vargısına ulaşırken,

Gentner ve Imai (1992) iki farklı metaforda zamansallığı inceleyerek, zamansallığın kavramlaştırıldığı eşlemeleri araştırmıştır.

Yapısal eşlemelere vurgu yapan Campbell ve Katz (2006) *ters metaforlarda* (İng. reversed metaphors) benzerliğin yorumlanabilir nitelikte olduğu bulgusuna erişmiştir. Bowdle ve Gentner (1999) ise, metaforlar ve çokanamlı sözcükler arasındaki bağıntıyı incelemiş, *özgün metaforik eşlemelerin* (İng. novel metaphoric mapping), yeni anlam alanları oluşturduğunu öne sürmüştür. İlerleyen dönemlerde, Bowdle ve Gentner (2005), metaforun iki üretici işlevinin olduğunu ortaya koymuştur: bu işlevler (a) metaforla ilk kez karşılaşılması durumunda kaynağa dayalı olarak hedef alanda yapısal iyileştirme, (b) kaynağın soyut ulamlamaya dayalı sözlüksel genişlemesi olarak betimlenmektedir.

2.1.2. Ulamlama Konumu Yaklaşımı

Glucksberg ve Keysar (1990)'da ilk olarak ortaya konulan Ulamlama Konumu Yaklaşımı, metaforları "ulam" gibi bir sistem olarak kabul etmektedir. Analoji Konumu Yaklaşımından bu yönüyle ayrılan bu yaklaşım, kaynak ve hedef alan eşlemelerinin yanı sıra, metaforların anlamlandırılmasında bağımsız birimler arasında karşılaştırma yapıldığını öne sürmektedir. Glucksberg ve Keysar, ulamlama sürecini iki yönden ele almaktadır: Temel *somut anlam* (İng. literal concrete meaning) ve somutluk taşıyan *soyut anlam* (İng. concrete abstract meaning). Metaforların ve *benzerlik* (İng. simile) taşıyan anlamsal öğelerin birbirinden ayrı tanımlanması gerektiğini belirten araştırmacılar, metaforların ulamlar şeklinde sınıflandırılmasının önemine vurgu yapmaktadırlar.

Alanyazında ulamlama konumu yaklaşımına ilişkin ilk deneysel araştırmalardan biri Glucksberg, McGlone ve Manfredi (1997) tarafından gerçekleştirilmiştir. Araştırmada, anadili İngilizce olan katılımcılarda metafor ve benzerlik içeren yapılar arasındaki ulamların yorumlanması üzerinde durulmuştur. Elde edilen bulgular, metaforların *dönüştürülemez* (İng. nonreversible) yapılar olduğunu destekler özelliktedir. Bunun yanı sıra Estes ve Glucksberg (2000), metaforların kavramsal bir birliktelik türü olarak yorumlanabileceğini öne sürmüştür. Bu yorumlama, benzerlikten çok boyut ve özelliklere dayalı bir etkileşimi önelemektedir.

Ulamlama konumu temelinde metaforun anlamlandırılması sürecini temel anlamla ilişkilendiren Kintsch (2000), metaforu temel anlamın anlamlandırılması sürecinin bir uzantısı olarak kabul etmektedir. Alanyazında çok tartışılan bu sav, sözcüklere ait bağlamsal belirsizliğin aynı dilsel düzenek tarafından işlenmesine dayandırılmaktadır. Holyoak ve Stamenković (2018), Kintsch'in oluşturduğu bu dilbilimsel düzeneğin karmaşık yazınsal metaforların anlamlandırılması sürecini açıklamada yetersiz kaldığını ileri sürmektedir. Buna

rağmen araştırmacılar, bu algoritmanın temel düzeydeki *adıl metaforları* (İng. nominal metaphors) betimlemede önemli bir ayırıcı özellik olduğunu ve modelin ulamlama üzerine yol gösterici nitelikte olduğunu ifade etmiştir.

2.1.3. Kavramsal Eşleme Konumu Yaklaşımı

Kavramsal Eşleme Konumu Yaklaşımı, önceki bölümlerde sözü edilen benzerlik ve ulamlama konularından farklı bir yaklaşım sunmaktadır. Holyoak ve Stamenković (2018), bilişsel dilbilimin bir çalışma alanı olarak tanımlanabilecek olan kavramsal metaforu, ruhdilbilimsel araştırmalara da zemin oluşturan bir düzlem olarak kabul etmektedir. Yazının ilk bölümünde de söz edildiği gibi, George Lakoff ve Mark Johnson'ın 1987'deki çalışmalarıyla başlayan kavramsal metafor çalışmaları, günümüz araştırmalarında da baskınlığını korumaktadır.

Kavramsal eşleme yaklaşımının temelinde metafor sisteminin dilde düşünöldüğü kadar basit bir düzenek olmadığı, bu sistemin anlaşılabilmesi için kavramlar arasında bağlantısal bir düzlem oluşturulması ve kavramın daha geniş alanda tanımlanması gerektiği bilgisi yatmaktadır. Bu bağlamda, kavramsal metaforlar temelde *kaynak alan* ve *hedef alan* arasındaki ilişkiyi incelemekte ve AŞK YOLCULUKTUR gibi kavramsal metaforlara dayalı anlatımları ele almaktadır (Holyoak ve Stamenković; 2018). Buna göre, Kövecses (2010)'da da belirtildiği gibi, kavramsal metaforların eşlemesinde, bir kavramsal alan diğer bir kavramsal alan bağlamında yorumlanmaktadır. Bu durumda, kavramsal eşlemelere dayalı olarak, kavramsal metaforlar hedef alana ve kaynak alana göre biçimlenmektedir.

Kavramsal metaforlardaki eşmelere yönelik ruhdilbilimsel araştırmalardan ilki Glucksberg ve McGlone (1999)'a aittir. Araştırmacılar, Lakoff (1987)'de öne sürölen metaforları anlamlandırmanın soyut kavramları anlamamızı sağlayan metaforik bağlantılarla mümkün olduğu savını deneysel verilerle sınıamış; bu görüşe alternatif olarak metaforların “niteleyici kategoriler” (attributive category) içinde yer alan metaforik araç kavramlarla anlamlandırılabilirliğini öne sürmüştür.

Benzer bir kapsamda, Nayak ve Gibbs (1990) altı farklı deneyle deyimsel ifadelerin bağlamsal uygunluklarını belirlemeye çalışmıştır. Bu deneylerin sonucunda bağlamın metaforların ilişkili olduğu imgesel anlama ulaşmada ve deyimlerin anlamlandırma hızında olumlu etkisi olduğu ortaya konmuştur. Buna ek olarak, kavramsal eşleme yaklaşımı aracılığıyla metaforların anlamlandırılması sürecini inceleyen Gentner ve Imai (1992) ile Gentner, Imai ve Boroditsky (2002), zamanı kavramlaştıran kavramsal metaforlarda *tutarlılık etkisinin* (İng. consistency effect) olduğunu öne sürmüştür. Farklı deneyler sonucunda ortak bulgulara ulaşan araştırmacılar, zamanı kavramlaştıran metaforlarda süreç-içi işlemlenin daha yavaş olduğunu gözlemlemiştir.

2.2. BEYİN ARAŞTIRMALARINDA METAFORUN ANLAMLANDIRILMASI

Alanyazında metaforik anlamın temel anlamdan farklı olarak anlamlandırıldığına ilişkin varsayımlar, beyin işleme araştırmalarıyla da sınanmıştır. Metaforların beyinde nasıl işlendiğinin belirlenmesine yönelik çalışmalar Van Lancker ve Kempler (1987) ve Kempler, Lancker, Marchman ve Bates (1999) ile başlamaktadır. Araştırmacılar, dilde anlambilimsel bileşenin beyin sağ yarıkürsünde işlendiğini, ancak metaforik anlamın başka dilsel bileşenlerle de ilişki kurabileceğini, bu nedenle sağ yarıkürsede etkisinin ruhdilbilimsel yöntemlerle araştırılması gerektiğini ileri sürmüştür. Benzer şekilde, sonraki yıllarda dilde metaforik anlamın sağ yarıkürsede işlendiği varsayımından yola çıkılarak yürütülen pek çok araştırmada (bkz. Schmidt, DeBuse ve Seger, 2007 gibi), sağ yarıkürsenin anlambilimsel işlemede sol yarıkürseye göre daha baskın olduğu gözlemlenmiştir. Sağ yarıkürsede bilinir olmayan metaforlarla anlambilimsel etkileşimler arasında daha uzak bir ilişki olduğu ifade edilirken, bilinir metaforlarda sol yarıkürsenin daha etkin rol oynadığı belirtilmiştir.

Yazının sonraki bölümünde, davranışsal gözlem ve zamansal işleme teknikleri kullanılarak gerçekleştirilen çalışmalara yer verilecektir.

2.2.1. Davranışsal Gözlem: Kendi-Hızında (Öz-İlerlemeli) Okuma ve Göz İzleme

Alanyazında sessiz okuma sırasında metaforları anlamlandırma hızına yönelik araştırmalarda, kendi-hızında okuma ya da *öz-ilerlemeli okuma* (İng. self-paced reading) ve *göz izleme* tekniklerinin daha yoğun olarak kullanıldığı bilinmektedir. Davranışsal gözlem teknikleri kullanılarak uygulanan bu tür araştırmalarda, metaforik ve temel anlamın karşılaştırılması ile katılımcıların *karar verme* (İng. judgment) hızlarının ölçülmesi amaçlanmaktadır (bkz. Brisard, Frisson ve Sandra, 2001; Columbus, Sheikh, Cote-Lecaldare ve Hauser, 2015; Gibbs, 1992; Gibbs ve Colston, 2012; Janus ve Bever, 1985; Jones ve Estes, 2005; McElree ve Nordlie, 1999 gibi). Araştırmaların ortak varsayımı, kavramsal metaforların anlamlandırılma hızının temel anlam taşıyan dilsel öğelere göre, genellikle daha uzun ve karmaşık olduğudur. Söz konusu araştırmalarda, kavramsal metaforun bilinir olma ya da olmama; bağlam içinde ya da bağlamdan bağımsız sunulma gibi değişkenler göz önünde bulundurularak anlamlandırılması sınanmış, okuma hızına yönelik belirleyici sonuçlara ulaşılmıştır. Bu kapsamdaki öncü araştırmalardan biri olan Inhoff, Lima ve Carroll (1984), katılımcılara uzun, kısa ve bağlama duyarsız koşul tümceleri sunarak tümceler öncesinde verilen bağlamın işleme sürecini nasıl etkilediğini belirlemeye çalışmıştır. Araştırma sonucunda, bağlamın metaforu anlamlandırma hızında büyük rol oynadığı ortaya konmuştur. Blasko ve Briehl (1997) tarafından da desteklenen bu bulgu daha sonra Olkonemi, Ranta ve Kaakinen (2016)'da yazınsal metinler çerçevesinde yeniden araştırılmıştır. Katılımcılardan metaforik anlam, temel anlam ve sarkastik anlam olmak üzere üç farklı deney koşulunu bağlama dayalı olarak okumaları istenmiştir. Araştırmacılar, metaforik anlam okumasında temel anlama

göre daha uzun *ilk-geçiş süresi* (İng. first-pass times) gözlendiğini ortaya koymuştur. Buna göre, deney koşullarının destekleyici bir bağlam aracılığıyla sunulmasına rağmen, metaforik anlamın temel anlama göre daha yavaş anlamlandırıldığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Son yıllarda metaforun göz izleme teknikleri kullanılarak incelendiği araştırmalar arasında dikkat çeken bir çalışma da Ashby, Roncero, Almeida ve Agauas (2018)'dir. Araştırmacılar, metafor ve benzerlik içeren dilsel öğeler arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada, "*Bilgi nehirdir*" (İng. "*Knowledge is a river*") ve "*Bilgi nehire benzer*" (İng. "*Knowledge is like a river*") yapıları arasındaki farklılık temelinde iki deney uygulamıştır. Her iki deneyde de, katılımcıların benzerlik içeren tümceler sunulduğunda *geri dönme* (İng. regression) sayılarının ve okuma sürelerinin daha uzun olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulguya dayanarak, metaforun davranışsal işlemlerinin tahmin edildiği kadar basit olmadığı, ancak yorumlama sürecinin hızlı olduğu ileri sürülmüştür. Bu açıdan, davranışsal araştırmalardan elde edilen bulgular, bir sonraki bölümde sözü edilecek olan uzamsal ve zamansal işlemeyle elde edilen bulgularla eşdeğer özellikte veriler sunmaktadır.

Türkçe üzerine gerçekleştirilmiş sınırlı sayıdaki süreç-içi işleme araştırmalarından biri olan Arıca-Akkök ve Uzun (2018)'de, göz izleme tekniği kullanılarak sessiz okuma sırasında anadili Türkçe olan katılımcıların öntürü temsil eden ve öntürden uzak olan kavramlarla, bilinirlik düzeyi düşük ve yüksek olan metaforlara ilişkin davranışsal tepkileri araştırılmıştır. Araştırmacılar, öntürü temsil eden kavramların öntürden uzak kavramlardan, bilinirliği düşük olan metaforların, bilinirliği yüksek metaforlardan daha uzun sürede işlendiği bulgusuna ulaşmıştır. Bu araştırmanın bulguları, bilinirlik düzeyinin işleme hızına etkisini inceleyen araştırmaları (bkz. Blasko ve Connine, 1993; Columbus, Sheikh, Cote-Lecaldare ve Hauser, 2015; Jones ve Estes, 2005) destekler niteliktedir. Göz izleme yöntemi kullanılarak Türkçe üzerine yapılan bir diğer araştırma olan Aydın (2020)'de, dilsel gelişim bozukluğu olmayan sağlıklı çocuklar üzerinde tümce işleme süreci incelenmiştir. Aydın, temel anlam, figüratif anlam, teknik anlam ve yan anlam olmak üzere dört anlam ulamını inceleyerek, çocukların daha sık karşılaştığı anlam ulamlarında daha hızlı işleme yaptıkları bulgusuna ulaşmıştır. Buna göre Aydın, yan anlam içeren tümcelerin temel anlam, teknik anlam ve figüratif anlam içeren tümcelere göre daha yavaş işlendiğini gözlemiştir.

Bununla birlikte, öz-ilerlemeli okuma tekniği kullanarak metaforik anlamın anadilde ve ikinci dilde nasıl işlendiği inceleyen Özkan, Aygüneş ve Dikmen (2020), düz anlamlı ifadeler, kalıplaşmış metaforik ifadeler, yeni metaforik ifadeler ve anlambilimsel açıdan bozuk ifadeler ile yönelimsel, varoluşsal ve yapısal metaforlar gibi farklı metafor türlerinin işlenmesinde bir farklılık olup olmadığını sınımıştır. Buna göre Özkan ve diğerleri, metaforik anlatımlarda

anlamsal açıdan bozuk ifadelerin işlenme hızının, temel anlamın ve kalıplaşmış metaforik anlatımın işlenmesinden daha uzun sürdüğünü belirtirken, anadilde ve ikinci dilde işleme örüntüsünün eşdeğer olduğunu ileri sürmüştür. Araştırmanın ikinci basamağını oluşturan metafor türlerinin incelenmesine ilişkin deneylerde ise araştırmacılar, anadili grubunda işleme farklılığına ulaşamazken, ikinci dil grubunda yönelimsel metaforların varoluşsal ve yapısal metaforlardan daha uzun sürede işlendiği varlığına ulaşmıştır.

2.2.2. Zamansal İşleme: Olaya İlişkin Potansiyeller (OİP)

Alanyazında farklı dillerde metaforik anlamın beyinde nasıl işlendiğine dair *Elektroensefalografi (EEG)* (İng. Electroencephalography/EEG) kullanılarak *olaya ilişkin potansiyeller (OİP)* (İng. event-related potentials/ERPs) tekniğiyle gerçekleştirilmiş pek çok çalışma bulunmaktadır. Örneğin, *İngilizcede* (Coulson ve van Petten, 2002; Lai, Curran ve Menn, 2009), *İtalyancada* (Resta, 2012), *Fransızca* (Pynte, Besson, Robichon ve Poli, 1996) ve *İbranicede* (Arzouan, Goldstein ve Faust, 2007) metaforik anlam ve temel anlamın işlenmesinde ilişkin yapılan karşılaştırmalı çalışmalarda *Negatif 400 (N400)* (İng. Negative 400/N400) potansiyeline ulaşılmıştır.

Beynin orta-parietal alanında beklenmedik durumlardaki anlamsal bozulmalarda geniş genlikli bir potansiyel olarak işaretlenen N400, uyarı sunumundan yaklaşık olarak 200-300 ms sonra ortaya çıkmaya başlamakta ve 400.ms'de tepe noktasına ulaşmaktadır. Son yıllarda, metaforik anlamın zamansal işlenişini inceleyen araştırmalarda da, N400 potansiyeline ilişkin etkinin öne çıktığı doğrulanmaktadır. Alanyazında ilk olarak Kutas ve Hillyard (1980)'de anlambilimsel bozulmalarla ortaya çıkan N400, sözdizimsel ve biçimbilimsel (bkz. Kutas ve Federmeier, 2000; Frisch ve Schlesewsky, 2001; Frisch ve Schlesewsky, 2005; *Türkçede* Aygüneş, 2013), kullanımbilimsel (bkz. Niuwland ve Kupenberg, 2008) ve sesbilimsel bozulmalarda da (bkz. van Petten ve Kutas, 1990; van Petten, Kutas, Kluender, Michiner ve Mc Isaac, 1991) gözlenmiştir. Kutas ve Hillyard (1980), N400 potansiyelini "*Sıcak ekmeğe çorap sürüyor*" (İng. "He spreads the warm bread with socks") ile "*Sıcak ekmeğe tereyağı sürüyor*" (İng. "He spreads the warm bread with butter") tümceleri arasındaki anlamsal farklılıklardan yola çıkarak yaptığı deneylerle ortaya koymuştur.

Wieland, Bambini ve Schumacher (2014), metaforların anlamlandırılması sürecinde temel anlamın beyindeki zamansal etkisini incelemiştir. Zamansal etkiyi, dolaylı ve doğrudan erişim kavramları çerçevesinde inceleyen araştırmacılar, metafor ve metonimi kavramlarına yönelik deneysel koşullar oluşturmuştur. Buna göre, *hazırlayıcı* (İng. priming) etkisinin olmadığı metaforik yapıların çiftfazlı (bifazik) Geç-N400 (Late-N400) etkisi, metonimik yapıların ise yalnızca N400 etkisi gösterdiği bulgusuna ulaşılmıştır. Buna karşın, hazırlayıcı etkisinin bulunduğu koşullarda metaforlar arasında N400 etkisine ait farklılığın

azaldığı, metonimilerde ise tamamen ortadan kalktığı gözlenmiştir. Bu durum, N400 farklılığının dolaylı erişim taşıyan yapılarda artabilir nitelikte olduğunu ve temel anlamın figüratif dildeki işlenişine yönelik yeni yaklaşımların geliştirilmesi gerektiğini sezdirmektedir.

Uydurma sıfat-ad sözcük çiftlerinin üç farklı koşul çerçevesinde katılımcılara sunulduğu Forgács, Bardolph, Amsel, DeLong ve Kutas (2015)'te ise soyut, somut ve metaforik ifadeler incelenmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular, adlara ilişkin kategorilerde anlambilimsel bileşeni inceleyen araştırmalarda önemli potansiyel olarak tanımlanan N400 etkisine ulaşıldığını göstermektedir. Araştırmacılar, kavramsal somutluğun, sözlüksel somutluktan ayrı olarak değerlendirilmesi gerektiğini, ancak beyinde süreç-içi işlemede metaforların ifadeleştirilmesinin doğrudan kavramsal ya da sözlüksel somutlukla ilişkili olmadığını vurgulamaktadır.

Deyimsel anlamı, EEG-fMRI tekniğini birlikte kullanarak inceleyen Proverbio, Crotti, Zani ve Adorni (2009), çalışmalarında deyimsel anlamın işlenmesinde sağ yarıkürede orta parietal alanda N400 potansiyeli görülürken, temel anlamlı yapılarla karşılaştırıldığında geniş yayımlı *Pozitif 600 (P600)* (İng. Positive 600/P600) potansiyeline ulaşıldığını gözlemiştir. Figüratif anlamın beyinde işlenmesini inceleyen Regel, Gunter ve Friederici (2011)'de, ironik yapılarda geniş yayımlı ve telafi edici bir potansiyel olan P600 ve N400 etkilerine ulaşıldığına dikkat çekilmektedir. Elde edilen bu bulgular, N400 etkisinin yalnızca metaforik ya da deyimsel anlatım içeren yapılarda değil, aynı zamanda ironi içeren yapılarda da gözlemlenebilen bir potansiyel olduğu yargısını desteklemektedir.

Klinik dilbilim çerçevesinde de, figüratif dil kullanımını inceleyen pek çok araştırmada EEG tekniğinin kullanıldığı gözlenmektedir. Lorusso, Burigo, Borsa ve Molteni (2015) anadili İtalyanca olan üç farklı deney grubuna uyguladığı deneylerde çalışma gruplarını (1) tipik gelişim gösteren, (2) özelleşmiş dil bozukluğu olan ve (3) sözel olmayan bozukluk taşıyan 6-15 yaş aralığındaki çocuklar olmak üzere üç değişkenle belirlemiştir. Çalışmada bu gruplarda temel anlam ve metaforik anlamın zamansal işlenmesini incelenmiştir. Deney sonucunda olaya ilişkin potansiyellerin metaforik ifadelerin anlamlandırılmasında beklenildiği gibi sağ yarıkürede değil, sol yarıkürede daha baskın olduğu bulgusu dikkat çekmektedir. Bu bulgu, yazının bir sonraki bölümde betimlenecek olan uzamsal işleme araştırmalarında da önemli bir araştırma konusu oluşturmaktadır.

2.2.3. Uzamsal İşleme: İşlevsel Manyetik Rezonans Görüntüleme ve rTMS
Metaforun anlamlandırılması sürecinde, hangi beyin bölgelerinin aktive olduğunun anlaşılabilmesi için uzun yıllardan beri uzamsal işleme yöntemi

kullanılmaktadır. Uzamsal işleme sürecindeki en temel ölçüm tekniklerinden biri olan işlevsel *manyetik rezonans görüntüleme* (fMRI) (İng. functional magnetic resonance imaging/fMRI) ile gerçekleştirilen araştırmalarda metaforun anlamlandırılması beyin bölgelerindeki kan oksijenlenmesine dayalı aktivasyon artışıyla ilişkilendirilmektedir.

Metaforun nöral ağlarını benzerlik eşlemeyle ilişkilendiren Prat, Mason ve Just (2011), katılımcılara sunulan sözcükleri değiştirerek, "X, Y'dir" ("X is a Y") gibi yapılarda bir önceki tümeceye ait bağlam duyarlılığını ölçmüştür. Zorluk düzeyleri açısından dengelenen deney koşullarının bir kısmında, işleyen belleğe dayalı olarak bağlamı destekleyici bilgi bulunurken, bir kısmında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Araştırma sonucunda, *yanal* (İng. lateral) ve *orta ön* (İng. frontal) beyin bölgelerinde bağlam duyarlılığına bağlı aktivasyon olduğu gözlenmiştir. Sağ alt ön girüste ve sağ temporo pariyetal ile üst orta ön bölgelerde ise temel anlama dayalı aktivasyon görülmüştür. Prat ve Just (2008) ile Prat, Mason ve Just (2011), metaforun anlamlandırılması sürecine dayalı olarak ulaştıkları bu bulguyu, dinamik bir *dağılma etkisi* (İng. spillover) olarak tanımlamaktadır. Bu tanımlamayla, metaforun anlamlandırılmasında beyin lokalizasyonuna ilişkin yeni bir tartışma oluşmaktadır. Buna göre, dağılma etkisiyle beyin sağ ve sol yarıkürenelerindeki aktivasyonlar, katılımcılara sunulan işlevsel görevlere göre değişim gösterebilmektedir. Bu önemli tartışma, metaforun anlamlandırılmasında pek çok alt dil bileşeninin de aktif olduğu bilgisini destekler niteliktedir.

Kavramsal metaforun ve benzerlik olgusunun anlamlandırılmasına yönelik olarak alanyazında pek çok farklı araştırma olduğu da dikkat çekmektedir (bkz. Bunge, Wendelken, Badre ve Wagner, 2005; Cho, Moody, Fernandino, Mumford, Poldrack, Cannon ve Holyoak, 2010; Geake ve Hansen, 2010; Krawczyk, McClelland, Donovan, Tillman ve Maguire, 2010; Schmidt ve Seger, 2009; Wright, Matlen, Baym, Ferrer ve Bung, 2007). Bu araştırmaların ortak noktaları, metaforun anlamlandırılmasında her iki beyin yarıkürenesinin de işlevsel olduğunun; ancak özellikle *ön alın* (İng. prefrontal) lobundaki aktivasyonun daha belirgin olduğunun öne sürülmesidir. Kimi araştırmalar, metaforun anlamlandırılmasında iki yarıkürenin değil, yalnızca sol yanal ön alın lobunun etkin olduğunu varsaymaktadır (bkz. Eviatar ve Just, 2006; Rapp, Leube, Erb, Grodd ve Kirchner 2004, 2007; Shibata, Abe, Terao ve Miyamoto, 2007). Kimi araştırmalar da metaforların anlamlandırılması sırasında beyin sağ yarıkürenesinde aktivasyon görüldüğünü varsaymaktadır. Bu durum, beyinde metaforun hangi yarıkürde işlemlendiğinin ortaya koyulması gereğine ilişkin daha ayrıntılı çalışmalara zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda figüratif dilin yorumlanmasında sağ yarıkürenin ve anlambilimsel bileşenin önemini vurgulayan Brownell, Bihrl, Potter ve Gardner (1990) ve Rinaldi (2004) gibi araştırmacılar, beyin görüntüleme tekniklerini kullanarak, sağ yarıkürenin incelenmesi önerisini getiren ilk nöropsikolojik çalışmalara imza atmıştır.

Mashal, Faust, Hendler ve Jung-Beeman (2007)'de bu varsayımdan hareketle yaptığı deneylerde, sağ yarıkürenin kavramsal metaforun anlamlandırılmasındaki önemini ortaya koymuştur. Bu çalışmanın ardından, ilerleyen yıllarda Mashal ve Faust (2009), Yang, Edens, Simpsons ve Krawczyk (2009) ve Schmidt ve Seger (2009), kavramsal metaforların incelenmesine ilişkin yaptıkları beyin görüntüleme çalışmalarında metaforlar ile bilinirlik düzeyi arasındaki ilişkide de yine sağ yarıkürenin aktif rol oynadığı bulgusuna ulaşmıştır.

Yukarıda sunulan araştırmalarda ulaşılan bulguların aksine, kimi araştırmalarda da (bkz. Lee ve Dapretto, 2006; Rapp ve diğerleri, 2004, 2007; Shibata ve diğerleri, 2007 gibi) ilginç bir şekilde metaforların işlenişinde yalnızca beynin sol yarıküsünde aktivasyon gözlemlendiği öne sürülmüştür. Bu durum, metaforun anlamlandırılmasının, yalnızca basit düzeyde anlambilimsel bileşene ait bir alt işlem olmadığını, metaforun daha karmaşık beyin bölgelerini aktive edebilen bilişsel bir dizge olarak tanımlanması gerekliliğini gözler önüne sermiştir. Beynin sağ yarıküresiyle kavramsal metafor arasındaki nöral bağıntı, yalnızca anlambilimsel değil, kullanımbilimsel bileşenin işlenişleriyle de ilişkilendirilebilmektedir (bkz. Mason ve Just, 2009, 2011; Saxe ve Powell, 2006; Saxe ve Wexler, 2005). Bu durumda araştırmacılar, sağ yarıkürede özellikle üst arka temporo-pariyetal alanlarda aktivasyon görüldüğünü ileri sürmektedir.

Uzamsal işlemeyle ilişkin Türkçe üzerine yapılan çalışmalardan biri Kurada (2020)'dir. Türkçe deyimlerin *Manyetik Stimülasyon (rTMS)* (İng. Transcranial Magnetic Stimulation/rTMS) yöntemiyle incelendiği ilk çalışma olan Kurada (2020)'de metaforik anlamın taşınmasında önemli bir rolü olan deyimlerin beyindeki serebral *yanallaşma* (İng. lateralization) özellikleri ele alınmıştır. Çalışmada, kafatası üzerinde oluşturulan manyetik alan ve beyin korteksini uyarma işlemi olarak bilinen rTMS yöntemi kullanılarak, anadili Türkçe olan, sağlıklı bireylerin imgesel anlamlı dilsel ifadeleri nasıl yorumladıkları belirlenmiştir. Bu çerçevede Türkçe deyimlere ilişkin bilinirlik (yüksek ve düşük), öngörülebilirlik (yüksek ve düşük) ve imgesellik düzeyleri (opak ve saydam) olmak üzere üç temel değişken içeren yargı deneyleri gerçekleştirilmiştir. Kurada, katılımcıların deyim ile hedef sözcükler arasında anlamsal yönden bir bağıntı kurup kuramadıklarını sınyarak, Türkçede deyim işleme sürecinde bilateral (çift-yönlü) dorso-lateral prefrontal korteksin (BA9 ve 46) etken rolü olduğunu, ancak sol yarıkürenin bu süreçte daha belirleyici olduğunu bulgulamıştır. Bununla birlikte, Kurada Türkçede düz anlamlı tümcelerde yanallaşmaya ulaşamadığını, deyimlerin işlenişinde bilinirlik ve imgesellik düzeyinin yanallaşmanın belirlenmesinde rol oynadığını belirtmiştir.

3. SONSÖZ

Bu yazıda, kavramsal metaforun anlamlandırılması sürecinde süreç-içi

işlemlenin davranışsal gözlem ve beyin görüntüleme teknikleriyle gerçekleştirilen araştırmalardaki rolü üzerine bir alanyazın tanıtımı yapılmıştır. Araştırmalar, kavramsal metaforların dilin değil düşünce sisteminin bir ürünü olduğu bilgisini doğrulamakta (Lakoff ve Johnson, 1980, Lakoff, 1987; Kövecses, 2010); ayrıca metaforun beyinde yalnızca anlambilimsel ya da kullanımbilimsel dizgelerin işlendiği bölgelerle sınırlı olmadığını, bu bilişsel düzeneklerin karmaşık bir işleme becerisi gerektirdiğini ve diğer bileşenlerle ilişkili bilişsel bir sürecin parçası olduğunu sezdirmektedir.

Bilişsel dilbilim alanının önemli bir araştırma konusu olan kavramsal metaforun anlamlandırılmasında davranışsal gözlem tekniği kullanılan araştırmaların büyük çoğunluğu, metaforik anlamın ve temel anlamın işlenmesi sürecini ve hızını süreç-içi işleme teknikleriyle ölçmektedir. Araştırmalar, sessiz okuma sırasında metaforik anlamın temel anlamdan daha uzun sürede işlendiğini vurgulamakta, bağlamın işleme süresi ve hızına yardımcı bir etken olarak işlediği bulgusunu ortaya koymaktadır. Benzer durum, metaforik anlamlandırmada önemli bir araştırma nesnesi olan bilinirlik düzeyinin ölçüldüğü araştırmalarda da gözlenmektedir. Bilinirliği yüksek olan metaforlar, bilinirliği düşük olanlara göre çok daha kısa sürede işlenmektedir.

Zamansal ve uzamsal beyin görüntüleme tekniklerinin kullanıldığı araştırmalarda ise, metaforik anlamın işlenmesinde beyin belirli bölgelerinin farklı biçimlerde aktive olduğu görülmektedir. Buna göre, EEG tekniği kullanılarak OİP etkisini ölçen pek çok araştırmada, kavramsal metafora ilişkin anlamın bozulması sonucu N400 ve geniş yayımlı P600 potansiyellerine ulaşıldığı görülmektedir.

Son olarak, uzamsal işleme ölçen fMRI tekniğinin kullanıldığı araştırmalarda, beyin aktive olduğu alanlara yönelik olarak alanyazında pek çok farklı görüş bulunduğunu söylemek mümkündür. Kavramsal metaforun anlamlandırılmasında beyin yalnızca sağ yarıküresinin aktive olmadığı, özellikle beyin sol yarıküresinde ön ve temporal loblarda da önemli düzeyde aktivasyon görüldüğü ileri sürülmektedir. Böylelikle, metaforun anlamlandırılmasında yalnızca sağ yarıküre baskınlığından söz edilememektedir. Son dönem araştırmalarından elde edilen bu dikkate değer bulgu, davranışsal gözlemle gerçekleştirilen araştırmalarla ortaklık içermektedir. Her iki gözlem tekniğiyle elde edilen bulgular, kavramsal metaforun yalnızca anlambilimsel bileşene ait bir alt dizge olmadığını, çok daha karmaşık bir işleyiş içeren ve beyin farklı bölgelerinde aktive olan çok yönlü bir dizge olduğunu sezdirmektedir. Bu bulgular, bilişsel dilbilimin temel kabullerinden genellenebilirliğin yani dilin tüm modüllerinde var olan ortak yapılandırma ilkeleri bulunduğu görüşünü destekler vargılar sunmaktadır (Evans ve Green, 2006).

KAYNAKÇA

- Arıca-Akkök, E., & Uzun, İ.P. (2018). Metaphor processing in Turkish: An eye-movement study. *Dil ve Edebiyat Dergisi*, (15)1, 105-124.
<http://ded.mersinbilim.info/en/pub/issue/36256/345292>
- Arzouan, Y., Goldstein, A. ve Faust, M. (2007). Brainwaves are stethoscopes: ERP correlates of novel metaphor comprehension. *Brain Research*, 1160, 69-81.
- Ashby, J., Roncero, C., Almeida, R.G., & Agauas, S.J. (2018). The early processing of metaphors and similes: Evidence from eye movements. *Quarterly Journal of Experimental Psychology*, (71)1, 161-168.
- Aydın, B. (2020). Turkish children's on-line sentence processing: Evidence from eye tracking. *The Journal of Academic Social Science Studies* 13(80), 213-230.
- Aygüneş, M. (2013). Türkçede uyum özelliklerinin olaya ilişkin potansiyeller (OİP) çerçevesinde incelenmesi. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Biava, C.M. (1991). *Comprehension and recall of figurative language by nonnative speakers of English*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). University of Illinois at Urbana-Champaign, Urbana-Champaign, IL.
- Black, M. (Yay.). (1962). *Metaphor. Models and metaphors*. Cornell University Press.
- Blasko, D.G. ve Briihl, D.S. (1997). Reading and recall of metaphorical sentences: Effects of familiarity and context. *Metaphor and Symbol*, 12, 261–285. doi: 10.1207/s15327868ms1204_4
- Blasko, D.G., & Connine, C.M. (1993). Effects of familiarity and aptness on metaphor processing. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 19, 295-308.
- Brisard, F., Frisson, S., & Sandra, D. (2001). Processing unfamiliar metaphors in a self-paced reading task. *Metaphor and Symbol*, 16, 1-2. 87-108. Routledge.
- Brownell, H.H., Simpson, T.L., Bihrl, A.M., Potter, H.H., & Gardner, H. (1990). Appreciation of metaphoric alternative word meanings by left and right brain-damaged patients. *Neuropsychologia*, 28, 375-383.
- Bowdle, B.F., & Gentner, D. (2005). The career of metaphor. *Psychological Review*, 112, 193–216.
- Bunge, S., Wendelken, C., Badre, D., & Wagner, A. (2005). Analogical reasoning and prefrontal cortex: Evidence for separable retrieval and integration mechanisms. *Cerebral Cortex*, 15, 239-249.
- Campbell, J.D., & Katz, A.N. (2006). On reversing the topics and vehicles of metaphor. *Metaphor and Symbol*, 21, 1–22.
- Cho, S., Moody, T., Fernandino, L., Mumford, J., Poldrack, R., Cannon, T., & Holyoak, K. (2010). Common and dissociable prefrontal loci associated with component mechanisms of analogical reasoning. *Cerebral Cortex*, 20, 524-533.
- Clark, H.H., & Lucy, P. (1975). Understanding what is meant from what is said: A study in conversationally conveyed requests. *Journal of Verbal Learning and Verbal Meaning*, 14, 56-72.
- Columbus, G., Sheikh, A.N., Cote-Lecaldare, M., & Hauser, K. (2015). Individual differences in executive control relate to metaphor processing: An Eye-Movement Study of Sentence Reading. *Frontiers in Human Neuroscience*, 8, 1057.
- Coulson, S., & van Petten, C. (2002). Conceptual integration and metaphor: an event-related potential study. *Memory & Cognition*, 30, 958–968.
- Estes, Z., & Glucksberg, S. (2000). Interactive property attribution in concept combination. *Memory & Cognition*, 28, 28–34.
- Eviatar, Z., & Just, M. (2006). Brain correlates of discourse processing: An fMRI investigation of irony and conventional metaphor comprehension. *Neuropsychologia*, 44, 2348-2359.

- Forgács, B., Bardolph, M.D., Amsel, B.D., DeLong, K.A., & Kutas, M. (2015). Metaphors are physical and abstract: ERPs to metaphorically modified nouns resemble ERPs to abstract language. *Frontiers in Human Neuroscience* (9)28, 1-11.
- Frisch, S., & Schlesewsky, M. (2001). The N400 indicates problems of thematic hierarchizing. *Neuroreport*, 12, 3391-3394.
- Frisch, S., & Schlesewsky, M. (2005). The resolution of case conflicts from a neurophysiological perspective. *Cognitive Brain Research*, 25, 484-498.
- Frisson, S., & Pickering, M.J. (1999). Processing ambiguous verbs: evidence from eye movements. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, (25)6, 1366-1383.
- Geake, J., & Hansen, P. (2010). Functional neural correlates of fluid and crystallized analogizing. *NeuroImage*, 49, 3489-3497.
- Gentner, D., & Clement, C. (1988). Evidence for relational selectivity in the interpretation of analogy and metaphor. İçinde G.H. Bower (Yay.), *Advances in the psychology of learning and motivation* (Sayı: 22, ss. 307-358). Academic Press.
- Gentner, D., Holyoak, K.J., & Kokinov, B.N. (Yay.). (2001). *The analogical mind: Perspectives from cognitive science*. MIT Press.
- Gentner, D., & Imai, M. (1992). Is the future always ahead? Evidence for system-mappings in understanding space-time metaphors. İçinde *Proceedings of the fourteenth annual conference of the cognitive science society* (ss. 510-515). Erlbaum.
- Gentner, D., Imai, M., & Boroditsky, L. (2002). As time goes by: Evidence for two systems in processing space -> time metaphors. *Language and Cognitive Processes*, 27, 537-565.
- Gibbs, R.W. (1994). *The poetics of mind: Figurative, thought, language and understanding*. Cambridge University Press.
- Gibbs, R.W., & O'Brien, J.E. (1990). Idioms and mental maintaining beliefs is de-imagery: The metaphorical motivation for idiomatic meaning. *Cognition*, 36, 35-68. doi: 10.1016/0010-0277(90)90053-m.
- Gibbs, R.W., & Colston, H.L. (2012). *Interpreting figurative meaning*. Cambridge University Press.
- Gibbs, R.W. (1992). Categorization and metaphor understanding. *Psychological Review*, 99(3), 572-577.
- Glucksberg, S., Gildea, P., & Bookin., H.A. (1982). On understanding nonliteral speech: Can people understand metaphors? *Journal of Verbal Meaning & Verbal Behavior*, 21, 85-98.
- Glucksberg, S., & Keysar, B. (1990). Understanding metaphorical comparisons: Beyond similarity. *Psychological Review*, 97, 3-18.
- Glucksberg, S., & McGlone, M.S. (1999). When love is not a journey: What metaphors mean. *Journal of Pragmatics*, 31, 1541-1558.
- Glucksberg, S., McGlone, M.S., & Manfredi, D. (1997). Property attribution in metaphor comprehension. *Journal of Memory and Language*, 36, 50-67.
- Holyoak, K.J., & Stamenković, D. (2018). Metafor Comprehension: A critical review of theories and Evidence. *Psychological Bulletin*, 144(6), 641-671.
- Inhoff, A.W., Lima, S.D., & Carroll, P.J. (1984). Contextual effects on metaphor comprehension in Reading. *Memory & Cognition*, 12, 558-567.
- Janus, R., & Bever, T. (1985). Processing of metaphoric language: An investigation of the three stage model of metaphor comprehension. *Journal of Psycholinguistic Research*, 14, 473-487.
- Jones, L.L., & Estes, Z. (2005). Metaphor comprehension as attributive categorization. *Journal of Memory and Language*, 53, 110-124.

- Kempler, D., Van Lancker, D., Marchman, V., & Bates, E. (1999). Idiom comprehension in children and adults with unilateral brain damage. *Developmental Neuropsychology*, 15, 327-349.
- Kintsch, W. (2000). Metaphor comprehension: A computational theory. *Psychonomic Bulletin & Review*, 7, 257-266.
- Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A practical introduction*. OUP.
- Krawczyk, D., McClelland, M., Donovan, C., Tillman, G., & Maguire, M. (2010). An fMRI investigation of cognitive stages in reasoning by analogy. *Brain Research*, 1342, 63-73.
- Kurada, H.Z. (2020). Deyim işlemlerde serebral lateralizasyonun transkranial manyetik stimülasyon ile incelenmesi. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kutas, M., & Feidemeier, D.K. (2000). Electrophysiologically reveals semantic memory use in language comprehension. *Trends in Cognitive Neuroscience*, 4(12), 463-470.
- Kutas, M., & Hillyard, S.A. (1980). Reading senseless sentences: brain potentials reflect semantic incongruity. *Science*, 207, 203-205.
- Lai, V.T., Curran, T., & Menn, L. (2009). Comprehending conventional and novel metaphors: An ERP study. *Brain Research*, 1284, 145-155.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. University of Chicago Press.
- Lakoff, G. (1987). *Women, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind*. University of Chicago Press.
- Lee, S.S., & Dapretto, M. (2006). Metaphorical vs. literal word meanings: fMRI evidence against a selective role of the right hemisphere. *NeuroImage*, 29, 536-544.
- Lorusso, M.L., Burigo, M., Borsa, V., & Molteni, M. (2015). Processing sentences with literal versus figurative use of verbs: An ERP study with children with language impairments, nonverbal impairments and typical development. *Behavioural Neurology*, 2015; 475271.
- Mashal, N., & Faust, M. (2009). Conventionalisation of novel metaphors: A shift in hemispheric asymmetry. *Laterality*, 14, 573-589.
- Mashal, N., Faust, M., Hendler, T., & Jung-Beeman, M. (2007). An fMRI investigation of the neural correlates underlying the processing of novel metaphoric expressions. *Brain and Language*, 100, 115-126. 005
- Mason, R.A., & Just, M.A. (2009). The role of the theory-of-mind cortical network in the comprehension of narratives. *Language and Linguistics Compass*, 3, 157-174.
- Mason, R.A., & Just, M.A. (2011). Differentiable cortical networks for inferences concerning people's intentions versus physical causality. *Human Brain Mapping*, 32, 313-329.
- McElree, B., & Nordlie, J. (1999). Literal and figurative interpretations are computed in equal time. *Psychonomic Bulletin & Review*, 6, 486-494.
- Nayak, N.P., & Gibbs, R.W., Jr. (1990). Conceptual knowledge in the interpretation of idioms. *Journal of Experimental Psychology: General*, 119, 315-330.
- Niuwland, M.S., & Kuperberg, G.R. (2008). When the truth is not too hard to handle: an event-related potential study on the pragmatics of negation. *Psychological Science*, 19(12), 1213-1218.
- Olkoniemi, H., Ranta, H., & Kaakinen, J.K. (2016). Individual differences in the processing of written sarcasm and metaphor: Evidence from eye movements. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 42(3), 433-450.
- Ortony, A., Schallert, D.L., Reynolds, R.E., & Antos, S.L. (1978). Interpreting metaphors and idioms: Some effects of context on comprehension. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 17, 465-477.

- Özkan, S., Aygüneş, M., & Dikmen, M. (2020). Anadilde ve ikinci dilde metaforik dilin işlenmesi: Öz-ilerlemeli okuma çalışması. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 2020(1), 101-122.
- Prat, C.S., Mason, R.A., & Just, M.A. (2011). Individual differences in the neural basis of causal inferencing. *Brain and Language*, 116, 1-13.
- Prat, C.S., Mason, R.A., & Just, M.A. (2012). An fMRI Investigation of Analogical Mapping in Metaphor Comprehension: The Influence of Context and Individual Cognitive Capacities on Processing Demands. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory and Cognition*, (38)2, 282-294.
- Proverbio, A.M., Crotti, N., Zani, A., & Adorni, R. (2009). The role of left and right hemispheres in the comprehension of idiomatic language: an electrical neuroimaging study. *BMC Neuroscience*, 10(116), 1-16.
- Pynte, J., Besson, M., Robichon, F.-H., & Poli, J. (1996). The time-course of metaphor comprehension: an event-related potential study. *Brain and Language*, 55, 293-316.
- Rapp, A., Leube, D., Erb, M., Grodd, W., & Kircher, T. (2004). Neural correlates of metaphor processing. *Brain Research Cognitive Brain Research*, 20, 395-402.
- Rapp, A., Leube, D., Erb, M., Grodd, W., & Kircher, T. (2007). Laterality in metaphor processing: Lack of evidence from functional magnetic resonance imaging for the right hemisphere theory. *Brain and Language*, 100, 142-149.
- Regel, S., Gunter, T.C., & Friederici, A.D. (2011). Isn't it ironic? An electrophysiological exploration of figurative language processing. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 23, 277-293.
- Resta, D. (2012). Cognitive Efforts in Processing Literary Metaphor: Behavioural and Electrophysiological Evidence. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), University of Salento, Lecce.
- Rinaldi, M.C., Marangolo, P., & Baldassarri, F. (2004). Metaphor comprehension in right brain-damaged patients with visuo-verbal and verbal material: A dissociation (re)considered. *Cortex*, 40, 479-490.
- Saxe, R., & Powell, L.J. (2006). It's the thought that counts: Specific brain regions for one component of theory of mind. *Psychological Science*, 17, 692-699.
- Saxe, R., & Wexler, A. (2005). Making sense of another mind: The role of the right temporoparietal junction. *Neuropsychologia*, 43, 1391-1399.
- Schmidt, G.L., & Seger, C.A. (2009). Neural Correlates of Metaphor Processing: The Roles of Figurativeness, Familiarity and Difficulty. *Brain and Cognition*, 71(3), 375-386.
- Schmidt, G.L., DeBuse, C.J., & Seger, A.C. (2007). Right hemisphere metaphor processing? Characterizing the lateralization of semantic processes. *Brain and Language*, 100, 127-141.
- Shibata, M., Abe, J., Terao, A., & Miyamoto, T. (2007). Neural mechanisms involved in the comprehension of metaphoric and literal sentences: An fMRI study. *Brain Research*, 1166, 92-102.
- Sternberg, R.J., & Nigro, G. (1983). Interaction and analogy in the comprehension and appreciation of metaphors. *Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 35, 17-38.
- Tourangeau, R. ve Sternberg, R.J. (1981). Aptness in metaphor. *Cognitive Psychology*, 13, 27-55.
- Trick, L., & Katz, A.N. (1986). The domain interaction approach to metaphor processing: Relating individual differences and metaphor characteristics. *Metaphor and Symbolic Activity*, 1, 185-213. doi:
- Van Lancker, D., & Kempler, D. (1987). Comprehension of familiar phrases by left but not by right hemisphere damaged patients. *Brain and Language*, 32, 265-277.
- Van Petten, C., & Kutas, M. (1990). Interactions between sentence context and word frequency in event-related brain potentials. *Memory and Cognition*, 18, 380-393. doi: 10.3758/BF03197127

- Van Petten, C., Kutas, M., Kluender, R., Michiner, M., & Mc Isaac, H. (1991). Fractionating the word repetition effect with event related potentials. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 3, 131-150.
- Wieland, H., Bambini, V., & Schumacher, P.B. (2014). The role of literal meaning in figurative language meaning comprehension: Evidence from masked priming ERP. *Frontiers in Human Neuroscience*, (8)1, 1-17.
- Wright, S., Matlen, B., Baym, C., Ferrer, E., & Bunge, S. (2007). Neural correlates of fluid reasoning in children and adults. *Frontiers in Human Neuroscience*, 2007, 1-8.
- Yang, F., Edens, J., Simpson, C., & Krawczyk, D. (2009). Differences in task demands influence the hemispheric lateralization and neural correlates of metaphor. *Brain and Language*, 111, 114-124.

EĞRETİLEME VE DÜZDEĞİŞMECE TEMELLİ TÜRKÇE DEYİMLERİN İLKÖĞRETİM DÜZEYİNDE EDİNİM VE ANLAMLANDIRMA SÜREÇLERİ

Abdurrahman Kara

Erciyes Üniversitesi

a.kara@erciyes.edu.tr

Özet: Türkçe deyimlerin gelişimsel bir bakış açısıyla incelendiği bu çalışmada anlamsal çözümlenebilirlik, bilinirlik düzeyi, yaş, bağlamsal bilgi ve kavramsal yapının deyim edinim süreçleri ve deyimleri anlama ve yorumlama üzerindeki etkisi incelenmiştir. Sonuçlar yaş değişkeninin etkinliğini göstermiştir: sözlüksel eğilimi temsil eden 7 yaş grubu ve buna karşılık 9 ve 11 yaş grubu arasında net bir gelişimsel ve niteliksel fark gözlenmiş ve 9 yaş grubu imgesel eğilim noktasında önemli bir geçiş noktası olarak ön plana çıkmıştır. Bilinirlik düzeyi, edinim sürecine asgari düzeyde katkıda bulunmuştur. Anlamsal çözümlenebilirlik etkisi özellikle yaşça büyük çocukların, deyim bileşenlerinin anlamlarının bir araya gelerek bütüncül imgesel anlamı oluşturabildiğinin farkında olduğunu göstermiştir. Bağlamsal bilgi deyimleri anlama sürecinde en önemli etken olarak ön plana çıkmıştır. Son olarak, bütün yaş gruplarında üretilen yanlış imgesel cevaplar şematik bilginin varlığını psikolojik olarak göstermiştir.

Anahtar Sözcükler: *İmgesel Yeti, Deyim Edinimi, Bütüncül Ayrıntulama*

1. GİRİŞ

İnsan dili özel söylemsel amaçları yerine getirecek şekilde ikincil anlamlar taşıyan çeşitli ifadelerden oluşmaktadır. Deyimler, atasözleri, eğretileme, düzdeğişmece gibi türleri barındıran imgesel dil olgusu kavramsal altyapısının karmaşıklığı ile insan dilinin en merak uyandırıcı alanlarından bir tanesi olarak ön plana çıkmış ve bu şekilde bilişsel dilbilim, psikodilbilim, anlabilim ve uygulamalı dilbilim alanlarında yaygın bir çalışma konusu olmuştur.

Anadili yetisi, deyimler, eğretilmeler, ironi gibi imgesel dil türlerini etkin bir şekilde kullanmayı gerektirir. Benzer bir şekilde, dil gelişim süreçleri de imgesel dil türlerinin kullanım sayısı ve yoğunluğu bakımından bir artış ve buna bağlı olarak dil kullanıcıları açısından imgesel ve imgesel olmayan arasında bir farkındalık geliştirmeyi gerektirmektedir. Deyimler çok sık kullanılmaları bakımından iletişimde önemli bir dilbilimsel ve kültürel unsurdur. Ayrıca, son derece karmaşık ve uzun olayları sadece birkaç kelimeye sıkıştırmaları, soyut olayları somut araçlar üzerinden anlatmaları, insan zihnindeki kavramsal yapıları yansıtmaları ve anlatımı daha canlı ve renkli kılmaları bakımından hayal gücünün sınırlarını zorlayan ilgi çekici dilsel öğeler olarak ön plana çıkmaktadırlar.

Geleneksel olarak, deyimler çoklu kelimelerden oluşan; katı veya esnek yapıya sahip; bütüncül anlamları bileşenlerinin anlamından oluşabilen veya oluşmayan ve farklı dillerde farklı sıklık özellikleri gösterebilen öğelerdir (Popiel ve McRae, 1988). Geleneksel görüşte, deyimlerin sözlüksel ve imgesel anlamları arasında hiç ilişki yoktur, bir başka deyişle deyimleri oluşturan bileşenlerin sözlüksel anlamlarının deyim bütüncül anlamı üzerinde hiç etkisi yoktur (Ortony, Turner ve Larson-Shapiro, 1985; Fraser, 1970; Katz, 1973). Bu geleneksel görüşten yola çıkarak, çocukların deyimleri tek sözcüksel birimler olarak öğrendikleri ve bileşenlerine ayırmadıklarına dair bir sav geliştirilmiştir (Hoffman ve Honeck, 1980; Ackerman, 1982). Fakat geleneksel görüşün aksine, Gibbs (1987), Gibbs ve Nayak (1989) ve Nunberg (1978) tümleme ilkesinin (compositionality) deyim sözlüksel anlamı ve imgesel anlamı arasında bir çeşit anlamsal bağ oluşturduğunu öngörmüşlerdir. Bu görüşe göre, ayrıştırılmayan deyimlerde (nondecompositional) deyim sözlüksel ve imgesel anlamı arasında bir bağ yokken, ayrıştırılabilir deyimlerde (decompositional) deyim imgesel anlamı sözlüksel anlamının metaforik bir uzantısıdır.

Deyimleşme olgusu bakımından ön plana çıkan iki temel görüşten birincisine göre deyimleşme temelde anlambilimseldir ve deyimlerin anlamsal olarak birbiriyle etkileşimde bulunan bireysel parçaları vardır. İkinci görüş olan bilişsel bakış açısına göre deyimlerin altyapısında kavramsal metaforlar vardır.

Deyim edinim süreçlerini gelişimsel bir bakış açısıyla inceleyen Nippold ve Taylor (2005) deyim edinim sürecinin erken çocukluk döneminde başlayan, okul yıllarında resmi eğitim ortamlarında geliştirilen ve ömür boyu süren bir süreç olduğunu, fakat ilginç bir şekilde hiçbir zaman tam ve mükemmel bir imgesel yetinin geliştirilemediğini belirtmektedir. Bunun dışında gelişimsel şemaya göre yaş, bağlamsal bilgi, anlambilimsel ayrıştırılabilirlik, bilinirlik düzeyi, genel okuma-anlama yetisi ve kavramsal altyapı deyimlerin edinim sürecini etkileyen en önemli etkenler arasında yer almaktadır.

Bu çalışmanın amacı çocukların erken dil edinimi sürecinde deyimsele ifadeleri nasıl anlamlandırdıklarını incelemektir. Bu amaç doğrultusunda, bağlam, yaş, kavramsal altyapı ve anlamsal şeffaflık değişkenleri göz önünde bulundurularak Türk ilköğretim öğrencilerinin gelişimsel imgesel dil eğilimlerini irdelemek ve buna bağlı olarak anlama ve yorumlama süreçlerinde yer alan kavramsal ve sözcüksel bilgiyi ortaya çıkarmaktır.

1.1. İMGESEL DİL VE İMGESEL YETİ

Levorato ve Cacciari (1992)'ye göre imgesel yeti imgesel dil türlerini anlama ve etkili bir şekilde kullanma becerisini gerektiren kademeli ve gelişimsel bir edinim sürecidir. Bu bakımdan, imgesel yeti bir kavramın ikincil anlamlarını anlayabilme ve tahmin etme, sözlüksel anlamın ötesine geçebilme ve bağlamsal bilgiden faydalanabilme gibi birbiriyle bağlantılı karma becerilerden oluşmaktadır. Levorato (1993)'ya göre imgesel dil sözlüksel dilden üç bakımdan farklılık göstermektedir: *a.* söylenenle kastedilen arasındaki fark; *b.* deyimim imgesel anlamının üstlendiği ek anlamlar ve *c.* imgesel anlamın bağlam-destekli yorumlanma kolaylığı.

Bu üç ölçütün çocukların imgesel dil ediniminde önemli bir rol üstlendiği düşünülmektedir. Örneğin, çocuğun imgesel anlamda zorlanmasının sebebi söylenenle kastedilen arasındaki farkı görememesi, imgesel anlamın sözlüksel anlamdan farklılık gösterebileceğini düşünememesi veya bağlamsal bilgiden faydalanamaması gibi nedenlerden kaynaklanabilir.

Levorato ve Cacciari (1992; 1995)'nin önermiş olduğu Bütüncül Ayrıntılama Kuramına göre deyim edinim süreci 4-5 yaş civarında başlar ve bir takım dilsel ve bilişsel becerilerin gelişimi ile bağlantılıdır. Altı temel aşamadan oluşan bu kuramın *Sıfır Seviye*'sinde çocuklar nesnelere ve nesnelere isimleri arasında doğrudan bir ilişki olduğuna inanır ve dilin uzlaşım özelliklerinin farkında değildir. *Birinci Seviye*'de çocuklar isimlerin bir anlama gönderimde bulunduğu ve bir ismin birden fazla göndergesi olduğunun farkındadır, daha da önemlisi bu aşamadaki çocuklar halen somut ve sözlüksel yorumlama eğilimindedir. *İkinci Seviye*'de 7-8 yaş civarındaki çocuklar sözlüksel yorumlamayı askıya alır ve bağlamsal bilgi ve çıkarıma teknikleri üzerinden anlama ulaşmaya başlarlar. *Üçüncü Seviye*'de çocuklar dildeki keyfiyet ilkesinin farkındadır ve dil öğelerinin her zaman sözlüksel anlam taşımayacağını bilirler. 9-10 yaşa tekabül eden bu aşamadaki çocuklar rahatlıkla imgesel dil türlerini anlarlar ve onları üretebilir hale gelirler. *Dördüncü Seviye*'de çocuklar ifadeleri daha önce edinilen bilgi ve kavramlarla eşleştirebilir ve deyimler gibi imgesel dil türlerini kolaylıkla edinebilirler. Son olarak, *Beşinci Seviye*'de ise çocuklar artık yetkin bir dil kullanıcısı olmuştur ve imgesel dil becerilerinde yetkinliğe yaklaşmıştır. Bu aşamanın en belirgin özelliği çocukların artık deyimlerin bileşenlerinin anlamlarından yola çıkarak bütüncül anlama ulaşabilmesidir.

1.2. DEYİMLERİ ANLAMA VE EDİNİM SÜREÇLERİ

Deyim edinim süreçlerini gelişimsel bir bakış açısıyla inceleyen araştırmalar bu süreci etkileyen beş temel değişken ortaya çıkarmıştır: *deyimlerin bilinirlik düzeyleri* (Nippold ve Taylor, 2001; Laval, 2003), *anlamsal ayrıştırılabilirlik* (semantic analyzability) (Gibbs, 1987, 1991; Cain, Towse ve Knight, 2009), *bağlamsal destek* (Cain, Oakhill ve Lemmon, 2005; Nippold, Moran ve Schwarz, 2001), *genel okuma-anlama-çıkarsama becerileri* (Cain ve Oakhill, 1999) ve *temel kavramsal bilgi* (Gibbs, 1990).

Mevcut alanyazında deyim edinim süreçlerini açıklamak üzere iki ana kuram vardır. Dil Deneyimi Kuramına göre çocuklar maruz kalma sıklığı ile deyimleri edinebilirler (Ezell ve Goldstein, 1991; Prinz, 1983). Bütüncül Ayrıntılama Kuramına göre ise deyimleri anlayabilmek için parça parça çözümlene yerine, bağlamsal bilgiden de faydalanarak bütüncül ve bağdaşık bir yorumlama gerekmektedir (Levorato ve Cacciari, 1995). Bunu yapabilmek için çocukların çıkarsama, dünya bilgisini kullanma, hayal gücü ve üretkenlik, konuşmacının iletişimsel niyetini çözümleyebilme ve üstdil bilgisini kullanabilme gibi zihinsel ve bilişsel becerilerden faydalanabilmesi gerekmektedir.

1.3. ANLAMSAL DERECELENDİRME

Deyimler deyim anlamlarının tahmin edilebilirlik derecelerine göre anlambilimsel olarak sınıflara ayrılır. Alanyazında benzer sınıflandırmalar olsa da, çalışmanın amacına uygun olarak Subaşı-Uzun (1991)'un sınıflandırma sistemi temel alınmıştır. Buna göre, 1. *Derece Deyimler* tam deyimlerdir. Bu tür deyimlerde bileşenlerin bireysel anlamları ve genel imgesel anlam arasında doğrudan bir bağ yoktur, örneğin 'aba altından sopa göstermek'. 2. *Derece Deyimler*de en az bir ya da daha fazla bileşenin çağrışımsal değeri vardır, örneğin 'adam kıtlığı'. 3. *Derece Deyimler* deyimleşmenin en zayıf olduğu türdür ve bütün bileşenlerin çağrışımsal anlamı vardır ve bileşenlerin bireysel anlamlarının toplamı bütüncül anlamı vermektedir, örneğin 'adamdan saymak'.

1.4. TEMEL KAVRAMSAL BİLGİ VE BİLİŞSEL YAKLAŞIM

Deyimlerle ilgili bilişsel-dilbilimsel yaklaşıma göre deyimlerin anlamları rasgele oluşmaz, aksine, dil kullanıcıları deyimleri yorumlamada kavramsal bilgiye başvurur. Kavramsal bilgi kısaca kavramsal sistemimizdeki bağlantılı bilgi şemalarından oluşmaktadır. Kavramsal bilgi, Kövecses ve Szabo (1996)'nın önerdiği gibi güdülenme sağlayarak deyim anlamının oluşmasını sağlamaktadır. Güdülenme, bir başka deyişle, *düzdeğişmece*, *ad aktarması* ve *uzlaşım sal bilgi* aracılığıyla çoğu deyim anlamsal alt yapısını oluşturmaktadır. Örneğin, *to spit fire (ateş püskürtmek)* ifadesinde deyim anlamı güdüleyen etken KIZGINLIK ATEŞTİR metaforudur.

Gibbs (1995) deyimlerin anlaşılma ve yorumlanması aşamasında kavramsal bilginin devreye girdiğini ve aynı zamanda deyimlerin temelini oluşturan alan bilgisinin deyimleri anlama süreçlerini olumlu veya olumsuz yönde etkilediğini/kısıtladığını göstermiştir.

Çalışkan (2013) duygu metaforlarının ve deyimlerin öğretilmesinde kavramsal anahtar modelinin etkinliğini araştırdığı çalışmada, ÜZÜNTÜ AŞAĞIDADIR, MUTLULUK YUKARIDADIR gibi kavramsal anahtarlarla eğitilen 10-12 yaş grubu öğrencilerin hatırlama ve yorumlama aktivitelerinde daha üstün performans sergilediklerini göstermiştir.

1.5. ÇALIŞMANIN ÖNEMİ, ARAŞTIRMA SORULARI VE SINIRLILIKLAR

Mevcut alanyazında, bilişsel ve anlambilimsel özellikleriyle birlikte, Türkçe deyimleri gelişimsel bir bakış açısıyla inceleyen kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Bu bakımdan, deyim edinim süreçlerinin gelişimsel bir bakış açısıyla incelendiği bu çalışma, Türkçe bağlamında erken dönem çocukların imgesel yetiyi nasıl geliştirdiklerini, bilişsel eşikleri nasıl adım adım geçtiklerini, sözlüksel yorumlamayı nasıl bir kenara bıraktıklarını ve sözcüklerin imgesel, edimsel ve söylemsel amaçlar doğrultusunda nasıl ikincil anlamlar yüklendiğini ortaya çıkarması bakımından önemli bulgular ve sonuçlar ortaya koyacaktır.

Çalışmanın amacına uygun olarak şu sorulara cevap aranacaktır:

1. Bilinirlik düzeyi ölçütü göz önünde bulundurulduğunda, en az ve en çok bilinen Türkçe deyimler hangileridir?
2. 7, 9 ve 11 yaş çocukların performansları göz önünde bulundurulduğunda, deyimlerin anlamsal şeffaflığı, bilinirlik düzeyleri ve bağlamsal desteğin katkısı bakımından ne tür nitel ve nicel farklılıklar ortaya çıkmaktadır?
3. Yanlış ve doğru imgesel cevaplar ne tür bilişsel sonuçlar doğurmaktadır?

Mevcut çalışma *anlamsal ayrıştırılabilirlik* (sözlüksel ve imgesel anlamların ne derece örtüştüğü), *bilinirlik düzeyi* (deyimlerle karşılaşma sıklığı) ve *bağlamsal bilgi* (deyimlerin imgesel anlamını ortaya çıkarabilecek destekleyici bağlamsal ipuçları) olmak üzere başlıca üç ana değişken üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu değişkenlerin dışında, önceki çalışmalar çocukların genel okuma-anlama becerilerinin de deyimleri anlama ve edinim süreçlerini etkileyen bir diğer önemli değişken olduğunu ortaya koymuştur. Bu çalışmada sadece üç ana değişken ele alınmıştır ve gelecek çalışmalarda genel okuma-anlama becerilerinin deyimleri anlama ve edinim süreçleri üzerindeki etkisi araştırılabilir. Ayrıca çalışmada 7, 9 ve 11 yaş kapsayan erken dönem ağırlıklı gruplar gelişimsel bir bakış açısıyla incelenmiştir.

2. YÖNTEM

Yöntem kısmında veri toplama ve norm oluşturma süreçleri, ana deneylerin uygulanması ve veri inceleme süreçlerinden bahsedilecektir. Araştırmada üç temel veri toplama aracı kullanılmıştır. Birinci aşamada deyim sıklık listelerinin oluşturulması ve norm oluşturma süreci, ikinci aşamada deyimler için bağlam dışında açıklama süreci ve üçüncü aşamada ise deyimler için bağlam içinde anlama testi uygulanmıştır.

2.1. DEYİM SIKLIK LİSTELERİNİN OLUŞTURULMASI

Deyim sıklık listelerini oluşturabilmek için ön araştırmada bilinirlik düzeyi en yüksek ve en düşük deyimlerin saptanması amaçlanmıştır. Bu aşamada doğrudan 8, 9, 10 ve 11 yaş gruplarından veriler elde edilmiştir.

2.1.1. Katılımcılar

Deyim sıklık listelerinin oluşturulabilmesi için farklı coğrafi bölgelerden gönüllülük esasına göre 8-11 yaş arası toplam 902 ilköğretim öğrencisi ile çalışılmıştır. İstanbul Kudret Saraçoğlu İlkokulu, Kayseri Mustafa-Müjgan Boydak İlkokulu ve Kayseri Habibe Taş İlkokulu'ndaki yaş aralığı 8;4 ile 11;4 aralığında değişen öğrenciler katılımcıları oluşturmuştur. İkidilli öğrenciler ve kaynaştırma öğrencileri çalışmanın dışında tutulmuştur.

2.1.2. Norm Oluşturma ve Seçim Kriterleri

2010-2011 M.E.B. Türkçe ders kitapları taranarak ilk aşamada 161 deyim elde edildi. Bu listedeki deyimlerin 74 tanesinin vücut parçaları (ağız, ayak, baş, beyin, burun, dil, diş vb.) ile ilgili olduğu anlaşılmıştır. İkinci aşamada Türkçe Deyimler Sözlüğünden (Yurtbaşı, 1996) yine vücut parçaları ile ilgili, çift anlamlılık taşıyan ve bilinirlik düzeyi yüksek ve düşük deyimler belirlenmiştir. Bu süreçte çocukların genel bilişsel seviyeleri göz önünde bulundurularak mümkün olduğu kadar karmaşık duygusal durum belirten deyimler, sözlüksel anlamı baskın olan deyimler ve benzetme içeren deyimler elenmiştir. Sonuçta elde edilen 282 adet deyim eşit sayılarla 5 farklı listeye bölünmüş ve sıklık listelerinin nihai şeklini oluşturmak üzere uygulamaya geçilmiştir.

2.1.3. Uygulama Süreci

Norm oluşturma aşamasının geçerliliğini artırmak için her bir sınıftaki katılımcıdan her bir listedeki deyim için kendi kelimeleriyle o deyim anlamını tahmin etmeleri istenmiştir. Tahminden oluşan bu süreçte her bir sınıf için ortalama 55 deyim uygulanmış ve katılımcılara yeterince süre verilerek çoklu oturumlarda uygulanma yapılmıştır. 4 ay süren bu veri toplama sürecinde imgesel anlam verilen deyimler 'doğru', sözlüksel anlam verilen ya da eksik/alakasız cevaplar ise 'yanlış' olarak kodlanmıştır. Sonuç olarak, norm oluşturma ve sıklık

listelerinin oluşturulması aşamasında yaşları 8 ile 11 arasında değişen ilköğretim öğrencilerine kendilerine sunulan deyim listelerinden her bir deymi ne derecede bildikleri ve bağlam dışında anlamlarını tahmin etmeleri istenmiştir.

2.2. DENEY I

Esas uygulama olan Deney II’de yer alacak nihai 40 test maddesini oluşturacak deyimlere karar vermek üzere Deney I gerçekleştirilmiştir. Bu aşamada 7, 9 ve 11 yaş gruplarından oluşan katılımcılardan kendilerine bağlam dışında sunulan deyimlerin anlamlarını kendi kelimeleri ile tahmin etmeleri istenmiştir. Ankara’da Beytepe İlkokulu, Şehit Erhan Ar İlkokulu ve Cenk Yakın Ortaokulu’nda öğrenimlerini sürdüren 480 katılımcı ile gönüllülük esasına göre çalışılmıştır. Birinci sınıflar için yaş ortalaması 7;2, üçüncü sınıflar için 9;5 ve beşinci sınıfların yaş ortalaması 11;4 olarak belirlenmiştir. İkidilli ve kaynaştırma öğrencileri çalışmanın dışında tutulmuştur. Katılımcılar açılımı aktivitesinde uygun gruplara rasgele bir şekilde dağıtılmıştır. Örneğin, bilgi ve tahmine dayalı bu bölümde katılımcılara yönlendirilen sorulardan bir tanesi aşağıdaki gibidir.

(1) Ali Bey arkadaşına ‘Bu sene yine leyleği havada gördün’ dedi.

Leyleği havada görmek ifadesi ne anlama gelmektedir?

Deney I sonucunda elde edilen veriler Cain, Oakhill ve Lemmon (2005)’ın sınıflandırma sistemine göre a. *doğru imgesel anlam* (çok gezmek), b. *yanlış imgesel anlam* (ileri görüşlü olmak), c. *sözlüksel anlam* (leylek yuvasına uçuyor) ve d. *diğer* (bilmiyorum/boş cevap) olarak çözümlenmiştir.

Deney I sonucunda elde edilen listenin %15lik en üst kısmı ve %15lik en alt kısmı alındığında toplam 80 deyim elde edilmiş ve bunların içerisinde nihai 40 deyim bilinirlik düzeyi en yüksek, bilinirlik düzeyi en düşük, 1. derece ve 3. derece deyim kriterlerine göre belirlenmiştir. Bir başka deyişle 10 adet bilinirlik düzeyi yüksek deyim, 10 adet bilinirlik düzeyi düşük deyim, 10 adet 1. derece deyim ve 10 adet 3. derece deyim oluşturulmuştur. Bu deyimler ise son aşamada Kövecses ve Szabo (1996)’nın önerdiği bilişsel güdülenme türlerine göre yeniden yorumlanarak, Deney II’ye temel oluşturacak nihai listelere ulaşılmıştır.

Tablo 1. Bilinirlik düzeyi yüksek deyimlerin bilişsel güdülenme ve kavramsal yapıya göre sınıflandırılması

<i>Deyim</i>	<i>Bilişsel güdülenme</i>	<i>Kavramsal yapı</i>
1- Dört gözle beklemek	düzdeğişmece	İSTEMEK/HEYECAN MİKTARDA ARTIŞTIR
2- Tatlı dilli	düzdeğişmece	FİKİRLER YİYECEKTİR
3- Kulak misafiri olmak	düzdeğişmece	DUYMAK GÖRMEKTİR
4- Kalbini kırmak	düzdeğişmece	DUYGULAR NESNEDİR

5- Dilini yutmak	düzdeğişmece	FİKİRLER YİYECEKTİR
6- Çenesi düşük	düzdeğişmece	ÇOK KONUŞMAK AŞAĞI DOĞRU EYLEMDİR
7- Karnı zil çalmak	düzdeğişmece	VÜCUT BİR KAPTIR
8- Dilinin ucunda olmak	düzdeğişmece	DİLSEL İFADELER BİR KAPTIR
9- Her işe burnunu sokmak	düzdeğişmece	EYLEMLER BİR KAPTIR
10- Göze girmek	düzdeğişmece	GÖZLER BİR KAPTIR

Tablo 2. Bilinirlik düzeyi düşük deyimlerin bilişsel güdülenme ve kavramsal yapıya göre sınıflandırılması

<i>Deyim</i>	<i>Bilişsel güdülenme</i>	<i>Kavramsal yapı</i>
1- Göbeği çatlamak	düzdeğişmece	MİDE BİR KAPTIR
2- Kulakları paslanmak	düzdeğişmece	BEDEN BİR MAKİNE DİR
3- Diş geçirmek	düzdeğişmece	İNSAN DAVRANIŞI HAYVAN DAVRANIŞIDIR
4- Alnını karışlamak	düzdeğişmece	KIZGINLIK VAHSİ TEPKİDİR
5- Eli kalem tutmak	ad aktarması	EYLEM YERİNE ALET
6- Elden düşme	düzdeğişmece	SAHİP OLMAK TUTMAKTIR
7- Sırtı kaşınmak	düzdeğişmece	CEZA SIRTAKİ KAŞINTIDIR
8- Ayağını kaydırmak	düzdeğişmece	BAŞARISIZLIK AŞAĞIDADIR
9- Gözünü kırpmadan	ad aktarması	EYLEM YERİNE GÖZ
10- Parmağına dolamak	düzdeğişmece	EYLEMİN/DURUMUN TEKRARI FİZİKSEL TEKRARDIR

Tablo 3. Birinci derece deyimlerin bilişsel güdülenme ve kavramsal yapıya göre sınıflandırılması

<i>Deyim</i>	<i>Bilişsel güdülenme</i>	<i>Kavramsal yapı</i>
1- Leyleği havada görmek	düzdeğişmece	HAYAT YOLCULUKTUR
2- Buluttan nem kapmak	düzdeğişmece	DUYGUSAL DURUMLAR DOĞAL OLAYLARDIR
3- Kök söktürmek	düzdeğişmece	FİZYOLOJİK DURUMLAR BİTKİDİR
4- At hırsızı	düzdeğişmece	KÖTÜ GÖRÜNÜŞ UYGUNSUZ DAVRANIŞTIR
5- Diş bilemek	ad aktarması	HAYVAN DAVRANIŞI YERİNE KIZGINLIK
6- Ateş bacayı sarmak	düzdeğişmece	AŞK ATEŞTİR
7- Çiçeği burnunda	düzdeğişmece	BAŞLANGIÇ BİTKİDİR
8- Birbirini yemek	düzdeğişmece	KIZGINLIK HAYVAN DAVRANIŞIDIR
9- Yüreği ağzına gelmek	ad aktarması	DUYGU YERİNE HIZLI KALP ATIŞI
10- Başının etini yemek	düzdeğişmece	ISRAR KENDİNİ TÜKETMEKTİR

Tablo 4. Üçüncü derece deyimlerin bilişsel güdülenme ve kavramsal yapıya göre sınıflandırılması

<i>Deyim</i>	<i>Bilişsel güdülenme</i>	<i>Kavramsal yapı</i>
1- Asık yüzlü	ad aktarması	ÜZGÜNLÜK YERİNE YÜZ İFADESİ
2- Karın ağrısı	düzdeğişmece	İSTENMEDİK ŞEYLER HASTALIKTIR
3- Eli ayağı titremek	ad aktarması	DUYGU YERİNE FİZYOLOJİK SONUÇ
4- Altını üstüne getirmek	düzdeğişmece	DAĞITMA NESNELERİN YERİNİ DEĞİŞTİRMEDİR
5- Sırtüstü yatmak	düzdeğişmece	EYLEMSİZLİK HAREKETSİZLİKTİR
6- Burnunun dibinde	düzdeğişmece	FİZİKSEL YAKINLIK GÖRME YAKINLIĞIDIR
7- Çocuk oyuncuğu	düzdeğişmece	KOLAYLIK OYUNDUR
8- Beyni durmak	düzdeğişmece	ZİHİN BİR MAKİNE DİR
9- El değmemiş	ad aktarması	SAHİPLİK YERİNE EL
10- El atmak	ad aktarması	EYLEM YERİNE EL

2.3. DENEY II

Deney II’de bağlamın deyimleri anlama üzerindeki etkisi incelenmiştir ve bu durumda 10’ar adet bilinirlik düzeyi yüksek, bilinirlik düzeyi düşük, birinci ve üçüncü derece deyimler örnekleyici bağlam içerisinde verilmiş ve anlama soruları sorulmuştur.

2.3.1. Katılımcılar

Deney II’nin katılımcıları Deney I’de yer alan katılımcılar ile aynıdır. 7, 9 ve 11 yaş gruplarından 480 adet katılımcı gönüllülük esasına göre çalışmaya dahil edilmiştir. Birinci sınıfların yaş ortalaması 7;2, üçüncü sınıfların yaş ortalaması 9;5 ve beşinci sınıfların yaş ortalaması 11;4 olarak belirlenmiştir. İkidilli öğrenciler ve kaynaştırma öğrencileri çalışmanın dışında tutulmuştur.

2.3.2. Materyaller ve Süreç

40 ayrı deyim için birer örnekleyici ve bilgilendirici kısa hikaye oluşturuldu ve hikayelerin içeriğinin deyimleri yeterince tasvir edip etmediğini onaylamak için uzman görüşüne başvurulmuştur. Birinci sınıf öğrencilerinin bilişsel seviyeleri ve dikkat süreleri göz önünde bulundurularak her bir paragrafta ortalama 34.3 kelimeye yer verilmiştir. Anlama testinde uygulanan örnekleyici bir paragraf örnekte görülmektedir.

- (2) Ali Bey ve Ahmet Bey yaz planlarından bahsetmektedir. Ali Bey bu yaz parası olmadığı için evde dinleneceğini söyler. Ahmet Bey ise tatil planları olduğunu ve sırasıyla Ankara, İzmir, İstanbul, Bursa ve Antalya’ya gideceğini söyler. Ali Bey ona ‘Ooo Ahmet Bey bu sene yine *leyleği havada gördün*’ der.

- a. Ali Bey'in planı nedir?
- b. Lütfen aşağıdaki soruları birbiriyle bağlantılı cevaplayınız.
-*leyleği havada görmek* ifadesi ne anlama gelir?
-*leyleği havada gören birisi neler yapar?*

Birinci soru ısındırma amaçlı olup, ikinci soruda bağlamsal bilgiden faydalanılarak katılımcılardan deyimim gerçek anlamını tahmin etmeleri istenmiştir ve üçüncü soruda ise bir önce sorulan soruya verilen cevaptan emin olmak ve şans faktörünü en aza indirmek için anlamsal bir sağlama yapılmak istenmiştir.

Deney I'den yaklaşık 4 hafta sonra aynı kişilere uygulanan bu testte birinci sınıflara paragraflar araştırmacı tarafından okunmuş ve üçüncü ve beşinci sınıflardan ise kendilerinin okuması istenmiştir. Her bir gruba yeterince süre verilmiştir. Bu aşamada veri toplama işlemi yaklaşık 3 ay sürmüştür.

Deney II'den elde edilen veriler tekrar Cain, Oakhill ve Lemmon (2005)'in sınıflandırma sistemine göre a. *doğru imgesel anlam* (çok gezmek), b. *yanlış imgesel anlam* (ileri görüşlü olmak), c. *sözlüksel anlam* (leylek yuvasına uçuyor) ve d. *diğer* (bilmiyorum/boş cevap) olarak çözümlenmiştir. Birinci soruda (2, a) yer alan anlama sorusu ise *doğru* ya da *yanlış* olarak kodlanmıştır.

2.3.3. Veri Analizi

Veri analizi kısmında bağlam dışı ve bağlam içi cevaplar uzman görüşüne başvurularak *doğru*, *yanlış*, *imgesel*, *yanlış imgesel*, *sözlüksel* ve *diğer* olarak kodlanmıştır. Her bir deyim türü için bağlam dışı, bağlam içi I, bağlam içi II ve bağlam içi III cevaplarının dağılımı Chi-square ve Fisher's Exact Test kullanılarak hesaplanmıştır. Her bir yaş grubunda, her bir deyim için bağlam dışı ve bağlam içi II durumları arasındaki fark, ve bağlam dışı ve bağlam içi III durumları arasındaki fark Marginal Homogeneity Test kullanılarak hesaplanmıştır. Yaş grupları arasında deyimlerin kümülatif değerlendirilmesi için de chi-square testi kullanılmıştır.

3. BULGULAR

3.1. BİLİNİRLİK DÜZEYİ YÜKSEK DEYİMLERİN KÜMÜLATİF DEĞERLENDİRİLMESİ (TABLO 5)

Bağlam dışı değerlendirmede imgesel, yanlış imgesel, sözlüksel ve diğer cevapların dağılımında bütün yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($p < 0,001$).

Bağlam içi I değerlendirme 9 ve 11 yaş grupları ile kıyaslandığında, 7 yaş grubunun doğru ve yanlış cevaplarının dağılımı farklı iken ($p<0,001$), 9 ve 11 yaş grupları arasında fark oluşmamıştır ($p>0,005$).

Bağlam içi II değerlendirmede imgesel, yanlış imgesel, sözlüksel ve diğer cevapların dağılımında bütün yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($p<0,001$).

Bağlam içi III değerlendirme 9 ve 11 yaş grupları ile kıyaslandığında, 7 yaş grubunun imgesel, yanlış imgesel, sözlüksel ve diğer cevaplarının dağılımı farklı iken ($p<0,001$), 9 ve 11 yaş grupları arasında fark oluşmamıştır ($p>0,005$).

3.2. BİLİNİRLİK DÜZEYİ DÜŞÜK DEYİMLERİN KÜMÜLATİF DEĞERLENDİRİLMESİ (TABLO 6)

Bağlam dışı değerlendirmede imgesel, yanlış imgesel, sözlüksel ve diğer cevapların dağılımında bütün yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($p<0,001$).

Bağlam içi I değerlendirme 9 ve 11 yaş grupları ile kıyaslandığında, 7 yaş grubunun doğru ve yanlış cevaplarının dağılımı farklı iken ($p<0,001$), 9 ve 11 yaş grupları arasında fark oluşmamıştır ($p>0,05$).

Bağlam içi II değerlendirmede imgesel, yanlış imgesel, sözlüksel ve diğer cevapların dağılımında bütün yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($p<0,001$).

Bağlam içi III değerlendirme 9 ve 11 yaş grupları ile kıyaslandığında, 7 yaş grubunun imgesel, yanlış imgesel, sözlüksel ve diğer cevaplarının dağılımı farklı iken ($p<0,001$), 9 ve 11 yaş grupları arasında fark oluşmamıştır ($p>0,05$).

3.3. BİRİNCİ DERECE DEYİMLERİN KÜMÜLATİF DEĞERLENDİRİLMESİ (TABLO 7)

Bağlam dışı değerlendirmede imgesel, yanlış imgesel, sözlüksel ve diğer cevapların dağılımında bütün yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($p<0,001$).

Bağlam içi I değerlendirmede doğru ve yanlış cevapların dağılımında bütün yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($p<0,001$).

Bağlam içi II değerlendirmede imgesel, yanlış imgesel, sözlüksel ve diğer cevapların dağılımında bütün yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($p<0,001$).

Bağlam içi III değerlendirmede imgesel, yanlış imgesel, sözlüksel ve diğer cevapların dağılımında bütün yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($p<0,001$).

Tablo 5. Yaş ve bağlam değişkeniyle bağlantılı olarak bilinirlik düzeyi yüksek deyimlerin kümülatif değerlendirmesi

		7 Yaş		9 Yaş		11 Yaş		χ^2	p
		n	%	n	%	n	%		
Bağlam dışı	İmgesel	165	55	282	94.0	297	99	245.6	0,000 *
	Yanlış İmgesel	20	6.7	1	0.3	3	1.0		
	Sözlüksel	105	35	17	5.7	0	0		
	Diğer	10	3.3	0	0	0	0		
Bağlam içi I	Doğru	273	91	299	99.7	300	100	51.8	0,000 *
	Yanlış	27	9	1	0.3	0	0		
Bağlam içi II	İmgesel	213	71	294	98	300	100	171.9	0,000 *
	Yanlış İmgesel	12	4.0	1	0.3	0	0		
	Sözlüksel	34	11.3	5	1.7	0	0		
	Diğer	41	13.7	0	0	0	0		
Bağlam içi III	İmgesel	229	76.3	297	99	300	100	143.5	0,000 *
	Yanlış İmgesel	14	4.7	1	0.3	0	0		
	Sözlüksel	15	5.0	2	0.7	0	0		
	Diğer	42	14.0	0	0	0	0		

*Chi-square testi

Tablo 6. Yaş ve bağlam değişkeniyle bağlantılı olarak bilinirlik düzeyi düşük deyimlerin kümülatif değerlendirmesi

		7 Yaş		9 Yaş		11 Yaş		χ^2	p
		n	%	n	%	n	%		
Bağlam dışı	İmgesel	8	2.7	52	17.3	71	23.7	396,4	0,000 *
	Yanlış İmgesel	7	2.3	141	47	177	59		
	Sözlüksel	285	95	107	35.7	52	17.3		
	Diğer	0	0	0	0	0	0		
	Doğru	274	91.3	298	99.3	299	99.7	42,8	

Eğretileme ve Düzdeğişmece Temelli Türkçe Deyimlerin İlköğretim Düzeyinde Edinimi

Bağlam içi I	Yanlış	26	8.7	2	0.7	1	0.3	0,000	*
Bağlam içi II	İmgesel	105	35	197	65.7	250	83.3	349,7	0,000
	Yanlış İmgesel	27	9	85	28.3	43	14.3		
	Sözlüksel	121	40.3	18	6	7	2.3		
	Diğer	47	15.7	0	0	0	0		
Bağlam içi III	İmgesel	195	65	244	81.3	264	88	137,1	0,000
	Yanlış İmgesel	32	10.7	51	17	33	11		
	Sözlüksel	38	12.7	5	1.7	3	1		
	Diğer	35	11.7	0	0	0	0		

*Chi-square testi

Tablo 7. Yaş ve bağlam değişkeniyle bağlantılı olarak birinci derece deyimlerin kümülatif değerlendirmesi

		7 Yaş		9 Yaş		11 Yaş		χ^2	p
		n	%	n	%	n	%		
Bağlam dışı	İmgesel	23	7.7	81	27	101	33.7	385,6	0,000
	Yanlış İmgesel	12	4.0	108	36	168	56		
	Sözlüksel	265	88.3	111	37	31	10.3		
	Diğer	0	0	0	0	0	0		
Bağlam içi I	Doğru	262	87.3	284	94.7	294	98.0	28,7	0,000
	Yanlış	38	12.7	16	5.3	6	2		
Bağlam içi II	İmgesel	78	26	222	74	236	78.7	423,5	0,000
	Yanlış İmgesel	23	7.7	55	18.3	62	20.7		
	Sözlüksel	138	46	23	7.7	2	0.7		
	Diğer	61	20.3	0	0	0	0		
Bağlam içi III	İmgesel	99	33	240	80	246	82	298,9	0,000
	Yanlış İmgesel	63	21	44	14.7	53	17.7		
	Sözlüksel	82	27.3	16	5.3	1	0.3		
	Diğer	56	18.7	0	0	0	0		

*Chi-square testi

Tablo 8. Yaş ve bağlam değişkeniyle bağlantılı olarak üçüncü derece deyimlerin kümülatif değerlendirmesi

		7 Yaş		9 Yaş		11 Yaş		χ^2	p
		n	%	n	%	n	%		
Bağlam dışı	İmgesel	69	23	229	76.3	277	92.3	413,7	0,000*
	Yanlış İmgesel	10	3.3	27	9	13	4.3		
	Sözlüksel	221	73.7	44	14.7	10	3.3		
	Diğer	0	0	0	0	0	0		
Bağlam içi I	Doğru	280	93.3	298	99.3	300	100	33,9	0,000*
	Yanlış	20	6.7	2	0.7	0	0		
Bağlam içi II	İmgesel	191	63.7	279	93	298	99.3	188,8	0,000*
	Yanlış İmgesel	11	3.7	8	2.7	1	0.3		
	Sözlüksel	57	19	13	4.3	1	0.3		
	Diğer	41	13.7	0	0	0	0		
Bağlam içi III	İmgesel	224	74.7	292	97.3	299	99.7	139,9	0,000*
	Yanlış İmgesel	7	2.3	3	1	1	0.3		
	Sözlüksel	31	10.3	5	1.7	0	0		
	Diğer	38	12.7	0	0	0	0		

*Chi-square testi

3.4. ÜÇÜNCÜ DERECE DEYİMLERİN KÜMÜLATİF DEĞERLENDİRİLMESİ (TABLO 8)

Bağlam dışı değerlendirmede imgesel, yanlış imgesel, sözlüksel ve diğer cevapların dağılımında bütün yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($p < 0,001$).

Bağlam içi I değerlendirme 9 ve 11 yaş grupları ile kıyaslandığında, 7 yaş grubunun doğru ve yanlış cevaplarının dağılımı farklı iken ($p < 0,001$), 9 ve 11 yaş grupları arasında fark oluşmamıştır ($p > 0,05$).

Bağlam içi II değerlendirmede imgesel, yanlış imgesel, sözlüksel ve diğer cevapların dağılımında bütün yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($p < 0,001$).

Bağlam içi III değerlendirmede imgesel, yanlış imgesel, sözlüksel ve diğer cevapların dağılımında bütün yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($p < 0,001$).

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmanın amacı yaş, bilinirlik düzeyi, bağlamsal destek, anlamsal derecelendirme ve kavramsal yapı değişkenlerine bağlı olarak Türkçe deyimlerin erken edinim süreçlerini incelemektir. Genel olarak, sonuçlar çocukların deyim edinim süreçlerinin pasif bir öğrenme süreci olmadığını, aksine son derece karmaşık dilsel ve bilişsel beceriler gerektirdiğini göstermiştir. 7, 9 ve 11 yaş grupları, karmaşık soyut durumları ifade etmek üzere dilin imgesel olarak kullanılabilmesini ve dilin sözlüksel anlamın ötesinde farklı iletişimsel amaçlar için kullanılabilmesini anlamışlardır.

Bulgular daha önceki araştırmalardaki eğilimi destekler niteliktedir (Levorato ve Cacciari, 1992, 1995; Nippold ve Martin, 1989; Cain ve diğ., 2005). 9 ve 11 yaş grupları deyimleri anlama ve yorumlara aktivitelerinde 7 yaş grubuna göre daha üstün bir performans sergilemiş ve buna ek olarak çocukların deyimleri yorumlamadaki farklılıkların deyimlerin bilinirlik düzeyi, anlamsal derecelendirme ve bağlamın etkisi ile alakalı olduğu saptanmıştır. Özellikle 7 yaş grubunda sözlüksel yorumlama eğilimi baskındır ve birçok deyimde bağlam içi ve bağlam dışı yorumlamalarda hedef imgesel anlama ulaşılamamıştır. Değişkenler önem sırasına konulduğunda, bulgular yaş değişkeninin en önemli etken olduğunu ve sırasıyla bağlamın katkısı, anlamsal derecelendirme ve bilinirlik düzeyinin de deyimleri anlama ve yorumlama süreçlerinde önemli bir rol oynadığı görülmektedir.

Bulgular çalışmanın temelini oluşturan a. yaş, b. bilinirlik düzeyi, c. anlamsal ayrıştırılabilirlik, d. bağlam ve e. kavramsal yapı özelliklerine göre tartışılacaktır.

Yaş: Çalışmada bir tarafta 7 yaş ve diğer tarafta 9 ve 11 yaş grupları olmak üzere gelişimsel bir düzlem düşünüldüğünde, 7 yaş grubu ve diğer iki grup arasında mutlak bir gelişimsel fark/açıklık olduğu gözlemlenmiştir. Burada 9 yaş grubunun imgesel eğilime doğru niteliksel bir geçiş göstermesi de kayda değer bir bulgudur. Çalışmada deyimsel cevapların yaş faktörüne göre önemli derecede değiştiği gözlemlenmiştir ve daha ileri yaş gruplarının hem bağlam dışında hem de bağlam içinde 7 yaş grubuna kıyasla daha çok doğru deyimsel cevaplar verdiği ortaya çıkmıştır. Bir başka deyişle, doğru deyimsel cevapların sıklığı yaş ilerledikçe artmaktadır. Örneğin, 7 yaş grubu bütün çalışma boyunca, sadece bilinirlik düzeyi yüksek deyimler dışında, nadiren doğru deyimsel cevaplar verebilmiştir.

Yaş değişkeni göz önünde bulundurulduğunda, 7 yaş grubunun ağırlıklı olarak sözlüksel yorumlama eğiliminde olduğu görülmektedir. Bu bulgu erken dönem çocukların deyimleri kelimesi kelimesine işlemlediklerini, yani deyimlerin bileşenlerine sözlüksel ve yüzeysel anlamlar yüklediklerini bize deneysel olarak göstermektedir. Buna ek olarak, 7 yaş grubunun gerek bağlam dışında gerek

bağlam içinde zayıf çıkarsama becerilerine sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Bunun bir sebebi 7 yaş grubunun ilk sözlüksel yorumlamadan sonra söylenenle kastedilen arasındaki farklılığı yakalayamamaları ve daha da önemlisi, Bütüncül Ayrıntılama Modeli'nde de öngörüldüğü gibi (Levorato ve Cacciari, 1992; 1995) bağlamsal ipuçlarından faydalanamayarak bütüncül ve bağdaşık bir anlam bulamamalarıdır.

9 ve 11 yaş grupları ise yüksek oranda imgesel cevaplar üretebilmiş ve bağlamsal olarak uygun cevaplar arayabilmişlerdir. Aynı gruplardaki yüksek yanlış imgesel cevap sayısı ise onların kendilerine sunulan kısa metinleri anladıklarını fakat deyimsel anlamları bazı durumlarda tam olarak tahmin edemediklerini göstermektedir. Diğer taraftan 9 ve 11 yaş grupları tutarlı bir anlamsal bütünlük sağlayacak şekilde metinsel bilgileri yorumlayabilmişlerdir.

Gelişimsel olarak bakıldığında, sözlüksel yorumlama özellikle 7 yaş civarında kendini göstermekte ve deyimleri anlama ve yorumlayabilme becerisi ise özellikle 9 yaş ve sonrasında imgesel bir özellik kazanabilmektedir. Çalışmanın bulguları yaş grupları ekseninde kademeli gelişim ve eksik yeterlik göstermesi bakımından önceki araştırmaların bulguları ile paralel özellikler taşımaktadır (Levorato ve diğ., 2007; Cain ve diğ., 2009). Örneğin, 7 yaş grubu deyimleri anlama ve yorumlama bakımından tam bir imgesel strateji ve gerekli çıkarsama becerilerini henüz geliştirememiştir. Fakat aynı yaş grubu bağlam dışında bilinirlik düzeyi yüksek deyimleri anlayabilmiş ve yorumlayabilmiştir. Bu beceri bilinirlik düzeyi düşük, birinci derece ve üçüncü derece deyimlerde düşük bir performans ile sonuçlanmış ve 7 yaş grubu bütün deyim türlerinde bağlamsal bilgidен minimum seviyede faydalanabilmiştir.

9 ve 11 yaş grupları ile önemli bir bulgu ise bilinirlik düzeyi yüksek deyimlerin ve üçüncü derece deyimlerin anlamları tahmin etme ve anlama aktivitelerinde tavan performans sergilemişler, fakat beklendiği üzere, bağlam dışı durumlarda bilinirlik düzeyi düşük ve birinci derece deyimlerde yorumlama zorluğu yaşamışlardır. Bağlamsal desteğin devreye girmesi ile bu zorluğun üstesinden gelebilmişlerdir.

Bilinirlik düzeyi: Katılımcılar bilinirlik düzeyi yüksek deyimlerle karşılaştıklarında genellikle sözlüksel yorumlamalardan kaçınmışlardır. Özellikle 7 yaş grubu bilinirlik düzeyi düşük deyimlerde daha çok sözlüksel yorumlama yapmıştır. Diğer taraftan 9 ve 11 yaş grubu bağlam dışı durumlarda bilinirlik düzeyi düşük deyimler için genellikle yanlış imgesel cevaplar vermiş ve bazı durumlarda 9 yaş grubunda halen sözlüksel yorumlamalar olduğu görülmüştür. Bu durumda özellikle ilerleyen yaş gruplarında bilinirlik düzeyi yüksek ve düşük deyimler için imgesel veya yanlış imgesel cevap veren

katılımcıların sözlüksel yorumlama stratejisini askıya aldıklarını söyleyebiliriz. Bu seviyede 9 ve 11 yaş grupları dildeki öğelerin iletişim amacının ötesinde imgesel olarak kullanılabilceğini bilmektedirler. Benzer şekilde, 9 ve 11 yaş gruplarının bilinirlik düzeyi düşük ve birinci derece deyimler için daha çok imgesel cevaplar vermeleri de dil farkındalığı arttıkça imgesel yetinin daha etkin bir rol üstlenmesi gerçeği ile açıklanabilir.

Bilinirlik düzeyi deyimsel ifadelerin edinilmesinde gelişimsel sürecin çok küçük bir kısmını açıklayabilmektedir. Maruz Kalma Yoluyla Edinim Savı'na göre (Nippold ve Taylor, 1995; 2002), çocuklar bilinirlik düzeyi yüksek deyimler için daha az sayıda sözlüksel anlam üretir ve bilinirlik düzeyi düşük deyimler için daha çok sözlüksel anlamlar üretir. Bu durumda, bir çocuğun bir deyimini daha önce duymuş olması sözlüksel cevap verme olasılığını azaltır, fakat imgesel anlam üretmesini garanti etmez. Bu durumda, 9 ve 11 yaş grupları bilinirlik düzeyi yüksek deyimler için deyimsel cevapları daha önce o deyimlerle karşılaştıkları için değil, yüksek seviyeli dil işleme becerilerine sahip oldukları için, deyim bileşenlerinin anlamlarından yola çıkarak çıkarsamalarda bulunabildikleri için ve bunları bağlamın oluşturduğu bütüncül anlama entegre edebildikleri için verebilmişlerdir.

Bütün itibarıyla, bilinirlik düzeyi imgesel yeti ediniminde kısmi bir rol üstlenmektedir ve bütün süreci tek başına açıklamakta eksik kalmaktadır. Maruz Kalma Yoluyla Edinim Savı'na göre (Nippold ve Taylor, 1995; 2002) çocuklar günlük hayatta maruz kalma yoluyla deyimleri edinirler. Fakat bu görüş aynı yaş gruplarının ve benzer oranda maruz kalanların deyimsel ifadeleri anlamadaki farklılıklarını açıklamamaktadır.

Anlamsal Ayrıştırılabilirlik: Deyimlerin zihinsel sözlükte sözcükleşmiş birimler olduğunu savunan geleneksel görüşün aksine (Lodge and Leach, 1975; Prinz, 1983), çalışmadan elde edilen bulgular özellikle 9 ve 11 yaş grubu çocukların deyimsel ifadelerin bireysel parçalarının anlamlarının bir araya gelerek genel imgesel anlama katkıda bulunduğunun farkında olduklarını göstermiştir. Bu bulgu, deyimlere maruz kalma ve dilbilimsel bağlamın ötesinde, çocukların deyimleri bileşenleriyle analiz etmesi ve bir çıkarsama yapması fikrini savunan İmgesel Kavrama Metasemantik Savı (Nippold ve Rudzinski, 1993) ile örtüşmektedir.

9 ve 11 yaş gruplarının özellikle üçüncü derece deyimleri işlemlerken her bir bileşenin bireysel anlamından yola çıkarak bütüncül anlama ulaşabildikleri gözlemlenmiştir. Üçüncü derece deyimleri yorumlamamanın birinci derece deyimleri yorumlamaktan daha kolay olduğu ve bu deyimlerin destekleyici bağlamlar içinde verildiğinde 9 ve 11 yaş gruplarının tavan performans yaptıkları

ortaya çıkmıştır. 7 yaş grubunun ise bağlamsal desteğe rağmen halen sözlüksel yorumlamalar sergiledikleri görülmüştür. Genel olarak, bazı 7 yaş çocuklar dahil, çoğu çocuğun deyimleri anlamaya ve yorumlamaya çalışırken ayrıştırma ve çözümleme eğiliminde olduğu görülmüştür. Diğer taraftan, bütün yaş gruplarında birinci derece deyimlerin bağlam dışında çözümlenmesi oldukça imkansız görünmektedir.

Bağlamsal destek: Deyimlerin yorumlanmasında bağlamın rolü hakkındaki bulgular çocukların kullandığı yorumlama stratejilerinin anlaşılmasına ışık tutmaktadır. Bulgularımız Nesi ve diğ. (2006) ve Levorato ve Cacciari (1999) daha önceki bulgularını destekler niteliktedir. Bütün yaş gruplarında bağlamsal bilgi çocukların sözlüksel yorumlamayı değişen oranlarda reddetmesine yardımcı olmuştur. Deney I ve Deney II sonuçları çocukların bağlam içinde daha çok deyimsel anlam ürettiklerini göstermiştir. Bilhassa bağlamsal bilgi bilinirlik düzeyi düşük ve birinci derece deyimlerin yorumlanmasında ve imgesel bir strateji geliştirilmesinde daha etkin bir rol üstlenmiştir.

Bunun dışında yaşça daha küçük olanlar sözlüksel anlamın ötesine geçebilmek için daha çok bağlamsal bilgiye ihtiyaç duyarken, yaşça daha büyük olanlar zaten belirli bir seviyede imgesel yeti geliştirdikleri için daha az bağlamsal bilgiye ihtiyaç duymuştur. Bağlam dışı durumlarda yaşça büyük olanların genellikle sözlüksel cevap üretmemesi onların zaten bir imgesel yeti geliştirdiğinin göstergesidir. 9 ve 11 yaş grupları gerekli olduğu durumlarda bağlamsal ipuçlarından etkin bir şekilde faydalanabilirken, 7 yaş grubu bağlamsal ipuçlarından daha az faydalanabilmiştir. 7 yaş grubunun sözlüksel yorumlamayı kısmen reddetmesi aslında onların minimum düzeyde söylenenle kastedilen arasındaki farklılığın bilincinde olduğunu göstermektedir.

Yanlış imgesel cevapların dağılımına bakıldığında bağlamsal bilginin deyimlerin yorumlanmasında önemli bir rol üstlendiği görülmektedir. Yaşça büyük çocuklar bilinirlik düzeyi düşük ve birinci derece deyimler için hem bağlam dışında hem bağlam içinde daha çok yanlış imgesel cevap üretebilmiştir. Diğer taraftan, 7 yaş grubu genelde bağlamca uygun yorumlamalar yapamadıkları için özellikle birinci derece ve bilinirlik düzeyi düşük deyimlerde imgesel ve/veya yanlış imgesel cevapları ayırt etmede daha az tutarlılık sergilemiştir. Bu durum onların bir deyim sözlüksel anlamının içinde geçtiği spesifik bağlamla uyuşmayacağını fark edememelerinden ve zayıf çıkarsama becerilerinden kaynaklanmaktadır.

Kısacası, bulgular genel olarak 7, 9 ve 11 yaş performanslarının, Bütüncül Ayrıntılama Modelinin gereksinimleriyle paralel olarak, sınırlı, somut, sözlüksel bir dil yetisinden bir üstdil yetisine doğru kademeli bir şekilde ilerlediğini göstermektedir.

Kavramsal yapı: Bütün yaş gruplarının yanlış imgesel cevaplarında rastlanan şematik öğeler deyimlerin yorumlanmasında erken yaşlarda bile kavramsal metaforların varlığına işaret etmektedir. Bu durum aslında deyimlerin zihinsel sözlükte yer alan izole dilsel ifadeler olmadığını, aksine, bu imgesel ifadelerin anlamlarının hedef ve kaynak alanlar arasındaki ilişkiler sonucu ortaya çıktığını göstermiştir. Örneğin, 7 yaş grubundaki bazı çocuklar ‘çenesi düşük’ deyimini için kullandıkları çıkarsama ve yorumlama tekniklerinde YUKARI/AŞAĞI şemasından ve/veya AŞAĞIDAKİ KÖTÜDÜR kavramsal metaforundan faydalanarak yanlış imgesel cevap olan ‘üzgün, tembel, zayıf, suskun’ gibi cevaplar üretebilmişlerdir. Bu durumda bazı 7 yaş grubu çocuklarından alınan sistematik cevaplar, aslında onların somutlaştırılmış AŞAĞI deneyiminin kötü duygusal ve fizyolojik durumlar ile kavramsal bağlantılar kurabileceğinin farkında olduklarını göstermektedir.

Diğer taraftan, yaşça büyük olan gruplar da deyimlerin kavramsal altyapısında var olan görüntü şemalarından faydalanarak yaratıcı çıkarsama stratejileri geliştirmişlerdir. Örneğin, ‘kulakları paslanmak’ deyimini için sistemli bir şekilde BEDEN BİR MAKİNE DİR kavramsal metaforundan faydalanmışlardır ve buna bağlı olarak ‘artık iyi duyamamak; uzun süre ses duymamak; bir şeyi uzun zamandır yapmamak; konuşamamak; uzun süre görüşmemek; uzun zamandır haber alamamak’ gibi hareketsizlik, bozukluk veya çalışmama gibi makine ile çağrışım kurduracak temel özelliklerin şematik bilgisi ortaya çıkmıştır.

Bütün yaş gruplarının yanlış imgesel cevaplarında en sık ortaya çıkan şemalar YUKARI, AŞAĞI, KAPSAMA, PARÇA-BÜTÜN ve KUVVET’ tir. 7, 9 ve 11 yaş gruplarının yorumlama stratejilerinin şemalar vasıtasıyla somutlaştırılmış deneyimin izlerini taşıdığını söyleyebiliriz.

Çalışmaya temel oluşturan ve bizzat 8-11 yaş arası çocuklardan derlenen deyim sıklık listeleri Türkçe bağlamında deyimlerle ilgili yapılacak çalışmalar için geçerli ve güvenilir bir veri tabanı oluşturabilir (Kara, 2015). Buna ek olarak, çalışmadan elde edilen bulgular ilköğretim yıllarında Türkçe deyimlerin öğretilmesi ve müfredat tasarımı bakımından önemli sonuçlar doğurmaktadır. Sonuç olarak, bulgular ışığında, 9 yaş grubunun deyimleri anlama ve yorumlama bakımından gerekli bilişsel donanımına sahip olmaları ve 9 yaşın imgesel dile geçişte kritik bir nokta olması bakımından, Türkçe materyallerde kullanılacak deyimlerin anlamsal özelliklerinin çocukların bilişsel gelişim düzeyleri ile paralel özellikler taşıması gerektiğini ve öğretim materyallerinin bu gereksinimler doğrultusuna hazırlanması gerektiğini düşünüyoruz.

KAYNAKÇA

Ackerman, B. P. (1982). On comprehending idioms: Do children get the picture? *Journal of Experimental Child Psychology*, 33, 439-454.

- Cain, K., & Oakhill, J. V. (1999). Inference making ability and its relation to comprehension failure in young children. *Reading and Writing: An Interdisciplinary Journal*, 11, 489-503.
- Cain, K., Oakhill, J., & Lemmon, K. (2005). The relationship between children's reading comprehension level and their comprehension of idioms. *Journal of Experimental Child Psychology*, 90, 65-87.
- Cain, K., Towse, A. S., & Knight, R. S. (2009). The development of idiom comprehension: an investigation of semantic and contextual processing skills. *Journal of Experimental Child Psychology*, 102, 280-298.
- Çalışkan, N. (2013). Kavramsal anahtar modeli ile metafor ve deyim öğretimi. *Bilig*, 64, 95-122.
- Ezell, H. K., & Goldstein, H. (1991). Comparison of idiom comprehension of normal children and children with mental retardation. *Journal of Speech and Hearing Research*, 34(4), 812-819.
- Fraser, B. (1970). Idioms within a transformational grammar. *Foundations of Language*, 6, 22-42.
- Gibbs, R. W. (1987). Linguistic factors in children's understanding of idioms. *Journal of Child Language*, 14, 569-586.
- Gibbs, R. W. (1990). Psycholinguistic studies on the conceptual basis of idiomaticity. *Cognitive Linguistics*, 1, 417-451.
- Gibbs, R. W. (1992). What do idioms really mean? *Journal of Memory and Language*, 31, 485-506.
- Gibbs, R. W., Nayak, N. P., Bolton, J. L., & Keppel, M. E. (1989). Speakers' assumptions about the lexical flexibility of idioms. *Memory and Cognition*, 17 (1), 58-68.
- Hoffman, R. R., ve Honeck, R. P. (1980). A peacock looks at its legs. Cognitive science and figurative language. R. P. Honeck ve R. R. Hoffman (Yay. haz.), *Cognition and figurative language* içinde (ss. 3-24). Erlbaum.
- Kara, A. (2015). *Early acquisition of figurative competence: comprehension of idiomatic expressions in Turkish between seven and eleven years of age*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Katz, J. (1973). Compositionality, idiomaticity, and lexical substitution. S. Anderson and P. Kiparsky (Yay. haz.), *A festschrift for Morris Halle* içinde, (ss. 357-366). Rinehart & Winston.
- Kövecses, Z., & Szabo, P. (1996). Idioms: A view from cognitive semantics. *Applied Linguistics*, 17(3), 326-355.
- Laval, V. (2003). Idiom comprehension and metapragmatic knowledge in French children. *Journal of Pragmatics*, 35, 723-739.
- Levorato, M. C. (1993). The acquisition of idioms and the development of figurative competence. C. Cacciari, & P. Tabossi (Haz.), içinde *Idioms: processing, structure and interpretation* içinde, (ss. 101-128). Lawrence Erlbaum.
- Levorato, M. C., & Cacciari, C. (1992). Children's comprehension and production of idioms: the role of context and familiarity. *Child Language*, 19, 415-433.
- Levorato, M. C., & Cacciari, C. (1995). The effects of different tasks on the comprehension and production of idioms in children. *Journal of Experimental Child Psychology*, 60, 261-283.
- Levorato, M. C., & Cacciari, C. (1999). Idiom comprehension in children: are the effects of semantic analyzability and context separable? *European Journal of Cognitive Psychology*, 11(1), 51-66.
- Levorato, M. C., Roch, M., & Nesi, B. (2007). A longitudinal study of idiom and text comprehension. *Journal of Child Language*, 34, 473-494.
- Lodge, D., & Leach, E. (1975). Children's acquisition of idioms in the English Language. *Journal of Speech and Hearing Research*, 18, 521-529.

- Nesi, B., Levorato, M. C., Roch, M., & Cacciari, C. (2006). To break the embarrassment: Text comprehension skills and figurative competence in skilled and less skilled text comprehenders. *European Psychologist, 11*(2), 128-136.
- Nippold, M. A., & Martin, S. T. (1989). Idiom interpretation in isolation versus in context: A developmental study with adolescents. *Journal of Speech and Hearing Research, 32*, 59-66.
- Nippold, M. A., & Taylor, C. L. (1995). Idiom understanding in youth: Further examination of familiarity and transparency. *Journal of Speech and Hearing Research, 38*, 426-433.
- Nippold, M. A., & Taylor, C. L. (2001). Idiom familiarity: A comparison of Australian and American speakers of English. *Acquiring knowledge in speech, language and hearing, 3* (1), 17-19.
- Nippold, M. A., & Taylor, C. L. (2002). Judgments of idiom familiarity and transparency: a comparison of children and adolescents. *Journal of Speech, Language and Hearing Research, 45*, 384-391.
- Nippold, M. A., Moran, C., & Schwarz, I. E. (2001). Idiom understanding in preadolescents: Synergy in action. *American Journal of Speech-Language Pathology, 10*, 169-180.
- Nippold, Marilyn A., & Rudzinski, M. (1993). Familiarity and transparency in idiom explanation: A developmental study of children and adolescents. *Journal of Speech and Hearing Research, 36*, 728-737.
- Nunberg, G. (1978). *The Pragmatics of Reference*. Indiana University Linguistics Club.
- Ortony, A., Turner, T. J., & Larson-Shapiro, N. (1985). Cultural and Instructional Influences on Figurative Language Comprehension by Inner City Children. *Research in the Teaching of English, 19* (1), 25-36.
- Popiel, S. J., & McRae, K. (1988). The figurative and literal senses of idioms, or all idioms are not used equally. *Journal of Psycholinguistic Research, 17*, 475-487.
- Prinz, P. M. (1983). The development of idiomatic meaning in children. *Language and Speech, 26* (3), 263-272.
- Subaşı-Uzun, Leyla. (1991). Deyimleşme ve Türkçede Deyimleşme Dereceleri. *Dilbilim Araştırmaları*. 29-39.
- Yurtbaşı, M. (1996). *Örnekleriyle deyimler sözlüğü*. Özdemir Yayıncılık.

